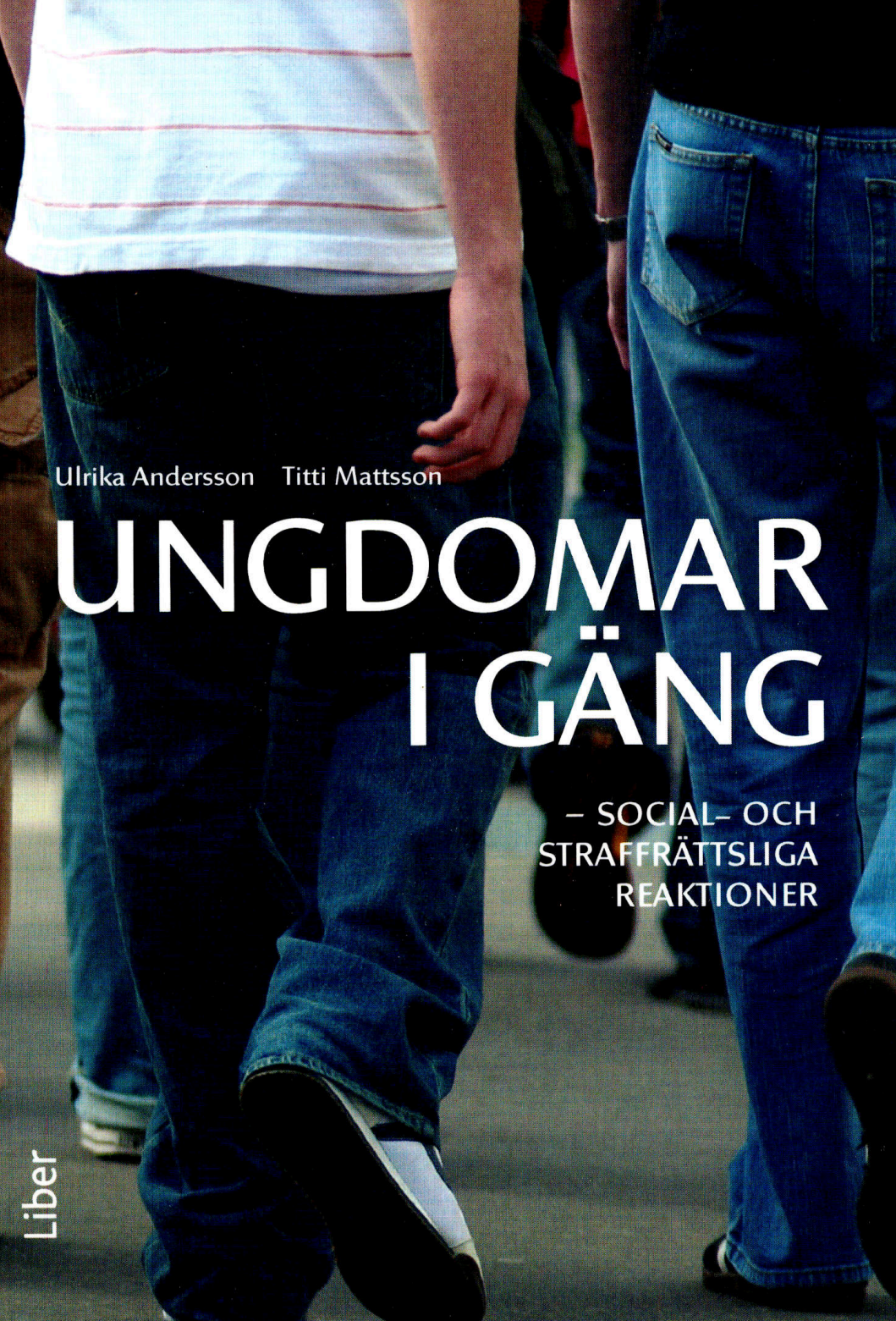

Ulrika Andersson Titti Mattsson

UNGDOMAR I GÄNG

– SOCIAL- OCH
STRAFFRÄTTLIGA
REAKTIONER

Liber

E-boken är publicerad av Juridiska fakulteten vid Lunds universitet 2026

eISBN: 9789190023471

ISBN: 9789147095476 (originalutgåva i tryck)

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.408>

Denna text är licensierad under CC BY-NC 4.0, Erkännande.

(Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>).

Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men ej användas i kommersiella syften. Verkets upphovsperson måste anges.

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

Ulrika Andersson Titti Mattsson

UNGDOMAR I GÄNG

– SOCIAL- OCH
STRAFFRÄTTSLIGA
REAKTIONER

Ungdomar i gäng – social- och straffrättsliga bemötanden

ISBN 978-91-47-09547-6

© 2011 Författarna och Liber AB

Förläggare: Carin Laurin

Redaktör: Anders af Drangel

Omslag och grafisk formgivning: Fredrik Elvander

Upplaga 1:1

Tryck: Esser Druck, Tyskland 2011

KOPIERINGSFÖRBUD

Detta verk är skyddat av upphovsrättslagen.

Den som bryter mot lagen om upphovsrätt kan åtalas av allmän åklagare och dömas till böter eller fängelse i upp till två år samt bli skyldig erlägga ersättning till upphovsman/rättsinnehavare.

Liber AB, 205 10 Malmö

tfn 040-25 86 00, fax 040-97 05 50

www.liber.se

Kundservice tfn 08-690 93 30, fax 08-690 93 01

Innehåll

FÖRORD.....	6
INLEDNING.....	7
1. UNGDOMAR I GÄNG	10
Ungdom – som begrepp.....	10
Gäng – som begrepp och företeelse.....	13
Ungdomar och gäng.....	17
Ungdomar, individ och grupp	17
Ungdom, aktörskap och ungdomsperspektiv	18
Ungdomar, gäng och oönskade handlingar	21
Uppsummering	24
2. UNGDOMAR OCH RÄTTSSÄKERHET.....	25
Inom socialtjänsten	25
Gradvis utveckling av rättssäkerheten för ungdomar	25
Vad räknas som ett vårdbehov?.....	29
När ungdomar agerar i gäng eller vistas i olämpliga miljöer	33
Inom straffsystemet	34
Rätt att betraktas som oskyldig.....	34
Vad är ett brott, egentligen?.....	35
Misshandel som exempel	37
När ungdomar begår brott i gäng.....	40
Uppsummering	42

3. MYNDIGHETERNAS HANTERING	43
Ungdom möter myndighet.....	43
Ungdomar i olika åldrar	45
Allmänt om socialtjänsten	45
Allmänt om straffsystemet.....	46
Under 15 år	47
15–17 år.....	49
18–21 år.....	52
Myndigheternas beslut	53
Omedelbart omhändertagande för vård inom	
Socialtjänsten	54
Frivilliga socialtjänstinsatser	55
Hämtning	56
Gripande	57
Anhållande.....	58
Häktning	58
Åtalsunderlåtelse.....	59
Strafföreläggande	60
Juridisk representation	61
Offentligt biträde	62
Offentlig försvarare	64
Uppsummering	65
 4. DOMSTOLARNAS HANTERING.....	 66
Förvaltningsdomstolar	66
Ansökan och utredning.....	66
Bevisning och bevisprövning	67
Beslut.....	73
Allmänna domstolar.....	73
Åtal	73

Bevisning.....	75
Dom.....	79
Uppsummering	80
5. VÅRD OCH STRAFF.....	81
Vård	81
Ungdomar och vård.....	81
Särskilt om ungdomar som begått brott eller oönskade handlingar	83
Straff	85
Allmänt om påföljder.....	85
Ungdomar och påföljder.....	86
Ungdomsvård	88
Ungdomstjänst	89
Sluten ungdomsvård.....	92
Medling	93
Uppsummering	97
RICCARDOMÅLET.....	98
KÄLLFÖRTECKNING.....	112
Litteratur	112
Förarbeten.....	115
Rättsfall.....	116
Övriga källor	116

Förord

Denna bok är skriven inom ramen för vårt gemensamma forskningsprojekt "En för alla. Individer och grupper i socialrättslig och straffrättslig prövning" finansierat av Vetenskapsrådet. Boken är också ett första led i ett försök att integrera våra ämneskompetenser inom social- respektive straffrätt. Vår ambition är att ta ett samlat grepp på två centrala samhälleliga maktapparater, socialtjänsten och straffsystemet, i det här fallet i relation till oönskade handlingar som utförs av ungdomar i gäng. Som vanligt finns det flera personer att tacka. För läsning av manus i olika versioner vill vi tacka Fredrik Bohlin, Christian Dahlman, Ann Numhauser-Henning, Tatiana Tolstoy Kongstad, Mia Rönnmar, Eva Ryrstedt, Niklas Selberg, Jenny Julén Votinius och Per Ole Träskman. Vi vill också tacka Martha Albertson Fineman och hennes kollegor vid Emory Law School, Atlanta, Georgia, USA för visat intresse för vårt projekt och generöst bemötande under två intensiva arbetsveckor i november 2010. Many thanks to Professor Martha Albertson Fineman and her colleagues for generous support during two weeks in November, 2010.

Lund i januari 2011

Ulrika Andersson

Titti Mattsson

Inledning

Ungdomar, gäng och brottslighet nämns ofta tillsammans. Det är teman som återkommer i kriminalpolitiska diskussioner, men också i massmediala debatter. Detta gäller både här i Sverige och internationellt. Ofta påpekas att samhället måste göra något åt den allt grövre och allt vanligare brottsligheten bland ungdomar, särskilt den som sker inom ramen för olika gäng. Ungdomar och gäng har flera beröringspunkter. Ett exempel är den rent mänskliga – ungdomen är en tid då många söker sig bort från sina föräldrar till andra sammanhang där det finns gemenskap. Ungdomar umgås ofta i större grupper. Just gänget är en klichébild för ungdomstiden. En annan beröring är den redan nämnda: ungdomar begår brott i gäng. Gänget betraktas i vissa sammanhang också som en grogrund för våld eller annan brottslighet. När ungdomar i gäng utför oönskade beteenden kan de bli föremål för samhälleliga reaktioner. En del av dessa sker inom socialtjänsten och är ett tredje exempel på beröringar mellan ungdomar och gäng. Just umgänge i vissa gäng kan utgöra grund för socialtjänstens tvångsomhändertaganden av unga personer. En annan typ av reaktioner från samhällets sida är de som sker inom ramen för straffsystemet.

Denna bok behandlar social- och straffrättsliga reaktioner på oönskade beteenden, utförda av ungdomar i gäng och gängliknande situationer. Vår avsikt är att beskriva de reaktioner som kan ske inom ramen för två centrala samhälleliga institutioner, socialtjänsten och straffsystemet. Båda dessa har stora maktbefogenheter, skyldigheter och möjligheter, att agera gentemot ungdomars beteenden. Inom socialtjänsten består de i första hand av någon form av vård, i syfte att förhindra att den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för skada, medan reaktionerna inom straffsystemet i grunden sker inom ramen för någon form av straff.

Vård eller straff, skillnaden mellan socialtjänst och straffssystem, kan för den berörda ungdomen verka hårfin. I vissa fall kan en brottslig handling leda till åtal och straffansvar för en gängmedlem, medan en annan i gänget blir föremål för socialnämndens utredning och beslut om insatser i form av vård. Om det ska bli fråga om straffansvar eller vårdinsats bestäms ibland av lagtekniska omständigheter såsom den unges ålder. I andra fall blir åklagarens inställning avgörande. Även den unges bakgrund och hans eller hennes egen inställning till det egna beteendet kan påverka vilket typ av insats som blir aktuell. Ibland blir den unge föremål för åtgärder inom båda myndighetsapparaterna. Inom straffsystemet är det fråga om en ansvarsbedömning, medan det för socialtjänstens del rör sig om en prövning av ett vårdbehov. Dessa reaktioner från samhällets sida skiljer sig som nämnts åt i grunden. Vår utgångspunkt är dock att de för den unge i många fall kan vara lika kraftfulla och ingripande, och på så sätt likna varandra.

Just kombinationen ungdom och gäng gör dessa straffansvars- respektive vårdbehovsbedömningar särskilt intressant att studera. Dels för att det handlar om personer som är på väg att bli vuxna. Samhällets behov att korrigera unga människors beteenden antas vara annorlunda än i fråga om vuxna personer. Dels för att det rör grupperingar. Det faktum att den unge befinner sig i en grupp miljö är i sig intressant för ansvarsfrågan eller vårdbehovet. Detta kan exempelvis vägas in i bedömningen av tvångsåtgärder där gänget är en grund för tvångsomhändertaganden enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). Även i fråga om straffansvaret, som är individuellt utformat, är en bedömning av brottslighet som sker i grupp särskilt intressant.

Socialtjänsten och straffsystemet, dessa två samhällsapparater har på flera sätt totalt skilda uppdrag för berörda myndigheter. De olika uppdragen grundas i målsättningar som varierar mellan olika grader av vård och straff, främst med hänsyn till den unges ålder och handlingen i den enskilda situationen. Processerna för de olika insatserna skiljer sig också åt, både vad gäller beslutande organ och

prövningen i sig, inklusive bedömningen av den unges vårdbehov eller straffansvar. Även åtgärderna i sig skiljer sig ofta avsevärt åt beroende på om den unge faller inom ramen för socialtjänsten eller straffsystemet. Båda dessa institutioner hör till olika discipliner, socialrätten respektive straffrätten, som faller inom den offentliga rätten i vid mening. Det är sällan som dessa behandlas parallellt. Ett centralt syfte med denna framställning är därför att belysa denna uppdelning rörande de reaktioner som finns i förhållande till ungdomars oönskade beteenden i gäng. Den frågeställning vi arbetar med kan uttryckas så: Vad finns det för reaktioner som straffsystemet respektive socialtjänsten kan rikta gentemot oönskade beteenden från ungdomar i gäng?

I bokens första kapitel tar vi upp hur ungdomar och gäng diskuteras inom det samhällsvetenskapliga fältet. Det andra kapitlet behandlar de krav på rättssäkerhet för ungdomar som gäller inom socialrätten respektive straffrätten. I kapitel tre beskriver vi hur olika myndigheter hanterar ungdomar som begår brott eller andra oönskade handlingar i gäng. Det fjärde kapitlet behandlar på motsvarande sätt hur domstolar agerar i förhållande till dessa ungdomar. Bokens sista kapitel beskriver de olika reaktionerna vård, straff och medling. Vi avslutar boken med det så kallade Riccardomålet och illustrerar på så sätt hur samhället kan reagera på ungdomars ageranden i gäng.

1. Ungdomar i gäng

I det här kapitlet behandlar vi ungdomar och gäng som begrepp och företeelser utifrån samhällsvetenskaplig forskning. Vidare belyser vi sambanden mellan individ och grupp tillhörighet när det gäller ungdomar. Slutligen ger vi oss i kast med att diskutera vad ett ungdomsperspektiv kan innebära och vilka handlingar som vi intresserar oss för i denna bok.

1.1 Ungdom – som begrepp

I media och andra sammanhang används ofta begreppet ungdom som ett uttryck för en viss bestämd åldersgrupp. Begreppet återfinns i en mängd olika sammanhang, i syfte att beskriva en personkrets ("ungdomen i dag...") eller för att uppmärksamma unga människor i en särskild fråga, såsom politiska ungdomsförbund, ungdomsmottagningar och ungdomsmötesplatser på nätet. Begreppet ungdom kopplas också ofta samman med andra begrepp. Tillsammans skapar dessa ytterligare begrepp med nya innebörder, såsom i vårt fall begreppet ungdomsgäng.

Samtidigt som ungdomsbegreppet förekommer i många olika sammanhang kan man konstatera att det inte är ett entydigt begrepp. Om man studerar några vanliga uppslagsverk hittar man åtminstone två olika definitioner av ordet ungdom: dels att vara ung i bemärkelsen att befinna sig i en särskild levnadsålder i förhållande till barndomen eller ålderdomen, vanligen mellan ca 15 och 30 år; dels (gruppen av) unga personer i (de övre) tonåren eller tidig 20-årsålder (med tillhörande begrepp som ungdomsgård, ungdomsrevolt, skolungdom, böcker för barn och ungdom etcetera).¹

¹ Nationalencyklopedin m.m.

Dessa två innebörder återspeglas i de beskrivningar och åldersindelningar som man finner i olika sammanhang. Det är främst den andra definitionen som beskriver ungdomar som modern samhällsgrupp som är mest relevant för denna bok.

I fråga om ungdomsbegreppets innehåll är åldersbestämningen antagligen det mest använda kriteriet. Nationalencyklopedin anger inga exakta åldersgränser men innefattar ändå åldersspannet mellan övre tonåren och tidig 20-årsålder. Exakt angivna åldersgränser verkar variera beroende av i vilken kontext som begreppet används. Medan 20 år i vissa sammanhang uttalas som övre gräns för vem som ska räknas som ungdom², finns högre åldersgränser i andra sammanhang. En svensk Internetmötesplats för ungdomar, Ungdomar.se, beskriver till exempel att medlemmarna kan vara mellan 13 och 30 år.³

Inom forskningen betonar man vanligen också sambandet mellan det sammanhang i vilket begreppet tillämpas och dess definition.⁴ Det förekommer flera olika sätt att rama in begreppets innebörd. Ett sätt är fysiologiskt/biologiskt och hänför sig då till den pubertala tidsperioden i en ung människas liv. Med en sådan grund för att avgränsa begreppet åldersmässigt skulle den nedre gränsen gå vid ungefär 13-14 år.⁵ Ett annat sätt att rama in begreppets innebörd kan vara att beskriva den känslomässiga eller psykologiska utvecklingen. Denna tidsperiod går i sådana sammanhang under beteckningen adolescensen och pågår ungefär från 11 års ålder till cirka 20 år.⁶ Ett tredje sätt att ge ungdomsbegreppet en viss åldersbestämning är

² Se t.ex. Maria Ungdoms akutverksamhet, <http://www.mariaungdom.nu/>, 2010-04-01.

³ http://ungdomar.se/about_us.php/, 2010-04-01.

⁴ Se F. Estrada & J. Flyghed (red.) *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, 2:a uppl., 2007, s. 11, som hänvisar vidare till Hauge, R., 1971, *Kriminalitet som ungdomsfenomen*, Stockholm: Bokförlaget Aldus/Bonniers; Bjurström, E., 1980, *Generationsupproret. Ungdomskulturer, ungdomsrörelser och tonårsmarknad från 50-tal till 80-tal*, Wahlström & Widstrand; Sarnecki, J., 1981, *Ungdomsbrottslighet. Omfattning, karaktär, orsaker och samhällsreaktion*, Stockholm: Liber; Fornäs, J., Lindberg, U. och Sernhede, O., 1984, *Ungdomskultur: Identitet och motstånd*, Akademilitteratur; Ohlsson, L. B. & Swärd, H., 1994, *Ungdom som samhällsproblem*, Studentlitteratur; Berggren, H., 1995, *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900-1939*, Tiden; Lalander, P. och Johansson, T., 2000, *Ungdomsgrupper i teori och praktik*, Studentlitteratur.

⁵ Estrada & Flyghed, 2007, s. 11 med vidare hänvisning till Fornäs m.fl. 1984.

⁶ Estrada & Flyghed, 2007, s. 11, som hänvisar vidare till Ohlsson & Swärd 1994 och Johansson 2000.

att utgå från vissa sociala kännetecken. Här inverkar inte minst de beteenden som präglar övergången från barndom till vuxenskap, såsom frigörelse från familjen, skolgångens avslutande och ingången till arbetslivet.⁷ Eftersom trenden går mot en förskjutning av dessa beteenden och att denna sträcker sig allt längre fram i tiden argumenteras för att den övre åldersgränsen därmed stigit något.⁸ Ett fjärde sätt är att använda en kulturell inramning för att beskriva ungdomsbegreppet. Ungdomar agerar och klär sig på ett visst sätt, deltar i särskilda ungdomsgrupper och skapar på andra sätt en kultur omkring sig själva som skiljer sig från andra ålderskategorier.⁹ Detta antas vara särskilt framträdande sedan efterkrigstiden i den västerländska kulturen.¹⁰ Ett femte sätt att beskriva ungdomsbegreppet, slutligen, är att utgå från de förutsättningar som anges i lagtext och andra offentliga sammanhang. En sådan gräns utgör myndighetsåldern, angiven i 9 kap. 1 § föräldrabalken (FB) som uttrycker 18-årsdagen som gränsen mellan barndom och vuxenskap i förhållande till många samhällsliga rättigheter och skyldigheter. En annan sådan åldersgräns är straffmyndighetsåldern, vilken går vid 15 års ålder. Vidare inträder den sexuella självbestämmanderätten i straffrättsligt hänseende vid 15 års ålder med vissa undantag. I straffrättsliga påföljdssammanhang är även 18- och 21-årsgränserna betydelsefulla. I förhållande till sociala insatser är 15- och 18-årsgränserna centrala, liksom 21-årsgränsen som utgör en "förlängd barndomsgräns" i vissa fall.

Signifikativt för begreppet ungdom är att den första delen av ungdomen består av barndomen – upp till 18 år enligt barnkonventionens definition – och den andra av vuxenskapet, som i lagens

⁷ Estrada & Flyghed, 2007, s. 11 f., som hänvisar vidare till Hauge 1971, Sarnecki 1981, samt Hörnqvist, M., 1994, Att bli vuxen i olika generationer. I: J. Fritzell & O. Lundberg (red.) *Vardagens villkor: Levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*, s. 184-214, Brombergs.

⁸ Estrada & Flyghed, 2007, s. 12, som hänvisar vidare till Sarnecki 1981, Fornäs m.fl. 1984, Ohlsson & Sward 1994.

⁹ Estrada & Flyghed, 2007, s. 12, som hänvisar vidare till Bjurström 1997 samt Lalander & Johansson 2000.

¹⁰ Estrada & Flyghed, 2007, s. 12, som hänvisar vidare till Bjurström 1980 och Fornäs m.fl. 1984.

mening inträder vid myndig ålder, det vill säga 18 år. Detta, menar vi, är den springande punkten för vad det innebär att vara ungdom och centralt för det ungdomsperspektiv som vi vill föra fram i denna bok. En ungdom är en person som kan vara både barn och vuxen. Det är därför svårt att säga någon exakt gräns för när man är ungdom och inte. För att på något sätt avgränsa vårt föreliggande arbete har vi ändå valt att ha vissa åldersgränser. Med utgångspunkt i vår genomgång sätter vi den nedre åldergränsen till 13 år och den övre till 21 år. Härmed täcker vi in samtliga de i lag angivna åldersgränserna för social- respektive straffrättsliga reaktioner i fråga om hantering av oönskade ungdomsbeteenden. Samtidigt tar vi hänsyn till begreppets språkliga innebörd och den forskning som finns på området.

1.2 Gäng – som begrepp och företeelse

Även om gäng inte sällan beskrivs som en ny – och därför kanske också skrämmande – samhällsföreteelse i media, är detta en sanning med modifikation. ”Gänget” har en längre historia än så, vilket bland annat amerikansk forskning visar. Redan på 1920-talet diskuterades problemen med gängbildningar i flera större amerikanska städer. Gänglivets mångsidiga karaktär och sociala kontext porträtteras redan då av flera forskare.¹¹ I början av 1960-talet fanns etablerade gäng i minst 60 amerikanska städer. Vid övergången till 1970-talet hade siffran ökat till cirka 100 städer, och 1992 fanns gäng i 750 städer i USA.¹² Under 1980-talet var siffran som högst, för att sedan minska något. Motsvarande tidiga siffror för Europa saknas.¹³ I dag uppges i vart fall 50 europeiska städer

¹¹ Se särskilt Trasher, F. M., 1927, *The Gang. A Study of 133 Gangs in Chicago*, The University of Chicago Press, och Shaw, C. R., 1966/1930, *The Jack-Roller*, The University of Chicago Press. Båda författarna var forskare inom den s.k. Chicagoskolans urbansociologi.

¹² Klein, M. W., 2007, *Chasing after street gangs. A forty-year journey*, Pearson Education Inc., s. 6.

¹³ För svenska förhållanden, jfr Sarnecki, J., 1983, *Brottsliga ungdomsgäng*, Liber/Allmänna förlag.

innehålla ett eller flera gäng.¹⁴ I dessa siffror ingår främst etablerade kriminella gäng. Om vi därutöver skulle räkna med mindre gatugång som inte har illegala aktiviteter som främsta mål eller mer tillfälliga nätverksgrupper med illegala aktiviteter blir siffrorna sannolikt betydligt högre. Beroende på vad vi menar med gäng och vilka grupper av individer som vi innefattar varierar alltså statistiken.

Det finns inte någon rättslig definition av begreppet gäng. I social- eller straffrättslig litteratur i snäv mening nämns inte heller gäng eller grupper i någon större utsträckning.¹⁵ Utanför juridikens område återfinns däremot en mängd litteratur som rör ungdomar i grupper och gäng.¹⁶ Särskilt kriminologisk litteratur har ägnat stor uppmärksamhet åt både gängkriminalitet och organiserad brottslighet.¹⁷ Inte heller här finns någon enhetlig definition av begreppet gäng.¹⁸ Forskning visar att det bland ungdomsgäng tenderar att finnas ett samband mellan det så kallade avvikande eller destruktiva beteendet och sammanhållning-

¹⁴ Klein, 2007, s. 64.

¹⁵ Se dock Asp, P., Ulväng, M. & Jareborg, N., 2010 *Kriminalrättens grunder*, Iustus Förlag, s. 470. Författarna talar här om svåra gränsdragningar i bedömningen av det straffrättsliga ansvaret när "kamratgäng" är inblandade. I förarbetena till LVU uppmärksammas missbruksmiljöer och andra olämpliga miljöer som kan vara destruktiva miljöer för ungdomar att vistas i och som sådana utgör risk för deras hälsa eller utveckling, se prop. 1989/90:28, s. 66 f. När det gäller straffrätten kan också nämnas flera kriminaliseringar från de senaste decennierna där olika grupper utsatthet varit utgångspunkten. Hit hör kvinnofridsbrottet, förbud mot köp av sexuell tjänst samt människohandel. Samtliga dessa bygger på en medvetenhet om att vissa grupper i samhället är utsatta och kräver rättsligt skydd. Den organiserade brottsligheten har också uppmärksamats, och beskrivs ofta bedrivas av olika gäng i mer eller mindre organiserade grupper. Se vidare om detta i Andersson, U., 2009, *Vara till salu. Utsatthet vid människohandel – individer, strukturer och diskurser*. I: *Tidskrift för Genusvetenskap* nr 4 2009.

¹⁶ Se exempelvis Lalander, P., 2009, *Respect. Gatukultur, ny etnicitet och droger*, Liber; Lalander, P. & Johansson, T., 2007, *Ungdomsgrupper i teori och praktik*, Studentlitteratur; Lindgren, S., 2009, *Ungdomskulturer*, Gleerups; F. Estrada, & J. Flyghed (red.), 2007, *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, Studentlitteratur, 2:a uppl.; Andershed, K., A.-K. Andershed, A.-K. & Söderholm Carpelan, K., 2010, *Ungdomar som begår brott – vilka insatser fungerar?*, Gothia förlag; samt Björk, M., 2009, *Gängbekämpning – om polisinsatser mot organiserad brottslighet*, Gleerups.

¹⁷ Se redan nämnda Estrada & Flyghed, 2007 och antologierna Schneider, J. & Tilley, N., 2004, *Gangs*, Ashgate; och M. P. Duffy & S. E. Gillig (eds.), 2004, *Teen Gangs. A Global View*, Greenwood Press.

¹⁸ Flera sätt att definiera gäng lyfts fram, till exempel i förhållande till hierarki, ledarskap eller normgemenskap, se Merton, R. K. (1938), 'Social Structure and Anomie' och Yablonski, L. (1959), 'The delinquent gang as a Near-group'. I: J. Schneider and N. Tilley (eds.), 2004, *Gangs*, Ashgate; att gruppen begår brott, se Duffy, M., 2004, Introduction: A Global Overview of the Issues of and Responses to Teen Gangs. I: Duffy & Gillig (eds.) *Teen gangs. A Global View*; eller att gruppen har en gemensam symbol, Rikskriminalpolisen, Kriminalunderrättelsetjänsten, Analysroteln, *Organiserad brottslighet i Sverige*, Rapport 2005:2b, s. 6.

en i gänget.¹⁹ Detta skiljer sig från andra grupper. Sammanhållningen och det avvikande beteendet är faktorer som just bland ungdomsgäng förstärker varandra ömsesidigt.²⁰ Sammanhållningen uppkommer i sin tur ofta från ett utanförskap. Upplevelsen av utanförskap kan ha sitt ursprung i ålder, klass, kön eller etnicitet.²¹ Det gemensamma utanförskapet hos individerna kan sammantaget skapa en stark kollektiv känsla av samhörighet. I grupptillhörigheten utvecklas individens utsatthet till en meningsfull kollektiv tillvaro.²² Detta samband mellan å ena sidan individens marginalisering och utsatthet, å andra sidan gruppens inkludering och samhörighet verkar vara generellt för gäng i olika länder.²³

Gängets organisation och struktur kan se ut på olika sätt. I fråga om ungdomsgäng kan dessa vara löst sammansatta av ungdomar som tillbringar tid tillsammans på offentliga arenor utan någon bestämd formell struktur och utan ett fördefinierat mål att begå brott tillsammans. Här kan utanförskapet vara den gemensamma nämnaren, och de destruktiva handlingar som eventuellt utförs kan vara ostrukturerade och utan särskilt mål. I andra gängformationer är gruppen formellt organiserad med ledarskap, regler med uttalade syften att begå brott och sanktioner för medlemmar som inte följer gruppens regelverk.²⁴ Amerikanska studier visar att ju mer formellt strukturerat och organiserat ett gäng blir, desto större blir risken för

¹⁹ Schneider & Tilley, 2004.

²⁰ Klein, M. W., Groups, Gangs and Cohesiveness. I: Schneider & Tilley, 2004, s. 42.

²¹ Forskning visar att gängmedlemmar till betydande del utgörs av olika minoritetsgrupper, såväl i USA som i Europa. Se bl.a. Klein, M. W., 2007, *Chasing after street gangs. A forty-year journey*, Pearson Education Inc., New Jersey, s. 50 och 65.

²² Lalander, P., 2009, *Respect. Gatukultur, ny etnicitet och droger*, Liber, s. 264 ff. Det kan nämnas att det finns en mängd internationell forskning kring marginaliseringen som faktor för gängmedlemskapet och också som grund för rekryteringen av nya gängmedlemmar. Se exempelvis Bursik, R. J. & Grasmick, H. G., 1993, *Neighborhoods and crime: The dimension of effective community control*, Lexington Books; Huff, R. C., 1992, *The new youth gang: Social Policy and malignant neglect*, I: I. M. Schwartz (ed.) *Juvenile Justice and public policy: Toward a national agenda*, Lexington Books; Moore, J. P., 1991, *Going down to the barrio: Homeboys and homegirls in change*, Temple University Press.

²³ Se antologin Duffy & Gillig, 2004, där detta tema återkommer i forskning rörande gäng från länder såsom Australien, Storbritannien, Irland, Honduras, Israel, Italien, Jamaica och USA.

²⁴ Duffy & Gillig, 2004, s. 4.

att gänget närmar sig den organiserade brottsligheten, innefattande brott såsom exempelvis trafficking- och narkotikabrott.²⁵

I forskningen påtalas ibland vilka faktorer som är utmärkande för gäng och gängmedlemmar. En sådan är sambandet mellan droger och gäng. Flera forskare har påvisat en större och frekventare droganvändning för gängmedlemmar i förhållande till icke-gängmedlemmar.²⁶ Däremot är sambandet mellan brottslig drogverksamhet och gängmedlemskap inte fastställt i lika hög grad. Gäng och brottslig verksamhet i allmänhet – eller andra destruktiva beteende som sker ”på gatorna” (i betydelsen utanför familjen, hemmet, skolan) – är emellertid en faktor som ofta ingår i de förslag till definitioner som förs fram i olika sammanhang. En grupp amerikanska och europeiska gängforskare föreslår exempelvis en definition av ungdomsgäng som innefattar både gatukulturen och brottsligheten som en faktor (benämnd The Eurogang definition):

A street gang is any durable, street-oriented youth group whose own identity includes involvement in illegal activity.²⁷

Direkta översättningar kan vara riskabla. Olagliga handlingar är nationellt bestämda, och medan svensk lag i princip inte skiljer på handlingar som ungdomar eller vuxna begår, innefattar amerikansk straffrätt ett flertal handlingar som endast är olagliga för ungdomar, såsom rymning hemifrån samt vissa uppföranden i skolan och i offentliga miljöer. Likaså är gatuvåldet sannolikt mer utpräglat i det amerikanska samhället än det svenska. I vart fall visar studier att de amerikanska gängen generellt sett utför grövre och allvarligare

²⁵ Duffy & Gillig, 2004, s. 4 med vidare hänvisning till Howell, J. C., 1998, Youth Gangs. An Overview. *Juvenile Justice Bulletin* (U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention).

²⁶ Esbensen, F. A., Huizinga, D. & Weiher, A. W., 1993, Gang and non-gang youth: Differences in explanatory variables, I. *Journal of Contemporary Criminal Justice* 9, s. 94-116; Fagan, J., 1989, The social organization of drug use and drug dealing among urban gangs, I: *Criminology* 27, s. 633-669.

²⁷ Klein, 2007, s. 18.

våldsbrottslighet.²⁸ Trots dessa olikheter återspeglar ändå definitionen en vanlig syn på begreppet gäng.

Efter denna summariska och exemplifierande redogörelse över hur begreppet gäng beskrivs och används i ett samhällsvetenskapligt sammanhang, kan vi konstatera att en motsvarande för det rättsliga sammanhanget blir kort. Begreppet gäng har som nämnts inte problematiserats eller diskuterats närmare i rättsliga sammanhang. ”Gäng” är, i vart fall för närvarande, inte ett begrepp som används i lagstiftningen. Detta till skillnad från vissa andra länder, såsom exempelvis USA, där såväl gängmedlemskap som uppmuntran till sådant medlemskap utgör illegal verksamhet i flera delstater. Enligt såväl svensk som internationell forskning är det mycket vanligt att ungdomar begår brott tillsammans.²⁹ I denna bok använder vi begreppet gäng i samband med situationer när ungdomar agerar brottsligt eller destruktivt tillsammans. Samhörigheten mellan de personer som ingår i gänget kan vara av längre eller kortare slag.³⁰

1.3 Ungdomar och gäng

1.3.1 Ungdomar, individ och grupp

Flera forskare inom det samhällsvetenskapliga fältet hävdar att kollektivet och gruppen i vårt senmoderna samhälle fått mindre betydelse för den unges utformande av sin identitet än vad som var fallet under den moderna perioden. Bland annat tack vare förekomsten av olika medier har den unge nu i stället möjlighet, och förväntningar om, att skapa sin egen identitet i förhållande till det ständiga flödet av uttryck och bilder av exempelvis kroppar, kläder och musik. Lander och Johansson hänvisar till Thomas Ziehe

²⁸ Klein, 2007, s. 67.

²⁹ Se Sarnecki, 2007, s. 155.

³⁰ För en diskussion kring distinktionen mellan begreppen gäng och nätverk, se Sarnecki, J., Nätverk eller gäng? Medbrottslingsskap hos ungdomar, i F. Estrada & J. Flyghed (red.), 2007, *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, Studentlitteratur, 2:a uppl., s. 155-185.

som talar om kulturell friställning. Ziehe menar med detta att individen numera är mer fången av marknaden, men samtidigt är friare att utforma sin egen identitet tack vare tillgången till ett ständigt mediebrus. Därmed får den unge ”möjligheter till självreferenser”, så kallad reflexivitet.³¹ De unga är alltså i dag mer individualiserade, de har inga kollektiva traditioner att utgå från i sitt identitetsskapande. Med Giddens ord är identiteten ett projekt som man själv är ansvarig för.³² Det finns också undantag till denna individualisering och detta är de ungdomar som kallas för arvtagare. De följer traditioner från föräldrar och den lokala bygden i sitt identitetsskapande. Här gör man enligt vår mening en uppdelning mellan stad och landsbygd som vi har svårt att se skulle gälla för alla. Även i urbana miljöer bör det finnas traditionalister, och – omvänt – individualisterna förekommer med all säkerhet på landsbygden. Flera faktorer såsom kön, klass och relationer inom familjen påverkar förmodligen vilket identitetsskapande man som ung individ väljer.³³ Hårdraget tycks många ungdomar betona det individuella framför kollektivet. Trots den individkult som nu råder enligt många forskare är ungdomsgäng, och vissa delar av det ungdomar gör i dessa gäng, något som samhället uppenbarligen betraktar som ett problem.³⁴

1.3.2 Ungdomar, aktörskap och ungdomsperspektiv

Ungdomar i olika åldrar har i flera avseenden begränsade möjligheter att agera rättsligt i vårt samhälle. Det kan röra förmågan att ingå avtal, åta sig skulder, agera i domstol eller företräda andra personer. Under de senaste tio åren har ungas roller som sub-

³¹ Lalander, P. & Johansson, T., 2007, *Ungdomsgrupper i teori och praktik*, Studentlitteratur, s. 115 f.

³² Lalander & Johansson, 2007, s. 123 med vidare hänvisning till Giddens.

³³ Jämför exempelvis Trondman, M., 1994, *Bilden av en klassresa: sexton arbetarklassbarn på väg till och i högskolan*, Carlsson.

³⁴ Se till exempel den s.k. Götbladutredningen, SOU 2010:15 Kriminella grupperingar – motverka rekrytering och underlätta avhopp.

jekt och aktörer emellertid blivit alltmer uppmärksammade i den svenska lagstiftningen. Lagstiftningens krav att ungdomar ska bli bemötta som vuxna i vissa avseenden – och skyddade från att bli hanterade som vuxna i andra – härrör främst från internationella dokument om mänskliga rättigheter. Särskilt uppmärksammat bland dessa dokument är Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) som fokuserar personer upp till 18 år. Konventionen syftar till att synliggöra ungas grundläggande rättigheter och uppmärksamma offentliga organ på skyldigheten att se till att dessa rättigheter och behov tillgodoses.³⁵ Genom att Sverige ratificerade konventionen 1990 har vi förbundit oss att följa denna i alla frågor som regleras av konventionen och som rör barn och ungdomar. Arbetet med att utveckla den svenska lagstiftningen i en sådan riktning har sedan dess pågått successivt under senare år.

Det har i beteendevetenskapliga sammanhang hävdats att det under de senaste decennierna skett ett slags samhälleligt paradigmskifte i synen på unga.³⁶ I korthet innebär denna förändrade syn att barn och ungdomar betraktas som subjekt och medborgare med likvärdiga rättigheter som vuxna människor. De samhällsvetenskapliga disciplinerna har inte varit sena att anamma och utveckla denna diskussion. Parallellt med detta har det politiska och sociala intresset för ungas rättigheter ökat, vilket i vissa fall utmynnat i krav om såväl förändrad lagstiftning som praktik. Lagstiftningsorganen har i sin tur uppmärksammat behovet av att stärka målgruppens rättsliga ställning och genomfört ett flertal förändringar i svenska lagar och andra regleringsinstrument.

I detta förändringsarbete har begreppet barnperspektiv i återkommande sammanhang använts som gemensamt uttryck för att beteckna det nya synsättet. Barnperspektivet har ofta kopplats till

³⁵ Konventionen innehåller både allmänna rättigheter (för alla barn och ungdomar) och särskilda rättigheter (för unga i särskilda situationer). Rättighetslistan spänner över ett brett fält, med allt från medborgerliga och politiska rättigheter till ekonomiska, sociala och kulturella sådana.

³⁶ James, A. & Prout, A., 1997, *Constructing and Reconstructing Childhood*, Falmer Press.

barnkonventionen och, kanske särskilt, till det faktum att konventionen tydliggör vikten av respekt för barn och ungdomar som subjekt och bärare av en mängd rättigheter. Denna koppling återfinns bland annat i flera förarbeten. I barnkommitténs betänkande i samband med genomgången av den svenska rättens förenlighet med barnkonventionen uttrycks att "barnkonventionen kan sägas utgöra vår tids samhälleliga barnperspektiv eftersom den uttrycker världssamfundets syn på barn och ungdomar".³⁷ Enligt barnkommittén är grundvalen för ett barnperspektiv respekten för den unge som ett subjekt med fullt människovärde och rätt till integritet. Oavsett ekonomiska, sociala, religiösa eller andra förutsättningar har alla unga samma rätt att bli behandlade med respekt. Detta kan sägas innebära att varje ung människa ska bli betraktad som en egen person med särskilda behov och intressen, det vill säga som ett subjekt.³⁸ Subjektet barn är knutet till den unges existens och inte till hans eller hennes handlingar. En stor del av den unges uppväxt innebär att vuxna utför handlingar mot honom eller henne och fattar beslut å den unges vägnar. Genom att inte respektera barn och ungdomar som subjekt (utan endast som objekt) vid sådana tillfällen kan den unge uppleva en kränkning. Den unges roll som subjekt handlar alltså om vuxnas förhållningssätt till henne eller honom. Därutöver är den unge ett subjekt även i lagteknisk mening i det att hon eller han också är den som lagen och insatsen bör rikta sig till. Subjektskapet bildar i sin tur genom denna konstruktion förutsättningar för individen att utöva aktörskap. Genom reglering ges individen möjlighet till delaktighet eller aktörskap i frågor som rör honom eller henne, exempelvis genom att få komma till tals eller agera i rättsliga processer, ingå avtal eller överklaga beslut.

I denna bok väljer vi att använda oss av ett ungdomsperspektiv, ett perspektiv som kan sägas ha sin kärna i barnperspektivet. Vi me-

³⁷ SOU 1996:115, s. 38.

³⁸ Mattsson, T., 2006, *Barnet som subjekt och aktör. En rättslig studie om barn i familjehem*, Lustus förlag.

nar att subjekt- och aktörskapet är centrala ingredienser, men otillräckliga att använda ensamma. Ungdomsperspektivet skiljer sig på flera sätt från barnperspektivet. Främst genom att gruppen ungdomar är något annorlunda än gruppen barn. Medan barngruppen rymmer alltifrån mycket skyddsbehövande barn i späda ålder till ungdomar i myndighetsåldern, ingår i ungdomsgruppen de som nått tonåren och som passerar gränsen för att vara vuxna. De behov och intressen som behöver framhävas för ungdomars räkning, kan därför rent faktiskt skilja sig från barns motsvarande behov och intressen. Ett ungdomsperspektiv innefattar alltså både (äldre) barn och (yngre) vuxna. Denna åldersgruppsförskjutning innebär att nya problem behöver fokuseras, samtidigt som frågor som gäller mycket unga barn faller ifrån. Som berörts är det alltså här fråga om personer som är både barn och vuxna. Som vi behandlat ovan kan ungdomar definieras på andra sätt än med ålder – psykologiskt, socialt, kulturellt med mera. Kännetecknande för många ungdomar i det senmoderna samhället är som nämnts att de är individualiserade och närmar sig kollektiva sammanhang endast under särskilda omständigheter. Samtidigt finns det andra i gruppen som är traditionalister och agerar med utgångspunkt i det kollektiv till vilket han eller hon hör sedan barn. Detta, tillsammans med vad som nämnts i övrigt, behöver ingå i ett ungdomsperspektiv.

1.3.3 Ungdomar, gäng och oönskade handlingar

Ungdomskulturforskningen pekar på hur ungdomar som kategori och ungdomars handlingsmönster är starkt symboliskt laddade. Ungdomen står för det ungdomliga och framtida, men också för det utmanande och revolterande. Denna laddning mellan den yngre och den äldre generationen kommer bland annat till uttryck i de historiskt återkommande frågorna vad ungdomar gör och

vad de borde göra.³⁹ Ungdomars handlingar har därför länge varit ett tidvis mycket omdebatterat ämne, inte sällan i en värdeladdad kontext. Simon Lindgren, docent i sociologi, hänvisar till den brittiske kriminologen Geoffrey Pearson som skriver om detta. Enligt Pearson är det tydligt att föräldragenerationens och det omgivande samhällets moraliserande reaktioner på ungas beteenden finns och har funnit i vårt samhälle sedan lång tid tillbaka. De är med andra ord mer eller mindre konstanta och tidlösa. Vid tider av lågkonjunkturer eller annan oro i samhället (nya teknologiska nymodigheter, ökad invandring, ökad kriminalitet etcetera) blir denna "omsorg" riktad mot ungdomarna dessutom särskilt tydlig och stark.⁴⁰ I vår egen tid inryms här exempelvis diskussioner om oron över ungdomars kontaktytor genom datormedierad kommunikation (i form av nätgemenskaper, öppna chattrum, kompisprogram, nätbaserade spel, lan etcetera).

I denna bok ska vi avgränsa oss till handlingar från ungdomars sida som samhället reagerar på genom socialrättslig och straffrättslig reglering. Dels handlar det om kriminaliserade handlingar som hanteras inom straffsystemet. I fokus står sådan brottslighet som ungdomar begår i gäng och gängliknande situationer. Vanligt förekommande är stöld, skadegörelse, misshandel, rån och narkotikabrott.⁴¹ Dels handlar det inom socialtjänsten om destruktiva handlingar som inte nödvändigtvis är kriminaliserade. Att ungdomen befinner sig i ett gäng som ägnar sig åt antisocialt beteende utan att detta är kriminaliserat kan som redan nämnts vara grund för tvångsomhändertagande. Här kan det vara fråga om att den unge upprepade gånger rymmer hemifrån och inte kan nås.

³⁹ Lindgren, S., 2009, Dagens ungdom? I: S. Lindgren (red.) *Ungdomskulturer*, Gleerups, s. 9-27, s. 10 f.

⁴⁰ Lindgren, 2009, s. 15 f. Lindgren hänvisar till Pearson, G., 1983, *Hooligan. A History of Respectable Fears*, Macmillan, s. 230.

⁴¹ Dessa olika brottstyper kan variera geografiskt samt tids- och åldersmässigt. Ungdomsbrottslighetens struktur är föremål för forskning inom kriminologin, se exempelvis Estrada, F., Ungdomsbrottslighetens utveckling, omfattning och struktur. I: F. Estrada & J. Flyghed (red.), 2007, *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, Studentlitteratur, 2:a uppl., s. 23-56.

Det kan också handla om att hon eller han frekvent befinner sig ute på stan med gänget, dricker mycket alkohol eller tar andra droger och grovt missköter sin skolgång. Huruvida handlingarna är destruktiva för den unges hälsa och utveckling bedöms i princip av socialnämnden och domstolen i varje enskilt fall. I några enstaka fall ger rättskällorna svar på frågan om handlingen ligger inom ramen för socialtjänstens område. Exempelvis har användning av anabola steroider ansetts kunna utgöra destruktiva beteenden i lagens mening.⁴²

Som redan nämnts består samhällets reaktioner på dessa handlingar å ena sidan av olika typer av vårdinsatser inom socialtjänsten och å andra sidan av olika typer av påföljder inom straffsystemet. Inom samhällsvetenskaplig forskning beskrivs hur regleringen av destruktiva handlingar hos ungdomar uppvisar en tvetydighet mellan vård och straff, samt mellan stödjande åtgärder och kontroll.⁴³ Denna tvetydighet består dels i uppfattningen att ungdomar med problem är offer för olika faktorer och att de därför behöver hjälp och stöd, dels i åsikten att ungdomar bär det fulla ansvaret för sina handlingar.⁴⁴ Flera forskare menar att pendeln har svängt successivt vad gäller tanken med påföljder och straffmätning sedan mitten av 1900-talet, mot en förskjutning från omvårdnadstanken till strafftanken.⁴⁵ Trots den massmediala uppmärksamheten rörande ung-

⁴² SOSFS 1997:115 Allmänna råd. Tillämpningen av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, s. 32 f. samt SOU 1996:126 s. 217.

⁴³ Estrada & Flyghed, 2007, i sin inledning till Estrada & Flyghed (red.) *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, Studentlitteratur, 2:a uppl., s. 10 f. Jfr Ohlsson, L. B. & Swärd, H., 1994, *Ungdom som samhällsproblem*, Studentlitteratur.

⁴⁴ För en empirisk undersökning och diskussion rörande riskfaktorer för brottslighet, se Anders Nilsson, Begränsade möjligheter eller bristande kontroll? Uppväxtförhållanden och frihetsstraff, i F. Estrada & J. Flyghed, 2007, *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, Studentlitteratur, 2:a uppl., s. 137-154.

⁴⁵ Estrada & Flyghed, 2007, i sin inledning till Estrada & Flyghed (red.) *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, Studentlitteratur, 2:a uppl., s. 11, med vidare hänvisning till Tham, H., 1995, Från behandling till straffvärde; Kriminalpolitik i en förändrad välfärdsstat. I: D. Victor (red.) *Varning för straff. Om vådan av den nyttiga straffrätten*, Fritzes, s. 78-109; samt Svensson, K., 1998, *Straff eller behandling – om statens strategier mot gränsöverskridande ungdom under 1900-talet*, Meddelanden från Socialhögskolan 1998:1, Lunds universitet. Se även SIS-rapporten 2/2010, Återfall i brott bland ungdomar dömda till fängelse respektive sluten ungdomsvård, som visar att ungdomar inte bara döms oftare till frihetsberövande straff utan också till längre påföljder.

domsbrottligheten och diskussionerna kring ökningen av brott begångna av denna grupp, visar flera forskare att det inte finns statistiska belägg för dessa påståenden. Varken antalet ungdomar som begår brott eller antalet brottsliga gärningar tycks ha stigit sedan efterkrigstiden. Tvärtom menar kriminologen Felipe Estrada att det är troligt att antalet ungdomsbrottlingar minskat något sedan mitten av 1970-talet.⁴⁶

1.4 Uppsummering

I det här kapitlet har vi diskuterat hur "ungdomar" och "gäng" på olika sätt definieras och problematiseras inom samhällsvetenskaplig forskning. Inom juridiken finns däremot få motsvarande definitioner eller diskussioner. Ungdomars oönskade handlingar kan som nämnts medföra olika typer av reaktioner från samhällets sida. Oavsett om det för den enskilda ungdomen blir fråga om en vårdinsats eller någon form av straff är det väsentligt att samhället upprätthåller olika krav på rättssäkerhet när dessa reaktioner ska prövas och avgöras. Rättssäkerheten diskuteras i nästa kapitel.

⁴⁶ Estrada, F., 2007, Ungdomsbrottligheten utveckling, omfattning och struktur. I: F. Estrada & J. Flyghed (red.), 2007, *Den svenska ungdomsbrottligheten*, Studentlitteratur, 2:a uppl., s. 23-56.

2. Ungdomar och rättssäkerhet

I det här kapitlet behandlar vi centrala krav på rättssäkerhet inom social- och straffrätten. Rättssäkerhet syftar till att skapa sådana förhållanden som gör att de beslut som fattas blir så förutsebara och materiellt riktiga som möjligt. Vi beskriver grundläggande principer och regler som anger gränserna för när vårdinsatser kan sättas in eller straff utdömas för ungdomar som begått oönskade handlingar i gäng.⁴⁷

2.1 Inom socialtjänsten

2.1.1 Gradvis utveckling av rättssäkerheten för ungdomar

I en rättsstat ska människor kunna känna sig trygga som medborgare. De ska till exempel inte behöva utsättas för godtyckliga ingripanden eller beslut som rör deras egen person och som strider mot deras vilja. Enligt legalitetsprincipen måste alla ingripanden ha tydligt stöd i lag. Samtidigt finns regler som i vissa situationer syftar till att skapa begränsningar i individers handlingsfrihet för att skydda dem mot skadliga miljöer och människor. Den offentliga rätten, till vilken sociallagarna räknas, brukar i linje med detta ofta sägas skapa både rättigheter och förpliktelser i förhållande till enskilda medborgare. Socialtjänstlagen anger till exempel rätt till stöd och hjälp under vissa förutsättningar, medan LVU förpliktar föräldrar att

⁴⁷ Det kan nämnas att flertalet av dessa principer och regler inte är aktuella enbart för handlingar som unga begår i gäng utan även gäller vid brott som begås av en ensam ungdom. Så är fallet även i de kommande kapitlen.

lämna sina barn i samhällsvård i speciella situationer. Socialtjänstens ansvar att verka för att barn och ungdomar växer upp under trygga och goda förhållanden i kommunen finns angivet i 5 kap. 1 § socialtjänstlagen (SoL).⁴⁸ I detta ansvar ingår enligt bestämmelsen att

i nära samarbete med hemmen främja en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling hos barn och ungdom, med särskild uppmärksamhet följa utvecklingen hos barn och ungdom som har visat tecken till en ogynnsam utveckling, aktivt arbeta för att förebygga och motverka missbruk bland barn och ungdom av alkoholhaltiga drycker, andra berusningsmedel eller beroendeframkallande medel samt dopningsmedel, i nära samarbete med hemmen sörja för att barn och ungdom som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det skydd och stöd som de behöver och, om hänsynen till den unges bästa motiverar det, vård och fostran utanför det egna hemmet, i sin omsorg om barn och ungdom tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas sedan ett mål eller ärende om vårdnad, boende, umgänge eller adoption har avgjorts, [och] i sin omsorg om barn och ungdom tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas sedan vård och fostran utanför det egna hemmet upphört.

Det handlar om ett vittomfattande ansvar för ungdomar som rör både förebyggande och behandlande arbete, men också ett ansvar efter att insatser upphört. Individuella insatser erhålls vanligen genom beslut om stöd enligt 4 kap. 1 § SoL, den så kallade "biståndsbestämmelsen". Denna bestämmelse ger enskilda rätt till ekonomisk hjälp eller sociala tjänster – såsom en familjehemsplacering – under vissa angivna förutsättningar, och den brukar därför betecknas som en "rättighetsbestämmelse". I andra, enstaka, fall

⁴⁸ Det bör nämnas att det finns ett förslag från Barnskyddsutredningen till annan lagstiftning på området, SOU 2009:68 Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU). Förslaget innebär att bestämmelser som rör barn i socialtjänstlagen (SoL) och bestämmelserna i lagen om vård av unga (LVU) förs samman i en särskild lag. Den nya lagen föreslås heta lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU). Denna lag avser att vara en samlad lagstiftning för den sociala verksamheten rörande barn och ungdomar. Barnskyddsutredningen föreslår även ett antal förändringar och kompletteringar av nuvarande bestämmelser.

kan socialnämnden lägga en enskild som anses ha betalningsförmåga att betala för ett socialt stöd. Det kan exempelvis röra sig om en institutionsplacering av en ungdom vars vårdnadshavare anses ha betalningsförmåga.

Socialtjänstens verksamhet för att tillgodose ungas vårdbehov är baserad på en familjeorienterad samhällsvård som utgår från det primära vårdnadshavaransvaret för föräldrar till unga personer under 18 år. Detta innebär att vårdnadshavarens position starkt präglar stora delar av socialtjänstlagen i frågor som rör den sociala barn- och ungdomsvården. Detta slår också igenom i fråga om rättssäkerhetsperspektivet i lagen. Historiskt sett har myndighetsåtgärder mot unga i princip varit en fråga mellan myndigheten och vårdnadshavaren, särskilt i fråga om åtgärder som är tvingande eller på andra sätt belastande för de enskilda. Lagregler för att stärka den enskildes rättsliga ställning gentemot den aktuella myndigheten har därför främst riktats mot vårdnadshavaren. Det kunde gälla rätten att få vara part – och därmed agera i målet, få tillgång till material och möjligheten att överklaga beslut – eller att på annat sätt få vara delaktig inför och i beslutet, exempelvis genom krav på motiverade och skriftliga beslut. Vårdnadshavarens ställföreträdarskap gällde i princip fram till den unges 18-årsdag då den, liksom i dag, oavkortat upphör. Efter hand har rättssäkerheten också för ungdomar successivt utvecklats och omyndiga ungas rättsliga ställning har reglerats i lag.

Vilka är då de allmänna regler i de sociala lagarna som avser att tillgodose rättssäkerheten för den unge vid beslut och verkställighet av en vårdinsats? Här bör särskilt nämnas de allmänna rättssäkerhetskraven som ska gälla för beslut om sociala och andra ingripanden från det allmännas sida. Dessa ska grundas i likabehandling, ha tydligt stöd i lag (förutsebarhetskrav) och vara kontrollerbara (exempelvis genom motiveringsskyldighet i beslut). De gäller i princip både ungdomar och dess vårdnadshavare. Likabehandlingskravet grundas i offentliga myndigheters skyldighet att agera sakligt och opartiskt. Förutsebarhetskravet har att göra med att reglerna som

ställer upp villkoren för sociala ingripanden ska vara tydliga och klara. I nästa avsnitt kommer vi att beskriva hur dessa villkor ser ut i fråga om ingripanden som sker med stöd av LVU. Kontrollerbarheten, slutligen, ska tillgodoses genom öppenhet i myndighetens beslutsfattande och möjligheter att kontrollera beslutets korrekthet på olika sätt, såsom genom överklagande- och tillsynsmöjligheter. Vanligen kan beslut med stöd av LVU överklagas av alla parter, om beslutet har gått dem emot.

Härutöver finns särskilda regler som gäller unga personer. Låt oss börja med ungdomar under 15 år. Såväl socialtjänstlagen som LVU innehåller bestämmelser som anger skyldighet att informera dessa unga kontinuerligt och att låta dem få komma till tals under beslutsprocessen hos myndigheten respektive domstolen (3 kap. 5 § andra stycket SoL och 1 § sjätte stycket LVU). De ungas ålder och mognad får vägleda i fråga om graden av eventuell medbestämmanderätt. Bestämmelserna omfattar även verkställigheten av insatserna.⁴⁹ Rätten att få information och rätten att komma till tals gäller oavsett ålder. Det är bara möjligheten att få påverka som ska få variera med hänsyn till vederbörandes ålder och mognad.⁵⁰ Detta innebär emellertid inte att ungdomar under 15 år kan motsätta sig ett beslut om en vårdinsats som den unges vårdnadshavare samtyckt till. Beslut om vård som sker med stöd av socialtjänstlagen

⁴⁹ Mattsson, T., 2008, *Ungas delaktighet. Exemplet institutionsvård*, Sis Forskningsrapport 2, s. 27.

⁵⁰ Det ökade kravet på ungas aktörskap har visat sig inte vara helt oproblemiskt att förverkliga inom den sociala ungdomsvården. Ett exempel är en studie av 33 kammarrättsdomar från 2001-2004 som behandlar LVU-vårdens innehåll och upphörande av vård för tonåringar på HVB-hem (Mattsson, T., 2008, Rättighetssubjekt eller omsorgsobjekt – hand i hand eller stick i stäv? Exemplet barn i institutionsvård, *Retfærd* nr 31). Studien uppvisar en mycket skiftande rättstillämpning i fråga om synen på ungdomar som subjekt och aktörer. I vissa fall behandlas och betraktas ungdomarna som subjekt och individer, i andra fall främst som objekt och en kategori. I en tidigare studie om hur ungdomars delaktighet i förvaltningsdomstolen påverkar deras rättsliga ställning och målets utgång visar det sig att det som ungdomarna uttrycker kan användas emot dem. En utförlig redogörelse över den egna situationen kunde i vissa fall få ett omhändertagandebeslut som följd, trots att den unge vanligen motsatte sig ett ingripande. Faktautlämnande om alkoholanvändning och gängtillhörighet samt känslouttryck av utsatthet och ensamhet blev exempelvis betydelsefull bevisning i omhändertagandemålet utan att den unge verkade förstå detta, se vidare Mattsson, T., 2002, *Barnet och rättsprocessen. Rättssäkerhet, integritet och autonomi i samband med beslut om tvångsvård*, Juristförlaget i Lund.

och som uttrycks vara frivillig vård, kan alltså fortfarande ske mot den unges vilja om vederbörande inte fyllt 15 år.

När den unge har fyllt 15 år kan han eller hon själv motta en del insatser utan vårdnadshavarens aktivitet eller samtycke. Denna 15-årsregel finns i 11 kap. 10 § SoL. Den unge kan nu själv söka insatser, vägra insatser, föra sin talan i handläggning hos socialnämnden och överklaga vissa beslut. Regeln grundas i vårdnadshavarens minskade roll i takt med den unges stigande ålder och mognad. Ju äldre den unge är, desto större inflytande bör han eller hon få över sitt eget liv. Det innebär att ungdomen får ett visst eget handlingsutrymme i sin kontakt med socialtjänsten. 15-årsregeln är härigenom ett lagreglerat avsteg från den allmänt gällande 18-årsgränsen för självbestämmanderätt i juridiska sammanhang.

Ungdomar som fyllt 18 år blir automatiskt parter i mål och ärenden som rör deras person. De har som sådana rätt till all information, och får medverka i mål och ärenden som rör dem själva. Lagen uppställer emellertid en möjlighet att omhänderta ungdomar som fyllt 18 år på grund av sitt beteende i vissa fall enligt LVU. Socialnämnden kan lämna in en ansökan om sådan vård fram till den unges 20-årsdag, då denna möjlighet till inskränkning i den unges tillvaro försvinner. För den redan omhändertagne ungdomen kan tvångsvården pågå tills han eller hon fyller 21 år.

2.1.2 Vad räknas som ett vårdbehov?

LVU anger vad som generellt kan räknas som ett vårdbehov för barn och ungdomar i olika riskfyllda situationer. Samtidigt måste det konstateras att det föreligger en påtaglig risk för skada eller redan uppkommen skada i det enskilda fallet för att ett vårdbehov ska föreligga enligt lagens mening. Det betyder att vårdbehovsbestämningen har en generell del och en individuell del. Vi ska behandla dessa beståndsdelar i tur och ordning. Det är emellertid redan här väsentligt att betona att vårdbehov inte får grundas på behov av att skydda den unges omgivning. De eventuella konsekvenser som ett omhändertagande

kan få för samhällsskyddet ska med andra ord inte grunda ett beslut om vård med stöd av LVU. Ett sådant agerande skulle strida mot syftet med det samhälleliga ingripandet, vilket framgår av 5 kap. 1 § SoL och anges vara att stärka den unges egen tillvaro.

2.1.2.1 Den generella delen

Vårdbehov i lagens mening anses generellt sett uppkomma i två huvudsituationer. Den ena är orsakad av missförhållanden i den unges närmiljö – vanligen föräldern eller annan i hemmet – och den andra är föranledd av ett missförhållande orsakad av den unges eget beteende. I 2 § LVU behandlas barn som till följd av förhållanden i hemmiljön löper risk att utvecklas ogynnsamt. Dessa brukar benämnas ”miljöfallen”. Här ska vård beslutas ”om det på grund av fysisk eller psykisk misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas”. Bestämmelsen gäller barn under 18 år enligt 1 § andra stycket samma lag. I 3 § LVU behandlas fall då unga som på grund av sitt eget beteende löper risk att skada sin hälsa eller utveckling. Dessa brukar benämnas ”beteendefallen”. Här ska beslutas om vård ”om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende”. Bestämmelsen är tillämplig framför allt på äldre barn och gäller för unga under 20 år. Ytterligare en förutsättning för vård – oberoende av om vårdbehovet grundas på barnets miljö eller dess eget beteende – är att frivilliga vårdinsatser inte kan uppnås, det vill säga att det inte finns samtycke till vården av vårdnadshavaren och, om den unge fyllt 15 år, av henne eller honom själv (1 § andra stycket LVU). Med andra ord ska vård i första hand ske frivilligt med stöd av socialtjänstlagen. Detta framgår också av första paragrafen i LVU. Härutöver uppställs ett krav i 1 § femte stycket att den unges bästa ska vara avgörande vid beslutet.

Eftersom denna bok behandlar unga människor som tillhör eller agerar i ungdomsgång är miljöfallen med stöd av 2 § LVU generellt sett inte aktuella här. Det är emellertid värt notera bestämmelsens innebörd och att ungdomar som är föremål för samhällsinsatser inte sällan har upplevt missförhållanden även som yngre barn, i vissa fall i form av omhändertaganden med stöd av nämnda paragraf. I vissa fall kan även båda bestämmelserna vara tillämpliga för en ungdom.

Enligt 3 § LVU kan alltså missförhållandet vara föranlett av missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende. I förarbeten och rättspraxis konkretiseras något vad som bör avses med dessa begrepp. Som missbruk av beroendeframkallande medel avses enligt förarbetena alkohol, narkotika och därmed jämställda tekniska preparat liksom missbruk av mediciner.⁵¹ Begreppet brottslig verksamhet innefattar inte mindre förseelser eller enstaka brott, utan inriktar sig på situationer då själva brottsligheten har blivit ett slags beteende hos den unge. Enligt ett rättsfall från Regeringsrätten, RÅ84 2:31, var tre inbrottsstölden inte av den arten att domstolen bedömde handlingarna som brottslig verksamhet. Begreppet socialt nedbrytande beteende är det missförhållande som används mest frekvent hos domstolarna för att grunda ett beslut om ett omhändertagande med stöd av 3 § LVU. Beteendet förklaras i förarbetena vara sådant som "strider mot samhällets grundläggande normer".⁵² Som exempel på vilka typer av beteenden som kan komma i fråga nämner man att den unge begår några enstaka brott, prostituerar sig eller vistas i olämpliga miljöer som missbrukarkretsar.⁵³ Denna uppräknings är inte avsedd att vara uttömmande. Det uppkommer därför ofta frågor om ungdomars beteenden, exempelvis i om ätstörningar, själv-

⁵¹ Prop. 1979/80:1 del A, s. 582 f.

⁵² Prop. 1989/90:28, s.109.

⁵³ Begreppet ändrades genom 1990 års lag. Avsikten med att ändra uttryck var att försöka precisera vilka situationer som kan medföra ett omhändertagandebeslut på denna grund. 1980 års lag om vård av unga använde begreppet "något annat jämförbart beteende", med vilket man avsåg yttringar av en livsföring som var jämförbar med brottslig verksamhet eller missbruk, se prop. 1979/80:1 del A, s. 583.

skadebeteende, databeroende etc. – ensamma eller i kombination med andra – kan anses vara socialt nedbrytande i lagens mening. Enstaka mål från Regeringsrätten har gett lite vägledning. I RÅ 2000 ref. 33 utvidgades tillämpningen något genom att återkommande aggressivt beteende och visat brottsligt handlande i kombination med en dragning till asociala och destruktiva miljöer ansågs utgöra socialt nedbrytande för en 15-åring. I RÅ 2010 ref. 24, däremot, klargjorde Regeringsrätten att sådana utageranden eller beteenden som utgör symptom på ett funktionshinder eller sjukdom inte är socialt nedbrytande beteenden enligt lagens mening. Det kvarstår emellertid fortfarande osäkerhet hur bestämmelsen ska tillämpas i flera fall som rör ungdomars agerande.

2.1.2.2 Den individuella delen

Förutom det generella kravet på ett beteende som anges i 3 § LVU krävs att detta beteende innebär en påtaglig risk att den unges hälsa eller utveckling skadas. Detta innebär en bedömning från fall till fall om den unges beteende utgör en risk – och en påtaglig sådan – för att vederbörandes hälsa eller utveckling ska skadas alternativt redan har skadats. I praktiken innebär detta en slags framtidsprognos av frågan om den unge kan reda ut situationen med de nuvarande insatser som finns tillgängliga, eller om prognosen bedöms som nedåtgående. Lagstiftaren har vacklat genom åren i vilka krav som ska ställas å ena sidan på socialnämnden att agera, å andra sidan på ungas ökade rätt till självbestämmande och frihet i takt med högre ålder. Den nuvarande utformningen av lagen utvidgar möjligheterna att ingripa mot ungas agerande jämfört med tidigare uttalade krav i lagtext.⁵⁴ Man vill markera att det ställs större krav än tidigare på socialnämnden i fråga om ungdomar. De ingripanden som behövs ska komma till stånd i ett

⁵⁴ Enligt den äldre LVU-regleringen från 1980 krävdes i beteendefallen att omständigheterna skulle vara sådana att det förelåg en "allvarlig fara" för den unges hälsa eller utveckling.

sådant tidigt skede att det ännu är möjligt att bryta en destruktiv utveckling.⁵⁵

2.1.3 När ungdomar agerar i gäng eller vistas i olämpliga miljöer

LVU reglerar inte uttryckligen frågan om grupperingars ageranden eller ungdomars vistelser i olämpliga miljöer kan utgöra ett sådant beteende att det får anses vara socialt nedbrytande. Man kan emellertid utläsa av såväl förarbetena som rättspraxis att så kan vara fallet. Det vill säga att en skadlig miljö kan utgöra grund för ett vårdbehov, och detta till synes oavsett om den unge själv agerar destruktivt i denna miljö. Vi har redan nämnt RÅ 2000 ref. 33, där Regeringsrätten konstaterade att det faktum att den unge drogs till asociala och destruktiva miljöer var en beståndsdel i fastställandet av att det förelåg ett missförhållande och ett vårdbehov. Vidare har berörts uttalanden i förarbetena som anger att ett exempel på ett socialt nedbrytande beteende är att en ungdom vistas i en miljö av missbruk eller motsvarande.⁵⁶ Av båda dessa rättskällor kan vi alltså utläsa att vistelse i en olämplig miljö, liksom agerande inom denna miljö, kan vara socialt nedbrytande beteende.

Härutöver talar det faktum att sociala insatser gentemot individen i allmänhet också ska få påverkas av omkringliggande faktorer i omgivningen och samhället. Till exempel är en grundläggande princip i socialtjänstlagen att verksamheten ska präglas av en helhetssyn. I fråga om verksamheten inom den sociala barnvården innebär detta att det inte är den unges symptom som i första hand ska vara utgångspunkten för insatserna. I stället ska prövningen utgå från hans eller hennes totala situation i samhället – i familjen, i skolan, i det sociala nätverket etcetera. Den individuella prövningen av vård- och hjälpbehovet ska med andra ord inte prövas avgränsat, utan i stället

⁵⁵ Prop. 1989/90:28, s. 67.

⁵⁶ Prop. 1989/90:28, s.109.

utgå från olika övergripande, samhälleliga faktorer, exempelvis ett gäng.

2.2 Inom straffsystemet

2.2.1 Rätt att betraktas som oskyldig

I de fall ungdomars handlingar i gäng är brottsliga kan åtal väckas. Åtalen väcks alltid mot var och en. Ibland åtalas endast en eller några av de inblandade ungdomarna. Det kan bero på att någon av ungdomarna har låg ålder eller att bevisning saknas. Den unge kan nämligen åtalas endast för de brott som begåtts efter att hon eller han fyllt 15 år. Innan dess är det socialtjänsten som har hand om och utreder om en händelse är brottslig och vilka eventuella åtgärder som ska sättas in gentemot den unge.⁵⁷ Det straffrättsliga ansvaret inträder alltså inte förrän vid 15 års ålder.⁵⁸ Den unges rättssäkerhet i relation till straffsystemet handlar huvudsakligen om att han eller hon ska ha rätt till en rättssäker prövning, en så kallad rättvis rättegång. Detta tillgodoses genom en mängd allmänna regler och principer. En central sådan är principen om den tilltalades oskuld. Den tilltalade har rätt att betraktas som oskyldig under hela processen till dess att hans eller hennes skuld är bevisad.⁵⁹ Principen gäller också under hela förundersökningen och tillvaratas genom att åklagaren enligt objektivitetsprincipen är skyldig att utreda även sådana omständigheter som talar för den misstänkte. I övrigt är den som är misstänkt eller tilltalad inte skyldig att bidra till utredningen av sin egen skuld utan har rätt att förbli tyst under

⁵⁷ Se 1 kap. 6 § brottsbalken (BrB) och 5 kap. 1 § SoL samt 11 kap. 1-2 §§ SoL. Sedan 1 juli 2010 ska emellertid även misstänkta brott begångna av unga från 13 års ålder utredas av polis- och åklagarväsende, se vidare prop. 2009/10:105 Barn under 15 år som misstänks för brott.

⁵⁸ Den straffrättsliga rättssäkerheten är till stor del utformad i förhållande till den som ställs till ansvar för brott. Vi behandlar den unge som ställs till ansvar för brott som begås i gäng. Se om straffrättens förhållande till den som utsätts för brott i Andersson, U., 2004, *Hans (ord) eller hennes? En kinsteoretisk analys av straffrättslig skydd mot sexuella övergrepp*. Bokbox Förlag.

⁵⁹ Oskyldighetspresumtionen diskuteras också i kapitlet om domstolarnas hantering.

processen.⁶⁰ Det är alltså åklagaren som har full bevisbörda i brottmål och om han eller hon inte kan prestera tillräcklig bevisning för den gärning som påstås i åtalet ogillas målet. Domstolen är bunden av åklagarens gärningsbeskrivning och kan endast döma över den gärning som tas upp i åtalet. Detta är en viktig del av rättssäkerheten då den tilltalade har rätt att veta vilken gärning han eller hon ska försvara sig mot. Åklagaren har också möjlighet att underlåta att åtala för ett brott.⁶¹

Tätt förknippad med oskuldspresumtionen är det höga beviskrav som råder i brottmål. Det krävs att bevisningen är mycket stark för att man ska kunna fälla någon till ansvar för brott: åtalet ska vara ställt bortom rimligt tvivel. Vi återkommer till beviskravet under det kapitel som handlar om domstolarnas hantering.

Till rättssäkerheten inom straffsystemet hör också hur brottsbegreppet är konstruerat. Vad räknas som brott, och vad krävs för att man ska kunna döma någon för en brottslig handling? Den unge har, liksom övriga medborgare, rätt att veta vad som är straffbart och ska kunna lita på att hon eller han bara döms för det som är straffbart. Legalitetsprincipen är i detta sammanhang central och ska bland annat garantera medborgarna att de endast döms för gärningar som är kriminaliserade enligt lag vid det tillfälle en gärning utförs. Vi går nu över till att se på hur brottsbegreppet är utformat.

2.2.2 Vad är ett brott, egentligen?

I brottsbalken anges vad som räknas som brott i straffrättslig mening. Här kan man utläsa att ett brott är en handling för vilken straff är föreskriven. Med andra ord är brott en handling som, om den begås kan leda till straff förutsatt att detta anges i lag. Så en första förutsättning för att den unge ska kunna dömas för ett brott

⁶⁰ Se Ekelöf, P. O., Edelstam, H. & Heuman, L., 2009, Rättegång IV, Norstedts Juridik, 7:e uppl., s. 35.

⁶¹ Möjligheterna till åtalsunderlåtelse för unga personer behandlar vi i kapitlet om myndigheternas hantering.

är att den aktuella gärningen är angiven i lag, att den är kriminaliserad. I lagtexten tas upp vilka rekvisit, brottsförutsättningar, som måste vara uppfyllda när det gäller själva handlingen eller gärningen. De rekvisit som avser själva den yttre handlingen brukar benämnas objektiva rekvisit eller gärningsrekvisit. Till exempel krävs för brottet misshandel att någon har tillfogat en person skada eller smärta. För att någon ska kunna dömas måste också det personliga ansvaret vara uppfyllt.

För att den unge ska kunna fällas till ansvar krävs att hon eller han har uppsåt, eller varit oaktsam, i förhållande till samtliga de rekvisit som anges i det aktuella straffbudet, den brottsdefinition som gäller för ett visst brott. Detta följer av täckningsprincipen. Det personliga ansvaret, de subjektiva rekvisiten, måste "täcka" samtliga gärningsrekvisit för att brott ska kunna konstateras. Innebörden av de rekvisit som rör det personliga ansvaret, uppsåt eller oaktsamhet, framkommer genom rättspraxis och litteratur.⁶² Kravet på uppsåt innebär i princip att den tilltalade ska inse att hon eller han utförde det aktuella rekvisitet. Den nedre gränsen för uppsåt går vid om den tilltalade varit likgiltig inför vad hans eller hennes beteende kunde leda till. Kan domstolen till exempel konstatera att den tilltalade var likgiltig inför om motparten skulle dö av det slag han måttade, kan man säga att det finns uppsåt att döda och det kan bli fråga om mord eller dråp. Det finns exempel på fall där domstolen i sina resonemang kring om uppsåtet är uppfyllt tagit viss hänsyn till den åtalades ålder.⁶³ För vissa brott räcker det att den tilltalade har utfört handlingen oaktsamt, varit culpös. Oaktsamhetsbrotten har lägre straffvärde, vilket innebär att de inte betraktas som lika allvarliga.⁶⁴

⁶² Se till exempel Asp, P., Ulväng, M. & Jareborg, N., 2010 *Kriminalbrottens grunder*, Iustus Förlag, s. 310-347 samt NJA 2009 s. 149, 2005 s. 732, NJA 2004 s. 176 och NJA 2002 s. 449.

⁶³ Se till exempel NJA 2009 s. 149.

⁶⁴ Se till exempel Asp m.fl., 2010, s. 343-347.

Ibland förekommer att den tilltalade invänder att hon eller han utförde den aktuella gärningen i självförsvar. Den straffrättsliga termen för detta är nödvärn. Nödvärn är en form av ansvarsfrihetsgrund. Det betyder att om den tilltalade befunnit sig i en situation som straffrättsligt räknas som nödvärn, till exempel att någon använt våld, har hon eller han under vissa förutsättningar rätt att försvara sig och ska då inte fällas till ansvar, även om det kan konstateras att en brottslig gärning har utförts.⁶⁵

I följande avsnitt diskuterar vi straffrättsliga bedömningar i ett konkret fall som rör misshandel. Misshandel är ett vanligt förekommande brott av ungdomar i grupper eller gäng.⁶⁶ Inledningsvis beskriver vi därför misshandelsbrottet lite närmare.

2.2.3 Misshandel som exempel

Brottet misshandel innebär att någon tillfogar en annan person skada, smärta eller sjukdom. Typfallet av misshandel är att en person utövar våld, slår någon annan. Våldet ska för att räknas som misshandel medföra skada eller smärta, fysisk eller psykisk sådan. Till misshandelsbrottet räknas också att försätta en annan person i vanmakt, vilket innebär mer eller mindre medvetlöshet. Sistnämnda fall avser att droga ner en person eller orsaka någons berusning. Ett exempel på detta kan vara att lägga en drog i någons drink. Misshandelsbrottet finns som ringa brott, misshandel av normalgraden och som grovt brott. Ett riktmärke som brukar användas är att slag med öppen hand räknas som ringa misshandel medan slag med knuten hand faller under misshandel av normalgraden. För att en misshandel ska räknas som grov krävs att gärningspersonen ska ha visat särskild hänsynslöshet eller råhet, till exempel genom att använda vapen eller allvarligt våld.

⁶⁵ Se vidare om nödvärn, Asp m.fl., 2010, s. 230-240.

⁶⁶ Jfr Estrada, 2007, s. 31-41.

Det fall som vi nu ska se på lite närmare är avgjort av Högsta domstolen och gällde åtal mot två ungdomar enligt följande gärningsbeskrivning:

T1 och T2 har den x mars 2007 på S-skolan i S-stad, gemensamt och i samförstånd misshandlat M genom att hålla fast honom och nypa honom i bröstet och vrida om vilket har medfört smärta, svullnader och blåmärken på bröstet.⁶⁷

T1:s inställning var sekretessbelagd i domen, men T2 förnekade misshandeln och erkände att han ofredat målsäganden, det vill säga stört honom på något sätt utan att det innebar misshandel. Som bevisning åberopade åklagaren förhör med målsäganden samt fotografier. Det hölls även förhör med de båda tilltalade.

De inblandade lämnade olika berättelser kring det exakta händelseförloppet men följande var klarlagt:

Den aktuella dagen spelade M, som då gick i sjuan, och T2 samt T1, som då gick i nian, tillsammans med ett tjugotal andra elever i årskurs sju till nio rundpingis i elevrummet på X-skolan. T2 åkte så småningom ut ur turneringen. Strax därefter blev även M utslagen ur turneringen. M och T2 satte sig på en bänk i närheten av pingisbordet och väntade medan övriga elever fortsatte spelet. I detta första skede förekom någon slags fysisk kontakt mellan M och T2. Efter ett tag åkte även T1 ut ur turneringen. T1 anslöt till M och T2 vid bänken. I detta skede förekom någon slags fysisk kontakt mellan M, T2 och T1. Innan M därefter lämnade elevrummet drog han upp sin tröja och visade för T2 och T1 samt ytterligare några elever att han hade röda märken på bröstet. Efter händelsen sprang M sin väg så snart han stötte ihop med T2 och T1 på skolan.⁶⁸

Därefter gick som nämnts de inblandades uppgifter isär. Samtliga instanser, tingsrätten, hovrätten och Högsta domstolen lade

⁶⁷ NJA 2008 s. 626, s. 626.

⁶⁸ NJA 2008 s. 626, s. 626f.

målsägandens uppgifter till grund för bedömningen. Endast tingsrätten utvecklade sina skäl i denna del och övriga instanser hänvisar tillbaks till dem. Så här motiverade tingsrätten att misshandeln var styrkt och att den skulle bedömas som misshandel av normalgraden:

M, T2 och T1 har lämnat uppgifter som inte står i överensstämmelse med varandra. M är endast 14 år, men han har gjort ett trovärdigt intryck. Trots att det gått förhållandevis lång tid sedan händelsen har M på ett detaljerat sätt berättat om det inträffade. Hans berättelse har varit återhållsam och konsekvent. Det finns ingen som helst anledning att tro att M skulle lämna felaktiga uppgifter. M:s redogörelse stöds också av de återopade fotografierna och i flera avseenden även av vad T2 har berättat. Tingsrätten bedömer att M:s uppgifter är tillförlitliga och finner därmed att de skall läggas till grund för bedömningen i målet. Genom M:s uppgifter är det utrett att T2 och T1 den 19 mars 2007 på x-skolan i x-stad gemensamt och i samförstånd misshandlat M genom att hålla fast honom och nypa honom i bröstet och vrida om, med smärta, svullnader och blåmärken på bröstet som följd. Även om det inte har framkommit några omständigheter som talar för att T2 och T1 verkligen velat orsaka M smärta och skador, anser tingsrätten att T2 och T1 måste ha insett att det fanns en stor risk för att M skulle få ont och komma att skadas när de nöj och vred om en så känslig kroppsdel som bröstvårtan. Med tanke på det våld som T2 och T1 använt mot M samt att våldet upprepats och varit något utdraget, skall gärningen bedömas som misshandel, ej ringa brott. T2 och T1 skall alltså dömas för misshandel.⁶⁹

Som vi kan se är det målsägandens uppgifter tillsammans med fotografier och en av de tilltalades egna uppgifter som gör att den åtalade misshandeln anses styrkt. De tilltalade har utfört misshandeln ”gemensamt och i samförstånd”, de har alltså båda gjort sig skyldiga till misshandel genom att hålla fast målsäganden och nypa honom. Beträffande uppsåtet ansåg domstolen att de ”måste ha insett att det fanns en stor risk för att M skulle få ont och komma att

⁶⁹ NJA 2008 s. 626, s. 628.

skadas” även om det inte framkommit att de tilltalade verkligen velat skada honom. På så sätt var alltså de tilltalades uppsåt till de gärningar de utfört fastställt. Vi återkommer till bedömningen av straffansvaret när flera är inblandade i en gärning i följande avsnitt. Resonemangen kring bevisningen och beviskravet återkommer vi till i avsnittet om domstolarnas hantering.

2.2.4 När ungdomar begår brott i gäng

En annan viktig princip som ska tillvarata rättssäkerheten för medborgarna i förhållande till straffsystemet är skuldprincipen. För den unge som tillsammans med andra utfört brottsliga handlingar är det av yttersta vikt att den tillgodoses. Den innebär nämligen att den enskilde individen inte ska bära mer skuld än vad hon eller han har gjort sig skyldig till. Om den enskilde vid ett tillfälle när flera är inblandade uppfyller alla krav för att kunna dömas för ett brott och därmed kan dömas för brottet i fråga behöver någon ytterligare reglering inte tas med i bedömningen.

Ofta är det däremot så att en eller flera av de inblandade har möjliggjort den aktuella gärningen men inte överträtt den aktuella straffbestämmelsen bokstavligen. För denna situation finns regeln om så kallad medverkan i 23 kap. 4 § BrB.⁷⁰ Den säger att en person som främjar en kriminaliserad gärning med ”råd och dåd” kan fällas till ansvar.⁷¹ Främjandet kan antingen ske genom anstiftan eller medhjälp. Om domstolen inte kan döma en viss person för brottet, men hon eller han ändå på något sätt gjort det möjligt att gärningen kommit till stånd, kan domstolen alltså döma honom eller henne för anstiftan eller medhjälp. Anstiftan syftar på den situationen när en person övertalar eller på annat sätt påverkar någon annan att utföra en gärning medan medhjälp avser att gärningen på

⁷⁰ Se om regelns begränsningar m.m. i Asp m.fl., 2010, s. 456.

⁷¹ Det krävs att någon begått rättsstridig gärning, men inte brott. Detta betyder att den olagliga gärningen måste vara utförd av någon, men det krävs inte att en person döms för brott för att flera andra ska kunna anses ha främjat gärningen. Angående innebörden av främja, se Asp m.fl., 2010, s. 469.

något sätt underlättats av någon som inte utfört hela den brottsliga handlingen.⁷² Flera personer kan anses ha utfört den brottsliga gärningen, det vill säga vara gärningsmän i strikt mening, även om inte alla eller ingen av dem uppfyller hela brottsdefinitionen. Det de gör tillsammans är otillåtet.⁷³ Detta kallas för medgärningsmannaskap och blir ofta aktuellt när flera personer misshandlar någon. I praxis talar man här om att flera har utfört gärningen tillsammans och i samråd.⁷⁴ Här kan vi knyta an till det fall vi nyss diskuterat. De tilltalade hade här tillsammans hållit och nypt målsäganden. Vem som höll och vem som nöp var inte helt klart, men tillsammans ansågs de ha utfört misshandeln och kunde båda dömas för att ha utfört den. Den ena hjälpte inte den andra, utan båda var att anse som gärningsmän. Båda dömdes därför för misshandel.⁷⁵

Samma typ av bedömningar görs i de fall ungdomar begår brott i gäng eller gängliknande situationer. I det så kallade Riccardomålet var flera ungdomar inblandade i en misshandel som ledde till att en person avled.⁷⁶ Händelsen utspelade sig nattetid i centrala Stockholm i samband med en fest, och ledde bland annat till att flera ungdomar åtalades för mord alternativt grov misshandel och vållande till annans död. Som bevisning i målet fanns förutom de tilltalades berättelser också ett stort antal vittnen och ett obduktionsutlåtande. Hovrätten fäste stor vikt vid ett par av vittnena och kom fram till att bevisningen var tillräcklig för att fälla tre personer för att de misshandlat målsäganden till döds. Domstolen uttalade bland annat följande: ”Eftersom det är utrett att de gemensamt jagat och misshandlat M får de anses ha agerat tillsam-

⁷² Se vidare om anstiftan i det så kallade Riccardomålet, Svea hovrätts dom 2008-04-29 i mål B 418-08, s. 17.

⁷³ I de fall som två personer utför halva gärningen var måste man anses ha främjat varandra, Asp m.fl., 2010, s. 463.

⁷⁴ Se t.ex. det ovan behandlade fallet NJA 2008 s. 626.

⁷⁵ I praktiken kan det här bli fråga om svåra gränsdragningar, se vidare i Asp m.fl., 2010, s. 470.

⁷⁶ Svea hovrätts dom 2008-04-29 i mål B 418-08.

mans och i samförstånd”.⁷⁷ Domstolen konstaterade också att det saknade betydelse vem av dem som utdelade den eller de dödande sparkarna.

2.3 Uppsummering

I detta kapitel har vi behandlat grundläggande utgångspunkter inom socialrätten respektive straffrätten, med anknytning till rättssäkerheten för ungdomar som ska utredas för vårdbehov eller vars straffrättsliga skuld ska prövas efter händelser som skett inom ramen för ett gäng. Vissa frågor blir särskilt aktuella för gänghandlingar. Inom socialrätten gäller detta vid vårdbehovsbedömningen. Vid prövningen inom socialtjänsten kan den enskilda individens vårdbehov komma att prövas i förhållande till hela gruppens handlingar. På motsvarande sätt kan det inom straffrätten vid prövningen av den unges straffansvar bli fråga om att jämföra den enskildas handlingar med hur övriga i gänget har agerat.

⁷⁷ Svea hovrätts dom 2008-04-29 i mål B 418-08, s. 16.

3. Myndigheternas hantering

Det här kapitlet behandlar hur myndigheter hanterar ungdomar som agerat brottsligt eller utfört andra oönskade handlingar i gäng. De myndigheter som vi tar upp är socialtjänsten, polismyndigheten och åklagarmyndigheten. Inledningsvis tar vi avstamp i de gemensamma grunderna för kontakten mellan den unge och myndigheterna. Vi beskriver sedan de allmänna mål som respektive myndighet ska arbeta för i fråga om all ungdomsbrottslighet och de regler som gäller i förhållande till ungdomar som agerat destruktivt eller brottsligt i gäng.

3.1 Ungdom möter myndighet

Det finns en ofta uttalad ambition inom den sociala barn- och ungdomsvården att det är betydelsefullt med tidiga insatser för barn och ungdomar som riskerar att utvecklas ogynnsamt på grund av ett destruktivt beteende. Den bakomliggande uppfattningen är att det går lättare att vända en negativ trend i ett tidigt skede än i ett sent. Att även kontakten med polismyndigheten bör ske tidigt, oavsett om den unge är straffmyndig eller inte, är en uppfattning som förekommer allt oftare i lagstiftningssammanhang och myndighetsarbete.⁷⁸ De huvudsakliga argumenten som förs fram för att polismyndigheten bör ha kontakt med den unge så snart som möjligt efter ett brottsligt eller på annat sätt oönskat beteende är att kunna påvisa samhällets syn på det allvarliga i beteendet och att kunna förhindra fortsatt brottslighet. En konsekvens av detta är att

⁷⁸ Se bl.a. Ds 1996:59 Allas vårt ansvar som var en programförklaring för myndigheters arbete för att hjälpa ungdomar genom tidigare ingripanden på olika sätt. Se också SOU 2010:15.

även barn som är straffomyndiga polisanmäls. Enligt en rapport från Brottsförebyggande rådet blir cirka 19 000 barn och ungdomar årligen polisanmälda för brott.⁷⁹

Polisen har också möjlighet att ingripa i ett ännu tidigare skede för ungdomar under 18 år, för att förhindra att en ungdom begår brott eller hamnar i en situation som kan skada vederbörande själv. Sådana ingripanden som ska avstyra den unge från skadliga situationer eller miljöer kan ske mot den unges vilja. Detta förebyggande arbete finns reglerat i polislagen och i lagen om omhändertagande av berusade personer (LOB). Bestämmelserna är exempelvis avsedda att användas då ungdomar befinner sig i missbruksmiljöer, då ungdomar är starkt påverkade av berusningsmedel eller då ungdomar påträffas med äldre, asociala personer på hotellrum eller annan plats och verkar bli otillbörligt utnyttjade, samt då denna miljö kan innebära en överhängande och allvarlig risk för den unges hälsa eller utveckling.⁸⁰ Omhändertagandet betraktas som en social skyddsåtgärd som ska förhindra en skadlig situation eller miljö när situationen inte kan lösas på ett annat sätt. En motsvarande social skyddsåtgärd som socialtjänsten kan företa i ett liknande akut läge är ett beslut om omedelbart omhändertagande med stöd av 6 § LVU.

Den unges första kontakt med myndighetspersoner kan således vara i form av ett omhändertagande eller en polisanmälan. Är det flera unga som agerat brottsligt i ett gäng kan samtliga bli omhändertagna eller polisanmälda. Däremot är varje individ föremål för ett enskilt beslut respektive en anmälan, och deras ärende prövas individuellt. Om kontakten gäller en ungdom som ännu inte fyllt 15 år ska vårdnadshavaren underrättas och vara med vid eventuella samtal med den unge. I de fall ungdomen är över 15 år torde det inte vara nödvändigt med samma strikta rutiner rörande ett sådant närvarokrav, och för den myndige är det i princip uteslutet. Efter

⁷⁹ Se bl.a. Brå 2008:11 Barn som begått brott. Socialtjänstens och polisens åtgärder, s. 13.

⁸⁰ 12 § polislagen och prop. 1983/84:111, s. 29.

ett omhändertagande ska den unge vanligen omedelbart överlämnas till en vårdnadshavare eller till socialtjänsten.⁸¹

Avgörande för den fortsatta handläggningen är alltså i huvudsak den unges ålder. I andra hand kommer handlingens beskaffenhet som också påverkar den fortsatta handläggningen. Vi kommer fortsättningsvis att beskriva huvuddragen i regleringen kring kontakten med socialtjänsten, polismyndigheten och åklagarmyndigheten samt de särskilda bestämmelser som gäller för ungdomars olika åldrar.

3.2 Ungdomar i olika åldrar

3.2.1 Allmänt om socialtjänsten

När ungdomar kommer i kontakt med socialtjänsten finns det i princip inga i lag givna krav på vilka insatser som kan komma i fråga. Detta beror på att socialtjänstlagen är en ramlag, vilket innebär att den är avsedd att ge socialtjänsten stort handlingsutrymme – flexibilitet – för att kunna bistå varje individ utifrån hans eller hennes enskildas behov. I stället för att ange vilka typer av insatser som ska ges vid olika situationer eller för olika utsatta grupper behandlar den främst mål, ansvarsområden och handläggningsregler för det sociala arbetet i stort. Vilka insatser som kan ges är alltså inte styrt av lagen, utan kan bestämmas lokalt och i det enskilda fallet. Lagen innehåller därför inga listor över vilka insatser som bör eller kan ges.

All social verksamhet som sker med stöd av SoL ska dessutom ske på frivillig väg. Detta krav på de inblandades samtycke styr socialtjänstens arbete i kontakten med en ungdom som har agerat destruktivt i ett gäng. För ungdomar som fyllt 15 år gäller

⁸¹ Personer under 15 år får inte förvaras i arrest enligt 17 § polislagen. Samma regler även för andra ungdomar som omhändertagits om det inte är absolut nödvändigt att agera annorlunda, se vidare Thunved, A., Clevesköld, L. & Thunved, B., 2007, *Samhället och de unga lagöverträdarna*, 3:e uppl. Norstedts Juridik, s. 70 f.

att insatser inte kan beslutas utan samtycke av honom eller henne själv. Det beror på att ungdomar enligt de sociala lagarna kan agera rättsligt vid 15 års ålder (11 kap. 10 § SoL och 36 § LVU).⁸² För ungdomar som inte fyllt 15 år finns inte detta frivillighetskrav. Här kan alltså så kallade frivilliga insatser ske med stöd av lagen utan att den unge samtycker själv till insatsen. I stället är det vårdnadshavarens samtycke som gäller.⁸³ Insatser som sker mot individens vilja måste däremot ha stöd i ett beslut enligt LVU i förvaltningsrätten. Denna domstolsprocess kommer att behandlas längre fram i boken.

3.2.2 Allmänt om straffsystemet

Den mest betydelsefulla straffrättsliga regel som tydligt och uttalat relaterar till ungdomars ålder är regeln om straffmyndighet. Den anger vid vilken ålder en person kan dömas för brott. Som redan nämnts är det enligt svensk rätt endast möjligt att ställa någon till ansvar för ett brott som hon eller han begått efter femton års ålder. Den avgörande tidpunkten är alltså när brottet begås. Det är också möjligt för en åklagare att under vissa förutsättningar underlåta åtal mot en ung person. Det finns även andra regler som låter den unges "okynne och förhastande" vägas in i bedömningen av hur en gärning ska hanteras. Straffsystemet tar alltså viss hänsyn till ungdomars bristande utveckling och mognad. Till skillnad från inom socialtjänsten är ungdomsperioden fast och sträcker sig från 15 år fram till 21 års ålder. Utgångspunkten för det personliga ansvaret är en autonom – självständig – och rationell individ som gör fria och medvetna val. Det är en sådan individ som kan ställas till ansvar

⁸² För ungdomar som är mellan 15 och 18 år krävs härutöver även vårdnadshavarens samtycke.

⁸³ Sedan år 2007 ska insatsen "särskild kvalificerad kontaktperson" regelmässigt övervägas för ungdomar under 15 år med kriminellt eller annat socialt nedbrytande beteende. Insatsen regleras i 3 kap. 6 § SoL och innebär att den unge får ett personligt stöd utöver vårdnadshavare, skola etc. Stödet kan bidra till att förbättra den unges situation på olika sätt och göra att han eller hon kommer ifrån destruktiva beteenden och miljöer. Insatsen kan beviljas för ungdomar som ännu inte fyllt 21 år. Se vidare Thunved m.fl., 2007, s. 24 ff.

för brott. I samband med den rättsliga prövningen tänker man sig att den unga personen inte fullt ut lever upp till denna autonomi. Men den inträder gradvis från 15 års ålder. Om flera ungdomar i ett gäng är inblandade ställs var och en till ansvar för den handling som hon eller han har utfört.

I det följande beskriver vi principiella utgångspunkter för den social- och straffrättsliga handläggningen. Detta gör vi i förhållande till tre ålderskategorier.

3.2.3 Under 15 år

Socialtjänstens arbete i fråga om ungdomar som agerar destruktivt i gäng kan initieras på olika sätt. Ett sätt är att socialtjänsten får in en polisanmälan på grund av misstanke om brott av en eller flera ungdomar som ännu inte fyllt 15 år, vilket beskrivits ovan. Det är socialtjänsten som har huvudansvaret för samhällseliga reaktioner när barn under 15 år begår brott, och därför underrättas denna myndighet efter en sådan polisanmälan. Frågan som då uppkommer för socialtjänsten är om det föreligger ett vårdbehov för den unge och, i så fall, vilka insatser som kan komma i fråga. I ett första skede gör socialtjänsten en slags informell förhandsbedömning av situationen för att ta ställning till om man ska inleda en social utredning enligt 11 kap. 1 § SoL rörande en eller flera av de aktuella ungdomarna. Denna förhandsbedömning kan se olika ut, beroende av om det råder oklarheter om den unges situation behöver utredas eller inte, och beroende av olika rutiner mellan kommunerna.⁸⁴ Efter som detta moment inte är en del av det formella utredningsarbetet enligt socialtjänstlagen, och ska ske skyndsamt, är det begränsat till kontakter med den unge, den berörda familjen och polismyndigheten. Som ett led i utredningsarbetet vid misstanke om brott kan en utredning med stöd av 31 § polislagen genomföras. Socialnämnden

⁸⁴ Brå 2008:11 Barn som begått brott. Socialtjänstens och polisens åtgärder, s. 13.

kan begära en sådan om det kan vara till hjälp för att kunna avgöra vilka åtgärder som kan bli aktuella.⁸⁵

Om socialtjänsten efter sin bedömning beslutar att inleda en utredning påbörjas den handläggning som är gängse för alla olika former av utredningsarbete som rör enskildas vårdbehov enligt socialtjänstlagen. Denna innebär att en utredning med stöd av 11 kap. 1 § SoL startas. Förutom genom en polisanmälan kan en sådan utredning påbörjas genom mer eller mindre formella anmälningar om missförhållanden eller destruktiva ageranden med stöd av olika bestämmelser (exempelvis 14 kap. 1 § SoL) eller utan något lagstöd (exempel en orolig förälder). En utredning kan också starta på socialtjänstens eget initiativ. Enligt 11 kap. 1 § SoL, ska socialnämnden starta en utredning om man får kännedom om något som kan föranleda insatser. I 11 kap. 2 § finns särskilda bestämmelser för utredningar som rör barn och ungdomar. Här framgår att socialnämnden får konsultera sakkunniga och i övrigt ta de kontakter som behövs för att bedöma behovet av insatser. Utredningen ska inte göras mer omfattande än vad som är motiverat i det enskilda fallet. Den som berörs av utredningen ska underrättas om att en utredning inletts. Detta innefattar även vårdnadshavaren. Däremot kan socialnämnden ta kontakt med den unge även i de fall som vårdnadshavaren skulle ogilla detta, och även samtala med ungdomen utan vårdnadshavarens närvaro.

Utredningen blir underlag för ett beslut om eventuella vårdinsatser. Förslag på vårdinsats ska bygga på individens vårdbehov. Som påpekats ovan kräver inte sådana förslag på vårdinsatser alltid den unges samtycke för att insatsen ska ske på frivillig väg, utan här är det tillräckligt att vårdnadshavaren godkänner förslaget om den unge ännu inte fyllt 15 år. Om vårdnadshavaren däremot

⁸⁵ Se vidare Thunved m.fl., 2007, s. 76 ff. Av en undersökning genomförd av Brottsförebyggande rådet, Brå 2008:11 Barn som begått brott. Socialtjänstens och polisens åtgärder, är det främst vid allvarigare brottslighet som socialtjänsten begär sådana utredningar.

inte godkänner förslaget kan det bli fråga om att ansöka om tvångsbefogenheter i förvaltningsrätten enligt 4 § LVU. På samma sätt kan ett ogillande från den 15-årige ungdomen sida beträffande den behövliga vården leda till en sådan ansökan.

Socialtjänsten ansvarar för samhällets rektioner gentemot ungdomar som begår brott i gäng. Att ungdomar som inte fyllt 15 år hamnar utanför straffsystemet och därmed kriminalvårdens hantering har vi redan nämnt. I vissa fall kan det dock vara så att det är av vikt att utreda hur ett brott har gått till även om det har utförts av någon som ännu inte är straffmyndig. Efter en lagändring inför 2010 kan en ungdom som är under 15 år och utreds för brott tvingas gå med på urinprov, även i sådana fall där vårdnadshavaren inte medger det.⁸⁶ Ett exempel på detta är att utredningen behövs för socialnämndens bedömning av den unges behov av vård och behandling.

3.2.4 15–17 år

Vid 15 års ålder får den unge föra sin egen talan i sociala mål och ärenden, vilket har avgörande inverkan på myndighetshanteringen. Denna behörighet innebär att den unge kan agera inför myndigheten (och domstolen). I praktiken betyder detta också att alla frivilliga insatser måste ske med den unges samtycke (och fortfarande även vårdnadshavarens).

I princip gäller samma vårdansvar och myndighetshantering av de ungdomar som är 15 år eller äldre och som inte polisanmälts men uppmärksammas av socialtjänsten på grund av sitt beteende av annan anledning. Det kan vara vårdnadshavaren eller den unge som själv söker hjälp, eller att det inkommit en anmälan från skolan, hälso- och sjukvården etcetera. Detta innebär att den unge blir föremål för en förhandsbedömning med efterföljande utredning enligt 11 kap. 1 § SoL. Utredningen bör, om möjligt, bedrivas

⁸⁶ 36 b § LUL. Prop. 2009/10:105 Barn under 15 år som misstänks för brott.

i samarbete med både den unge och dennes vårdnadshavare. För att socialtjänsten ska kunna få fram det beslutsunderlag som behövs för att komma fram till ett korrekt och lämpligt beslut i vårdfrågan finns genom en lagändring i 11 kap. 2 § sedan 2010 en möjlighet att höra ungdomar även utan vårdnadshavarens samtycke eller utan dennes närvaro. Under utredningsarbetet ska socialtjänsten härutöver arbeta med de övriga möjligheter som denna bestämmelse ger dem, det vill säga att ta behövliga kontakter och få fram relevanta uppgifter. Utredningen leder fram till ett beslut om eventuellt förslag på vårdåtgärd för den unge.

Socialtjänsten har också ett särskilt ansvar för unga lagöverträdare i denna åldersgrupp. Detta tar sig exempelvis uttryck i att företrädare från socialtjänsten medverkar under brottsutredningen och närvarar vid förhör med den unge. Ett syfte är att skapa goda förutsättningar för att så tidigt som möjligt få till stånd lämpliga stödinsatser,⁸⁷ men också att få fortsatt information om den unges situation och att samtidigt utgöra ett stöd för den unge.

Socialtjänsten har också konkreta arbetsuppgifter under en förundersökning. Enligt 11 § LUL ska yttrande avges till åklagaren innan denne fattar beslut om åtal, om denne begär ett sådant. Ett sådant yttrande ska innehålla en redogörelse för vilka åtgärder som tidigare vidtagits, en vårdbehovsbedömning och förslag på vårdinsatser. I de fall frivilliga åtgärder är tillräckliga ska nämnden upprätta ett ungdomskontrakt, som anger socialnämndens behandlingsplan för den unge. Om det i stället är aktuellt att ansöka om LVU-vård ska en vårdplan lämnas in.

I första hand ska som sagt socialtjänsten ansvara för samhällets reaktioner gentemot ungdomar som begår brott i gäng. Att ungdomar som inte fyllt 15 hamnar utanför straffsystemets hantering och därmed kriminalvården har vi redan nämnt men tanken är att även ungdomar som fyllt 15 men är under 18 ska hållas utanför kriminalvården. Polisen har ett allmänt ansvar för att upprätthålla

⁸⁷ Prop. 1994/95:12, s. 66 f.

rättvisa, trygghet och säkerhet i samhället samt att skydda allmänheten. Polisen har också en skyldighet att anmoda ungdomar mellan 15 och 18 år att "avhjälpa" den skada de orsakat vid brott, i de fall det står klart vem som orsakat gärningen. Polisen ska alltså uppmana ungdomen att ställa saker tillrätta. Ett undantag till denna skyldighet som nämns i litteraturen är intressant i relation till ungdomar i gäng, nämligen om flera ungdomar anträffas på en brottsplats.⁸⁸ Det kan i dessa fall vara oklart vem som förövat gärningen och polisen ska undvika att anmoda någon att avhjälpa skadan. Ett liknande undantag till polisens möjlighet att meddela rapporteftergift nämns också. När polisen får kännedom om brott ska detta rapporteras så att förundersökning kan inledas. I vissa fall kan dock polisen underlåta att rapportera om det inträffade, så kallad rapporteftergift. Så kan vara fallet om det är fråga om ett bagatellobrott eller det annars finns skäl. Dock ska rapporteftergift inte meddelas om den misstänkte har samarbetat med andra.⁸⁹

Som påpekats har polisen i flera sammanhang också möjlighet att omhänderta unga personer, bland annat om någon som kan antas vara under 18 anträffas under förhållanden som uppenbarligen innebär överhängande och allvarlig risk för den unges hälsa eller utveckling.⁹⁰ Bakgrunden till denna regel är exempel på hur ungdomar som befinner sig i gäng eller andra grupperingar möts av särskilda reaktioner. Det hade visat sig att ungdomar hade börjat uppehålla sig på "platser där personer som missbrukade narkotika och alkohol företrädesvis samlades".⁹¹ Avsikten enligt förarbetena var att den enskilda ungdomen så snart som möjligt skulle komma bort från den skadliga miljön.⁹²

⁸⁸ Thunved m.fl., 2007, s. 39.

⁸⁹ Se vidare Thunved m.fl., 2007, s. 95.

⁹⁰ Detta följer av 12 § polislagen. Se vidare Thunved m.fl., 2007, s. 68 ff.

⁹¹ Prop. 1983/84:111 med förslag till polislag m.m., s. 29.

⁹² Prop. 1983/84:111, s. 29.

En förundersökning ska inledas så snart det finns anledning att misstänka att brott har förövats, när det handlar om gärningar som någon begått efter 15 års ålder. I de fall där den misstänkte är under 18 år ska förundersökningen ledas av en åklagare.⁹³ Förundersökningen är den brottsutredning som polisen bedriver och som syftar till att ta fram bevisning och utreda omständigheterna kring det anmälda brottet. Under utredningen gäller objektivitetsprincipen, vilket innebär att omständigheter som talar både för och emot den misstänkte ska utredas. För denna åldersgrupp gäller också ett särskilt krav på att utredningen ska bedrivas skyndsamt. Om fängelse kan följa för den misstänkta gärningen ska förundersökningen i ett första skede slutföras så snart det kan ske och senast inom sex veckor från dagen för delgivning av misstanke om brott. Utredningen ska ge underlag för åklagaren att besluta om åtal ska väckas och när förundersökningen avslutas ska åklagaren ta ställning till om åtal ska väckas eller inte. Vilka uppgifter som ska ingå i ett åtal tar vi upp i kapitlet om domstolarnas hantering.

När det handlar om en ung person som ännu inte har fyllt 18 år har åklagaren möjlighet att underlåta att åtala för ett brott.⁹⁴ En annan möjlighet för åklagaren är att utfärda ett så kallat strafföreläggande. Förutsättningarna för åtalsunderlåtelse och strafföreläggande tar vi upp i avsnittet om myndigheternas beslut nedan.

3.2.5 18–21 år

Myndighetsåldern innebär att vårdnadshavarens ansvar och befogenheter upphör, vilket i praktiken gör att kontakten med den unges föräldrar som en förutsättning för att få agera gentemot den unge i olika avseenden inte längre förekommer. Vårdnadshavaren är inte längre part i mål och ärenden, och i stället kan uppgifter till föräld-

⁹³ 3 § LUL.

⁹⁴ För unga tillämpas i första hand de särskilda reglerna för åtalsunderlåtelse i 16–17 §§ i LUL, i andra hand de allmänna reglerna i 20 kap. 7 § rättegångsbalken (RB); se prop. 1987/88:135 om åtgärder mot unga lagöverträdare, s. 17 f.

rarna vanligen lämnas ut bara med den unges samtycke. I lagens mening är vederbörande alltså en vuxen person.

Samtidigt finns ett uttalat särskilt socialt ansvar för dessa vuxna, vilket tar sig uttryck på flera sätt. Det mest tydliga är möjligheten att tvångsvårda dem med stöd av LVU under vissa förutsättningar för hela denna ålderskategori. Enligt 1 § tredje stycket i denna lag kan den som fyllt 18 men inte 20 år beredas vård, om vård inom socialtjänsten med hänsyn till den unges behov och förhållanden är lämpligare än annan vård. Med annan vård avses annan institutionell tvångsvård, såsom tvångsvård för missbrukare, psykiatrisk tvångsvård eller kriminalvård.⁹⁵ Med andra ord kan personer som visserligen är vuxna ändå hanteras som barn i vissa fall för att undvika att deras hälsa eller utveckling kommer till skada. Detta är möjligt fram tills den unge fyllt 21 år, då vård som beslutats med stöd av 3 § LVU senast skall upphöra.⁹⁶

När den unge fyllt 18 år tar hon eller han ett steg närmare vuxenskapet även inom straffsystemet. Till exempel krävs inte längre lika starka skäl för att använda fängelse som påföljd. Dock tas fortfarande hänsyn till att det är fråga om en ung människa som befinner sig under utveckling från barndom till vuxenliv. Hon eller han antas inte helt ha utvecklat sin ansvarsförmåga och anses inte heller ha samma förmåga till självkontroll. Först när den unge uppnått 21 års ålder har man i straffsystemets ögon uppnått fullt vuxenskap.

3.3 Myndigheternas beslut

Huvudprincipen när det gäller beslut om frihetsberövanden är att dessa ska ske i domstol. Stora delar av myndighetshanderingen rör därför främst de inledande kontakterna med den unge, det utredningsarbete som leder fram till myndighetens inställning och den bevisning som ligger till grund för denna inställning. Själva beslutet

⁹⁵ RÅ83 2:52.

⁹⁶ 21 § 3 st. LVU.

fattas däremot i domstol. I vissa fall har myndigheten emellertid möjlighet att ingripa och besluta skyndsamt i ett ärende som annars skulle ha beslutats först i domstolen. I andra fall fattar myndigheten sådana beslut som innebär att det inte blir en domstolsprocess. Vi kommer att beröra dessa beslut i det följande.

Att vara föremål för en myndighetshandling eller en rättslig process i domstol kan vara arbetsamt för såväl ungdomar som vuxna. Härutöver anses dessutom ungas tidsuppfattning vara annorlunda än vuxnas, på det sättet att en viss tidsperiod ter sig längre för barn och ungdomar än för vuxna. För att inte i onödan utsätta den unge för onödigt belastning finns vissa i lag angivna tidsramar som myndigheter måste hålla sig inom. Vi kommer därför också att behandla några centrala tidsfrister för socialnämnden samt polis- och åklagarmyndigheterna. De tidsfrister som finns i domstolarna behandlas särskilt i nästa kapitel.

3.3.1 Omedelbart omhändertagande för vård inom socialtjänsten

Ett beslut med syfte att avstyra exempelvis plötslig skada är omedelbara omhändertaganden med stöd av 6 § LVU. Enligt denna bestämmelse får socialnämnden besluta att en ungdom som är under 20 år ska omhändertas omedelbart om det är sannolikt att den unge behöver beredas vård med stöd av lagen och om man inte kan avvakta domstolens beslut om vård. Enligt lagtexten kan det här behovet av brådskande beslut bero på att det finns risk för den unges hälsa eller utveckling, att nämndens utredning allvarligt kan försvåras eller att vidare åtgärder av något slag ska förhindras. Det kan exempelvis bli aktuellt med ett sådant beslut om en ungdom befinner sig i ett gäng som agerar brottsligt eller på annat sätt handlar destruktivt och ungdomen vägrar lämna denna miljö. På grund av dess brådskande natur, har man ansett det nödvändigt att socialnämndens beslutsfattande vid omedelbara omhändertaganden blir mer flexibelt än i de ordinära fallen. Andra stycket medger därför att nämndens

ordförande eller annan av nämnden förordnad ledamot får besluta i saken i de fall där man inte kan avvakta ett nämndbeslut.⁹⁷

Socialnämndens beslut har begränsad verkan och kräver prövning i domstolen. Detta kallas för att nämnden underställer domstolen sitt beslut, vilket måste ske inom en vecka från det att beslutet fattades.⁹⁸ Det omedelbara beslutet i socialnämnd kräver alltså en särskild prövning av domstolen för att ha fortsatt giltighet. Enligt 7 § andra stycket ska domstolen pröva beslutet inom en vecka från det att socialnämndens beslut inkom till rätten, om inte synnerliga skäl föreligger. Ett sådant skäl kan vara att rätten måste komplettera beslutsunderlaget.

Ett omedelbart omhändertagande är en tillfällig åtgärd och ska inte bestå någon längre period. Av 8 § LVU framgår att om rätten fastställer det omedelbara omhändertagandet har socialnämnden fyra veckor på sig från den dag då omhändertagandet verkställdes att ansöka om vård. Denna tidsfrist kan förlängas i vissa fall. Om inte ansökan inkommer till rätten i tid faller det omedelbara omhändertagandet.

3.3.2 Frivilliga socialtjänstinsatser

Som påpekats tidigare är frivillighetsprincipen central för socialtjänstens verksamhet. Därför är förhållandet mellan socialtjänstlagen och LVU sådant att den senare lagen bara blir tillämplig om den unges vårdbehov inte kan tillgodoses på frivillig väg. Om det finns tillräckliga och tillförlitliga samtycken till den insats som föreslås av socialnämnden finns inte behov av tvångsåtgärder, och någon process i domstol med stöd av LVU behöver inte inledas. Om det senare skulle visa sig att vårdbehovet inte längre kan tillgodoses som planerat på frivillig väg kan socialnämnden besluta att ansöka om vård med stöd av LVU vid detta tillfälle.

⁹⁷ Ett beslut om omedelbart omhändertagande får inte verkställas om den unge är häktad enligt 9 § andra stycket LVU.

⁹⁸ 7 § LVU.

I fråga om den tidsmässiga åtgång för att utreda behovet av frivilliga insatser finns en specifik tidsfrist i socialtjänstlagen inom vilken en social utredning ska slutföras. Den sociala utredning är den utredning enligt 11 kap. 1 § SoL som beskrivits i tidigare avsnitt och som görs i syfte att utreda den unges behov av hjälp och stöd. Den normala maximitiden är fyra månader och anges i 11 kap. 2 § SoL. Målet är skyndsam handläggning, och utredningstiden ska vara så kort som möjligt. Om det finns särskilda skäl får socialnämnden besluta att förlänga utredningen för viss tid. Med "viss tid" menar man att ett nytt beslut med en ny tidsfrist ska meddelas. Det kan exempelvis röra sig om att en psykiatrisk undersökning inte är färdigställd.⁹⁹

3.3.3 Hämtning

Under en förundersökning kan polisen hålla förhör med var och en som kan förväntas kunna lämna information som är av betydelse för utredningen. I vissa situationer får den som behöver höras hämtas och tas med till förhör. Om den som kallas till förhör inte brytt sig om kallelsen kan han eller hon hämtas till förhör, förutsatt att han eller hon inte har sin bostad eller vid kallelsens mottagande uppehöll sig längre än tio mil från platsen där förhöret ska hållas. Om sistnämnda förutsättning är uppfylld kan en person hämtas även utan att kallelse skett om undersökningen avser ett brott på vilket fängelse kan följa och det finns goda grunder för att kallelsen ändå inte skulle efterföljas eller att kallelsen skulle leda till att bevis undanröjdes eller att utredningen på något annat sätt försvårades.¹⁰⁰ Om ungdomen befinner sig på en brottsplats, till exempel tillsammans med flera i ett gäng, är han eller hon skyldig att följa med till förhör på polismans tillsägelse, om förhöret hålls ome-

⁹⁹ Norström, C. & Thunved, A., 2010, *Nya sociala lagar med kommentarer, lagar och förordningar som de lyder den 1 januari 2010*, Norstedts Juridik, 23:e uppl., s. 243.

¹⁰⁰ 23 kap. 7 § RB.

delbart därefter. Den unge kan i denna situation också tas med till förhöret om det inte finns orsak till att han eller hon inte vill följa med.¹⁰¹ Den som är hämtad, medtagen eller kommit frivilligt till förhör är inte skyldig att stanna kvar längre än sex timmar. Kan den som förhörts misstänkas för brottet och det är av synnerlig vikt för utredningen att fortsätta förhöret kan han eller hon hållas kvar ytterligare sex timmar. När det är fråga om förhör med någon under 20 år ska socialnämnden underrättas om tid och plats för förhöret i god tid, om det finns anledning anta att det kan bli aktuellt med ett ingripande från socialnämnden.¹⁰² Vårdnadshavaren ska närvara under förhöret om ungdomen är under 18, förutsatt att detta inte är till nackdel för utredningen.¹⁰³ Om förhör ska hållas med någon som är intagen i ett särskilt ungdomshem ska föreståndaren underrättas.

3.3.4 Gripande

För att en polisman ska få gripa en person krävs att förutsättningarna för anhållande är uppfyllda. I samband med spaningsarbetet är det vanligt att gripande sker, och polismannen tar då med sig den gripne till polisstationen för förhör.¹⁰⁴ Polismannen ska skyndsamt anmäla gripandet till åklagaren som prövar om det finns laga skäl för anhållande. Om den gripne är under 18 år och åklagaren beslutar att inte anhålla honom eller henne kan det finnas omedelbart behov av tillsyn. Polisen får då hålla kvar den unge om skälig misstanke om brott kvarstår, för att snarast överlämna honom eller henne till förälder, annan vårdnadshavare, företrädare från socialtjänsten eller annan lämplig vuxen person.¹⁰⁵

¹⁰¹ 23 kap. 8 § RB. Här krävs inte att den som ska höras är misstänkt för brottet. Se om särskilda hänsyn som bör tas vid hämtning av ungdomar, såväl de som är under 15 år som 15–18-åringar, Thunved m.fl. 2007, s. 112 med tillhörande referenser.

¹⁰² 16 § förundersökningskungörelsen.

¹⁰³ 5 § LUL.

¹⁰⁴ 24 kap. 7 § RB.

¹⁰⁵ Thunved m.fl., 2007, s. 112.

3.3.5 Anhållande

Det finns möjlighet för åklagaren att anhålla ungdomen om detta anses behövas. Detta innebär att man håller kvar honom eller henne, i avvaktan på att utredningen går framåt. Det krävs lika starka skäl för att anhålla den unge som för att häkta honom eller henne, det vill säga synnerliga skäl. Är personen under 18 år är åldern en omständighet som talar emot ett anhållande. Enligt Riksåklagarens riktlinjer ska en samlad bedömning av alla omständigheter vid tidpunkten för beslutet göras och den förväntade tiden för frihetsberövandet ska användas som ledning. Utrymmet för kortvariga frihetsberövanden är större än för långvariga. I början av en utredning är det inte heller ovanligt att sådana skäl kan finnas för att sedan klinga av.¹⁰⁶ Från det att ungdomen anhålls har åklagaren tre dygn på sig att begära att den misstänkte häktas, annars måste han eller hon gå fri. Häkttningsframställan måste inkomma senast kl 12 tredje dagen efter anhållningsbeslutet.¹⁰⁷

3.3.6 Häktning

I vissa fall begär åklagaren att den unge ska häktas men det krävs mycket starka skäl för att så ska ske. Den generella utgångspunkten för att häkta någon är att hon eller han är misstänkt för ett brott och i huvudfallen att misstanken rör ett brott för vilket är föreskrivet fängelse i ett år eller däröver.¹⁰⁸ Misstankegraden måste ha uppnått en viss nivå.¹⁰⁹ Omständigheter som gör att det kan finnas skäl för häktning är brottets allvar, att det behövs av utredningsskäl, det vill säga att bevis kan förstöras eller att vittnen påverkas, att det finns risk för att den misstänkte fortsätter begå brott eller att den misstänkte kan befaras komma att hålla sig undan.¹¹⁰ När det gäller

¹⁰⁶ Se vidare Thunved m.fl. 2007, s. 114 f. med tillhörande hänvisningar.

¹⁰⁷ 24 kap. 12 § RB.

¹⁰⁸ 24 kap. 1 § RB.

¹⁰⁹ Antingen att någon *på sannolika skäl* är misstänkt för ett brott, 24 kap. 1 § RB, eller att han eller hon är *skäligen misstänkt*, 24 kap. 3 § RB.

¹¹⁰ 24 kap. 1 § RB.

brott som unga begår i gäng är den vanligaste grunden för häktning att utredningen kan försvåras. I dessa fall är det ju särskilt viktigt att de som är inblandade i brottet inte talar ihop sig eller påverkar varandra på något sätt. Häktning får inte ske om det kan antas att den misstänkte kommer att dömas enbart till böter.¹¹¹ När det är fråga om brott som begåtts av unga under 21 år ska, som diskuteras i kapitel fem, den misstänktes ungdom särskilt tas med i bedömningen av straffets längd, den så kallade straffmätningen. Det kan då bli fråga om böter trots att inte böter finns i straffskalan, alltså lindrigare straff än vad som stadgas. Inte heller i dessa fall får häktning ske.

Det krävs som nämnts mycket starka skäl för att häkta en ungdom. I lagen anges att det krävs ”synnerliga skäl” för att häkta någon som är under 18 år.¹¹² I samband med frihetsberövanden är det alltid viktigt att ta hänsyn till proportionaliteten mellan ingripandet och det misstänkta brottet. När det handlar om ungdomar under 18 år är det i princip enbart vid misstanke om mycket allvarliga brott som häktning används.¹¹³ Häktning bör i allmänhet inte användas om den unge kan placeras i motsvarande utredningsavdelning vid särskilt ungdomshem.¹¹⁴ Ytterligare regler finns som ger möjlighet att ta hänsyn till åldern och åklagaren ska undersöka om övervakning kan ordnas på annat sätt, i hemmet eller på institution.¹¹⁵ Om åklagaren beslutar att framställa krav på häktning är det domstolen som prövar häktningsframställan och som beslutar om häktning ska ske eller inte.

3.3.7 Åtalsunderlåtelse

När det handlar om en ung person som ännu inte har fyllt 18 år har åklagaren möjlighet att välja att inte åtala för ett brott, så kall-

¹¹¹ 24 kap. 1 § RB 4 st.

¹¹² 23 § LUL.

¹¹³ Som ovan nämnts krävs enligt 23 § LUL synnerliga skäl för att häktning ska ske. Se även t.ex. NJA 1978 s. 471 och NJA 1985 s. 56 samt Thunved m.fl. 2007, s. 114 f. och 118 ff. med tillhörande hänvisningar.

¹¹⁴ Se Thunved m.fl., 2007, s. 118 f. med angivna referenser.

¹¹⁵ 24 kap. 4 RB och 26 § förundersökningskungörelsen.

lad åtalsunderlåtelse.¹¹⁶ Åtalsunderlåtelse för unga förekommer i två typer av fall. Den första typen är de fall när den unge blir föremål för åtgärder från de sociala myndigheternas sida och dessa åtgärder bedöms lämpligare än lagföring.¹¹⁷ Den andra typen är när den brottsliga gärningen kan sägas ha begåtts på grund av så kallat ”okynne och förhastande”. I första hand åsyftas här brott som begåtts av en tillfällighet och som kan ses som utslag av ”ungdomligt oförstånd”.¹¹⁸ Den unges ålder förväntas här påverka hans eller hennes omdöme och det tar man viss hänsyn till. En grundläggande förutsättning för åtalsunderlåtelse är att det inte får användas om något väsentligt allmänt eller enskilt intresse åsidosätts. I denna bedömning ska åklagaren väga in brottets svårhetsgrad, omständigheterna kring brottet samt om det finns behov att klargöra skadeståndsskyldigheten. Vid fortsatt brottslighet bör åtalsunderlåtelse som huvudregel inte beviljas.¹¹⁹ Det påpekas i litteraturen att man i ett ärende där flera personer i ett gäng är misstänkta för samma brottslighet bör vara försiktig med att meddela åtalsunderlåtelse för vissa men inte för andra.¹²⁰ Det beror på att det kan uppfattas som orättvist om inte samtliga som gjort sig skyldiga till ett visst brott behandlas på samma sätt. En omständighet som också spelar in för möjligheten att meddela åtalsunderlåtelse är om den unge vill medverka till att medling kommer till stand.¹²¹

3.3.8 Straffföreläggande

I stället för att väcka åtal kan åklagaren utfärda ett så kallat straffföreläggande. Detta innebär att den misstänkte får en blankett att

¹¹⁶ För unga under 18 år tillämpas i första hand de särskilda reglerna för åtalsunderlåtelse i 16-17 §§ i LUL, i andra hand de allmänna reglerna i 20 kap. 7 § RB, se prop. 1987/88:135 om åtgärder mot unga lagöverträdare, s. 17-18. Rättegångsbalkens regler gäller även dem som är över 18 år.

¹¹⁷ Det är fråga om vård eller annan åtgärd enligt SoL, LVU eller annan åtgärd som innebär att den unge får hjälp eller stöd, se vidare Thunved m.fl., 2007, s. 126 f.

¹¹⁸ Thunved m.fl., 2007, s. 126 f.

¹¹⁹ Se vidare Thunved m.fl., 2007, s. 127 f., samt ytterligare om bedömningen av allmänt och enskilt intresse, s. 127.

¹²⁰ Se vidare Thunved m.fl., 2007, s. 127 f.

¹²¹ 17 § 3 st. LUL. Se vidare om medling i kap. 5.

skriva under. Därmed erkänner hon eller han brottet och godkänner den påföljd åklagaren valt. Det är endast möjligt att utfärda ett strafföreläggande i fall där den unges skuld är klarlagd. I ett mål med flera ungdomar inblandade är det möjligt att utfärda strafföreläggande för dem som har erkänt, medan åtal väcks mot dem som har förnekat. Detta är dock ovanligt, eftersom det vid en rättegång nästan alltid behövs uppgifter från samtliga inblandade för att klargöra vad som hänt. Strafföreläggande får bara utfärdas för mindre allvarliga brott. Utgångspunkten är att böter ska finnas med i straffskalan.¹²² För brott som har begåtts av någon som inte har fyllt 18 år kan åklagaren dock utfärda föreläggande även om böter inte ingår i straffskalan, under förutsättning att det kan antas att påföljden skulle bli böter om åtal väcks.¹²³ Det är möjligt att också ge villkorlig dom, även i förening med böter, genom ett strafföreläggande. Detta gäller i fall då det är uppenbart att rätten skulle döma till en sådan påföljd, dock inte för brott som har begåtts av någon som inte har fyllt 18 år.¹²⁴ När den misstänkte har godkänt föreläggandet gäller det som en dom. Om den misstänkte inte godkänner strafföreläggandet ska åklagaren i stället väcka åtal.

3.4 Juridisk representation

Det finns olika typer av representation för ungdomar som i gängagerar brottsligt eller på annat sätt destruktivt. Man kan dela upp dessa i å ena sidan allmänt ställföreträdarskap och å andra sidan juridiskt biträdarskap. I fråga om det förstnämnda representeras omyndiga personer vanligen av sin vårdnadshavare. Efter 18 års ålder företräder hon eller han vanligen sig själv, och i de fall som detta inte är önskvärt eller möjligt kan någon annan "gå i stället för" genom att man skriver en fullmakt. Att ha fullmakt innebär att få be-

¹²² 48 kap. 4 § 1 st. 1 men. RB.

¹²³ 15 § LUL.

¹²⁴ Eller det finns anledning att förena den villkorliga domen med samhällstjänst, 48 kap. 4 § 2 st.

sluta i ärenden som rör fullmäktig, det vill säga den som överlämnat befogenheten att besluta å sina vägnar. I myndighets- och domstols-sammanhang säger man att man blir ombud för personen i fråga. Fullmakter kan vara generella eller avse ett visst beslut eller ärende, såsom bankärenden i en viss bank för en äldre släkting. I vissa situationer i livet kan ungdomar såväl som vuxna behöva juridiskt biträde i legala frågor. I vissa särskilda situationer är denna hjälp kostnadsfri och betalas med statliga medel. I andra situationer får den enskilde bekosta sådan hjälp själv. I fall där det är risk för frihetsberövanden anses det behövas juridisk hjälp för att tillgodose den enskildes rätt gentemot det allmänna. Därför finns de särskilda möjligheterna att få ett offentligt biträde i LVU-mål och offentlig försvarare i straffrättsliga mål. Vi kommer att behandla några generella drag i deras uppdrag och den roll som de har under myndighetshanteringen.

3.4.1 Offentligt biträde

I sociala ärenden och mål som rör ingripanden med stöd av LVU har ungdomar rätt till ett offentligt biträde. Om den unge är under 18 år ges vanligen även vårdnadshavaren denna möjlighet. I de fall som det inte finns motstridiga intressen mellan den unge och vårdnadshavaren kan ett gemensamt biträde utses. Detsamma gäller om det finns syskon i familjen som är i samma belägenhet som den unge. Bestämmelsen om detta finns i 39 § LVU. Här framgår att rätten till juridiskt stöd avser både omedelbara omhändertaganden och ordinarie ansökningar om tvångsvård. Utanför faller ärenden som enbart gäller vårdbehov som kan tillgodoses med stöd av socialtjänstlagen. Frivilliga överenskommelser om vårdinsatser föranleder alltså inte någon rätt till offentligt biträde. Anledningen till detta är att här anses det inte föreligga någon tvist där rättsliga intressen behöver tillvaratas. Om den unge inte fyllt 15 år är vårdnadshavaren ställföreträdare för honom eller henne, vilket innebär att denne ingår överenskommelsen om vården. För de ungdomar som fyllt 15 år krävs att både den unge och vårdnadshavaren samtycker till

överenskommelsen för att den ska kunna ske med stöd av socialtjänstlagen. I annat fall kan det alltså bli fråga om tvångsingripanden, och därmed uppkommer behov av rättsligt stöd.

Det offentliga biträdet utses av den domstol som handlägger, eller kommer att handlägga, ärendet. Uppfattningen är att ett offentligt biträde bör tillförordnas så snart som möjligt.¹²⁵ Tidpunkten för när det offentliga biträdet tillförordnas kan dock variera från fall till fall. Vid omedelbara omhändertaganden som sker skyndsamt, kan det vara svårt att hinna besluta om ett juridiskt biträde vid tillfället för beslutet. I stället utses ofta det offentliga biträdet av rätten i efterhand. I andra fall utses ett biträde före det att en ansökan om beredande av vård med stöd av LVU är inlämnad till domstolen. Det rör sig om de fall där nämnden under utredningsarbetet förutser att en ansökan om vård med stöd av LVU kommer att behöva lämnas in. Socialnämnden har då skyldighet att anmäla behovet av offentligt biträde. Ett juridiskt stöd i ett tidigt skede kan underlätta den fortsatta handläggningen av ärendet. Medan reglerna om när offentligt biträde ska utses finns i LVU är bestämmelser som är gemensamma för denna typ av biträdarskap samlade i en särskild lag, lagen om offentligt biträde. I denna lag finns bestämmelser om vem som kan förordnas som biträde, vilken ersättning som utges och hur ett beslut rörande biträde överklagas.

Tanken med det offentliga biträdet är att denne ska tillvarata ungdomens rättigheter i processen. Det innebär att ge råd och stöd till den unge, bevaka utredningsmaterial och på annat sätt biträda den unge under handläggningstiden.¹²⁶ Det kan på flera sätt liknas vid juristens traditionella yrkesroll. Denne kan framföra sina synpunkter i sin enskilda kontakt med den unge, men inför nämnden och, senare i domstolen, är det biträdets uppgift att framföra den unges åsikter och biträda den unge. Även om den unge inled-

¹²⁵ Detta krav har JO uttalat i JO 1999/2000 s. 264. Frågan i ärendet rörde socialnämnds skyldighet att verka för att ett offentligt biträde utses skyndsamt när ett ingripande enligt LVU blir aktuellt.

¹²⁶ Prop. 1994/95:224, s. 57.

ningsvis agerat tillsammans med andra i ett gäng är han eller hon ofta mycket ensam i sin situation och biträdet kan i vissa fall vara den unges enda hjälp och stöd. Det offentliga biträdet vars klienter är under 15 år har, förutom uppdraget som biträde, också uppgiften att vara barnets legale ställföreträdare. Det innebär i princip att denne tar över vårdnadshavarens bestämmanderätt i frågor som rör ärendet eller målet och att han eller hon ska tillgodose barnets bästa.

3.4.2 Offentlig försvarare

En offentlig försvarare är en person, nästan alltid en advokat, som företräder den som är misstänkt eller åtalad för ett brott. Försvararen närvarar vid förhör och under rättegången och kan allmänt sett sägas bevaka den unges rättigheter. Om den misstänkte är under 18 år är utgångspunkten att en offentlig försvarare ska utses. Detta följer av 24 § i LUL. Undantag till detta är endast om det är uppenbart att den unge saknar behov och det ska i så fall stå klart att behov saknas. Sådana situationer kan vara att det är fråga om ett bagatellartat brott eller att åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande troligtvis kommer att meddelas. Det handlar då ofta om erkända brott som inte är alltför svåra. Det är förundersökningsledaren som ska anmäla till rätten att försvararen ska utses. Det är särskilt angeläget med ett tidigt förordnande när det är fråga om allvarlig brottslighet eller komplicerade utredningar, exempelvis med flera ungdomar inblandade, eller att den unge berövats friheten.¹²⁷ Det är i första hand den unges vårdnadshavare som ska tillfrågas och lämna synpunkter på frågan om val av försvarare. I andra hand tillfrågas den unge.

I de fall den unge är över 18 år blir de allmänna reglerna tillämpliga. Då gäller att en offentlig försvarare ska utses för den som begär det om hon eller han är anhållen eller häktad efter att ha agerat brottsligt. Försvarare ska också utses för den som är misstänkt för ett brott som inte

¹²⁷ Thunved m.fl., 2007, s. 108 f., samt om Riksåklagarens riktlinjer i frågan, s. 109 f.

har lindrigare straff än fängelse i sex månader.¹²⁸ I dessa fall antas det i stort sett alltid finnas ett behov av offentlig försvarare.¹²⁹ Det kan också finnas andra fall när den misstänkte har behov av offentlig försvarare, till exempel att det behövs med hänsyn till utredningen om brottet eller att det är tveksamt vilken påföljd som ska väljas och det finns anledning att välja annan påföljd än böter, villkorlig dom eller dessa i förening.¹³⁰ Om det i övrigt behövs med hänsyn till målet eller den misstänktes personliga förhållanden ska offentlig försvarare förordnas. Personliga förhållanden som kan göra att offentlig försvarare kan behövas är allvarlig fysisk eller psykisk sjukdom.¹³¹ En offentlig försvarare kan förordnas även om den misstänkte inte begär det. Förundersökningsledaren ska i samband med underrättelse om skäligen misstanke informera om rätten att biträdas av försvarare och möjligheten att få offentlig försvarare förordnad.¹³²

3.5 Uppsummering

I det här kapitlet har vi beskrivit myndighetshandlingen av ungdomar som agerat i gäng. De aktuella myndigheterna är socialtjänsten, polismyndigheten och åklagarmyndigheten. Som framgått finns det en del gemensamma grunder för kontakten mellan den unge och myndigheterna. Därutöver finns för respektive myndighet både allmänna mål och särskilda regler som aktualiseras i förhållande till ungdomar. Huvudprincipen är att vårdinslaget är tydligast betonat för de yngre ungdomarna, medan straffinslaget ökar med den unges ålder. Det innebär att den enskilda ungdomens ålder ofta får avgöra vilka åtgärder som myndigheten vidtar när flera agerar tillsammans i ett gäng. Handlingens beskaffenhet inverkar samtidigt försvårande, i det att straffinslaget ökar vid allvarigare handlingar.

¹²⁸ 21 kap. 3 a § 1 st. RB.

¹²⁹ Thunved m.fl., 2007, s. 107.

¹³⁰ 21 kap. 3 a § 2 st. RB

¹³¹ Thunved m.fl., 2007, s. 107.

¹³² 12 § förundersökningskungörelsen.

4. Domstolarnas hantering

Detta kapitel behandlar de social- och straffrättsliga regelverk som styr domstolarnas hantering av mål som rör ungdomars ageranden i gäng. Medan omhändertaganden enligt LVU prövas i förvaltningsrätten sker motsvarande prövning av de straffrättsliga målen i tingsrätten. Båda domstolarnas huvudsakliga funktion är konfliktlösning. I förvaltningsdomstolar löses huvudsakligen konflikter som rör det rättsliga förhållandet mellan en enskild och en förvaltningsmyndighet eller mellan två förvaltningsmyndigheter. De mål som rör omhändertaganden handlar om kommunens sociala ansvar för vissa utsatta medborgare. De allmänna domstolarna löser konflikter mellan enskilda och mellan myndigheter och enskilda i vissa fall. Brottmålen är exempel på den sistnämnda konfliktlösningen, närmare bestämt fall där staten genom åklagaren ställer enskilda personer till ansvar för brott. När ett mål hamnar i respektive domstol finns olika principer och formkrav som styr den rättsliga prövningen samt utformningen av beslut och domar.

4.1 Förvaltningsdomstolar

4.1.1 Ansökan och utredning

Utgångspunkten för socialtjänsten är att tvångsbefogenheter ska tillgripas bara om frivillig vård inte är möjlig. Eftersom de frivilliga vårdsituationerna därför aldrig når förvaltningsdomstolarna är det endast de personer som motsätter sig vården som är föremål för prövning i domstolsform. Domstolsprocessen kompletterar alltså den verksamhet som sker inom socialtjänsten. Ett mål enligt LVU

väcks genom att socialnämnden ansöker om ett omhändertagande av en ungdom. Som beskrivits i tidigare kapitel har ett sådant agerande föregåtts av ett utredningsarbete och ett beslut i socialnämnden att ansöka, efter att frivilliga insatser inte ansetts tillräckliga eller möjliga. Genom en ansökan påbörjas en omfattande och komplicerad domstolsprocess i förvaltningsdomstolen som vanligen innefattar ett flertal parter och olika moment. En "vanlig" domare vid den berörda förvaltningsrätten tilldelas målet, vilket alltså betyder att det inte finns särskilda domare för den här typen av ungdomsmål.

LVU uppställer ett allmänt skyndsamhetskrav under hela domstolsprocessen för den unge och familjen. Det finns därmed en begränsad tid att inhämta beslutsunderlag och höra parterna i målet. Om den unge är omhändertagen ska förvaltningsrätten i princip ta upp målet till avgörande inom två veckor från dagen då ansökan kom in.¹³³ Samtidigt ses omhändertagandemål som ytterst viktiga att behandla grundligt och insiktsfullt. Felaktiga beslut kan medföra såväl stora inskränkningar i den personliga friheten, vid ett bifall, som fara för den unges hälsa och utveckling, vid ett avslag.

Utgångspunkten för prövningen är den utredning som socialnämnden inkommer med i sin ansökan. I korthet ska här framgå den unges nuvarande situation och problematik, bakgrunden till denna och de konsekvenser som situationen kan innebära för ungdomen om beteendet tillåts fortsätta. Vanligtvis finns också läkarintyg och andra dokument som avser att styrka behovet av vård. Utredningen baseras på den utredningsskyldighet som förvaltningsmyndigheter har vid myndighetsutövning samt de särskilda bestämmelser i 11 kap. 1-2 §§ SoL och 4 § LVU som anger förutsättningarna för och innehållet i utredningen. Härutöver har socialnämnden anledning att göra en grundlig och opartisk utredning. Enligt 2 kap. 2 § SoL har socialnämnden nämligen det

¹³³ 34 § LVU. Det finns möjlighet för domstolen att förlänga denna tid om ytterligare utredning eller andra särskilda omständigheter gör det nödvändigt.

yttersta ansvaret för den unge som kommunmedborgare och som barn. Det framgår även av 1 kap. 2 § SoL att socialnämnden ska beakta den unges bästa i alla beslut som innefattar barn på något sätt. Dessutom framgår av 1 § LVU att vid alla beslut som rör den unge ska dennes bästa vara avgörande.

Domstolen har ett eget utredningsansvar, självständigt från socialnämndens ansvar, för sin egen utredning (8 § förvaltningsprocesslagen, FPL). Detta innebär att domstolen kan behöva begära in ytterligare beslutsunderlag från nämnden om den anser att sådant behövs. Det innebär också att alla berörda parter röster bör bli hörda och att annat relevant utredningsmaterial behöver fås fram. Detta sker regelmässigt genom parternas rätt att få ta del av och yttra sig över varandras inkommande handlingar, vilket med juridisk terminologi benämns som kommunikering. Parternas informations- och yttranderätt startar så snart ansökan kommunicerats motparterna och fortgår i princip fram till dess att domstolen meddelat beslut i målet. Traditionellt är kommunikeringen vid förvaltningsdomstol skriftlig, med muntliga inslag som komplement till det skriftliga. I fråga om LVU-mål uttrycks emellertid det muntliga inslaget som väsentligt och regelmässigt hålls muntlig förhandling i sådana mål.¹³⁴ Liksom brottmål rör ju saken ett frihetsberövande och det anses vara av yttersta vikt att alla får komma till tals innan ett sådant beslut fattas. Ribban för rättssäkerheten anses alltså kräva muntlighet i dessa mål.

Ett annat uttryck för de höga rättssäkerhetskraven är ungdomens rätt till juridisk hjälp genom ett offentligt biträde. Vi har redan beskrivit denna rättighet i det föregående kapitlet. Biträdets olika roller innebär skilda ansvarsdelar under domstolsprocessen inte minst beroende av den unges ålder. För de unga som ännu inte fyllt 15 år är det tillförordnade biträdet både juridisk hjälp och ställföreträdare för barnet. Det innebär för dessa unga att det offentliga biträdet ska tillgodose den unges intressen på olika sätt.

¹³⁴ 35 § LVU.

Hon eller han kan emellertid i vissa fall ha invändningar mot den unges åsikter och då uttrycka en annan inställning i målet än den unge själv gör. Exempelvis kan man tänka sig att den unge som befunnit sig i gängmiljö och agerat destruktivt motsätter sig vården och vill reda ut situationen i sin hemmiljön, medan det offentliga biträdet ser ett allvarligt riskbeteende i en stark gängtillhörighet och ett alltför knapphändigt stöd av familjen. I egenskap av ställföreträdare för den unge kan denne i ett sådant fall medge socialnämndens ansökan om vård, trots att detta inte är i enlighet med den unges vilja. För unga som fyllt 15 år är ett sådant agerande av dess biträde inte aktuellt, eftersom den unge vid sådan ålder har rätt att själv föra sin talan.¹³⁵ Denna behörighet begränsar biträdets roll till att på bästa sätt företräda den åsikt som klienten själv har i målet.

4.1.2 Bevisning och bevisprövning

Bevisning i målet utgörs som regel av socialnämndens ansökan och de handlingar och uttalanden som tillförs målet. Detta innebär att en del bevisning kan inkomma efter hand, antingen genom domstolens uppmaning att komplettera materialet eller på parternas eget initiativ och som en del av kommunikeringen. Härutöver tillkommer vanligtvis ytterligare bevisning vid en muntlig förhandling, som vanligen hålls i slutet av beslutsprocessen. Eftersom muntliga förhandlingar i förvaltningsprocesslagens mening är ett komplement till det skriftliga förfarandet finns det få formkrav kring själva förhandlingen. De krav på omedelbarhet, koncentration och muntlighet som de allmänna domstolarna uppställer finns alltså inte. Däremot är den muntliga förhandlingen i praktiken ofta mycket betydelsefull för målets utgång. Den möjliggör att domstolen får möta parterna personligen och får höra deras berättelser och upplevelser. Dessa personliga möten

¹³⁵ 36 § LVU.

innebär inte alltid att ungdomarna själva är med. Ibland vill ungdomarna inte medverka vid förhandlingen. I fråga om barn och ungdomar finns också av tradition en något negativ inställning till att dessa ska behöva närvara vid sådana förhandlingar, inte minst på grund av det obehag som den unge kan uppleva. Det innebär att yngre ungdomar ibland är representerade genom sitt offentliga biträde i rätten. I sådana fall har biträdet ansvaret att göra sin klients röst hörd och ge den unges perspektiv på sin situation. Muntliga förhandlingar i dessa mål hålls regelmässigt inom stängda dörrar, vilket innebär att offentligheten inte tillåts närvara i rättegångssalen.

Inom svensk rätt råder det fri bevisprövning.¹³⁶ Det innebär att domstolen inte är bunden av strikta regler och krav på hur mycket bevisning som krävs eller vilken metod som ska bestämma bevisvärdet. I stället kan domstolen pröva och värdera bevisningen i målet efter vad den anses vara värd. Det finns emellertid ett antal begränsningar i praktiken. En sådan begränsning är att rätten ska avgränsa prövningen till den bevisning som framkommit genom det skriftliga och muntliga utredningsarbetet.¹³⁷ Detta garanterar att beslutat inte kommer att grundas på material som inte hör till målet eller material som ligger utanför parternas kontroll.¹³⁸ En annan begränsning är att saklighet och opartiskhet ska styra bevisprövningen.¹³⁹ Vidare framgår det av förarbetena att den metod som används vid bevisprövningen ska innebära en värdering av varje enskilt bevis för sig. Helhetsintrycket av bevisningen ska med andra ord inte avgöra.¹⁴⁰ En annan strävan inom rättssystemet är likformighet i besluten.¹⁴¹ Beslutet rörande den som blir föremål för ett

¹³⁶ 35 kap. 1 § RB.

¹³⁷ 30 § FPL.

¹³⁸ Prop. 1971:30, s. 584.

¹³⁹ 1 kap. 9 § regeringsformen (RF).

¹⁴⁰ SOU 1938:44, s. 377 f.

¹⁴¹ 1 kap. 9 § RF.

omhändertagande ska inte vara beroende av vem som är domare i målet. Även om olika domare använder olika metoder för att nå sitt mål, den korrekta domen, måste strävan hela tiden vara att domslutet blir lika oavsett vem som dömer.

Bevisbördan anger vem som har skyldighet att föra in bevisningen i målet för att domstolen ska bifalla talan. I omhändertagandemål är den allmänna regeln att det är socialnämnden som ska visa att förutsättningarna för ett bifall är uppfyllda. Bevisningen som socialnämnden lägger fram och den övriga bevisning som de andra parterna kan tillföra målet ska prövas mot de krav som rättskällorna uppställer för att en ansökan om vård ska bifallas. I fråga om vissa måltyper finns det särskilt reglerat. Exempelvis anges i 6 § LVU i fråga om underställelse av omedelbara omhändertaganden att kravet är att bevisningen ska visa att det är sannolikt att den unge behöver omhändertas. Vid ansökningar om vård finns inga sådana anvisningar i lagen. Enligt allmän praxis bör kravet då vara att bevisningen innebär att det är styrkt att ansökan ska bifallas. Beviskravets innebörd försvåras av att det inte finns klara riktlinjer för vad ett sådant beviskrav innebär i praktiken. Vad man kan säga är att beviskravet är att det ska vara styrkt.

En särskild fråga i LVU-mål och andra mål som rör ungdomar är hur bevisning från respektive om dessa unga ska behandlas. I båda fallen kan bevisningen antingen komma direkt från ungdomen eller genom andra vuxna. Bevisning om den unge tillförs av naturliga skäl – eftersom målet rör just den unges person och situation – ofta av såväl socialnämnden som vårdnadshavaren. Här kan också ingå uttalanden som den unge har gjort och därmed, om än indirekt, komma från henne eller honom. Bevisning från den unge kommer annars främst genom egna utsagor eller genom att den unges biträde redovisar dessa skriftligen eller muntligen. Enligt 36 § LVU bör även unga som är under 15 år höras, om inte särskilda skäl talar emot det. Sådana uppgifter som den unge framför – själv eller genom representant – ingår som en del

i bevisningen och ska på samma sätt som övrig bevisning prövas i målet.

I målet ska bevisningen prövas mot de förutsättningar som lagen anger. Vilka dessa är i omhändertagandemål har vi behandlat i kapitel två. Det ska alltså föreligga ett vårdbehov på grund av att den unge har ett sådant beteende som riskerar att skada hans eller hennes hälsa eller utveckling. Dessutom ska samtycke till vård saknas.¹⁴² Beteendet ska grundas i missbruk, brottslig verksamhet eller annat socialt nedbrytande agerande. Vid en prövning av en ungdom som agerat destruktivt i gäng ska först bedömas om det finns något sådant beteende som mäter upp till lagens krav. Om domstolen finner att det föreligger ett sådant beteende ska vidare prövas om det föreligger en påtaglig risk för den unge på grund av detta beteende. I vissa fall kan rätten med hjälp av bevisningen konstatera att den unge inte bara riskerar att skadas utan redan har skadats. Det kan exempelvis ske genom ett läkarintyg som visar på kroppsliga skador som orsakats av stor alkoholkonsumtion. I andra fall kanske det inte finns tecken på uppkomna skador, och då blir det fråga om en framtida riskbedömning, varvid bevisningen om det nuvarande tillståndet ska ligga till grund för denna bedömning. Detta kan givetvis vara en svår bedömning att göra, och den kräver en helhetsbedömning av den unges situation. Ungdomens egen inställning spelar visserligen roll i målet, men eftersom dennes inställning till vård vanligtvis är negativ är den inte avgörande för beslutets utgång. Omkringliggande faktorer – såsom familjeförhållanden, skol- eller arbetsmiljöer och kamratgrupper – blir av nödvändighet ofta väsentliga att beakta för att kunna göra en helhetsbedömning. Den individuella prövningen av vård- och hjälpbehovet ska med andra ord inte prövas avgränsat, utan i stället utgå från den unges övergripande, generella omgivning. I vårt fall kan den aktuella omgivningen eller strukturen utgöras av ett gäng.

¹⁴² 1 § 2 st. och 3 § LVU.

4.1.3 Dom

Domstolens befogenhet begränsar sig till att bifalla eller avslå socialnämndens ansökan om befogenheter för att genomföra vårdinsatser. Hur vården ska se ut eller hur länge den bör pågå är sådana frågor som ryms inom socialnämndens befogenheter, eftersom det är den som bestämmer hur vården av den unge ska ordnas och var vården ska ske någonstans.¹⁴³ På det sättet är domstolens prövning ganska begränsad i sin omfattning. Om beslutet blir ett bifall ges alltså socialnämnden rättslig befogenhet att genomföra den vård som behövs enligt deras uppfattning och vårdplan. Domstolen ”släpper” därefter målet. Rättens beslut om vård av ungdomen måste påbörjas inom fyra veckor från den dag då beslutet vann laga kraft, annars upphör det att gälla.¹⁴⁴ Om beslutet å andra sidan är ett avslag ges socialnämnden inga befogenheter alls. Då kvarstår bara de eventuellt frivilliga åtaganden som den unge, och i tillämpliga fall vårdnadshavaren, är villig att åta sig.

4.2 Allmänna domstolar

4.2.1 Åtal

Först när åklagaren beslutar att åtal ska väckas kommer ett brottmål in till en domstol för behandling. Åtalet formuleras i en stämningsansökan som åklagaren lämnar in till domstolen på den ort där brottet har begåtts. Den tilltalade, det vill säga den som åtalas för brottet, ska anges tillsammans med målsäganden, den som lidit skada av brottet. När flera ungdomar är inblandade nämns alla dessa i åtalet. I stämningsansökan beskrivs också den brottsliga gärningen närmare och även när och var den begicks. Det är av stor vikt att alla relevanta omständigheter tas med i gärningsbeskrivningen. Den tilltalade måste få veta vad hon eller han ska försvara

¹⁴³ 11 § LVU.

¹⁴⁴ 5 § LVU.

sig emot och domstolen kan bara pröva den gärning och de delar av gärningen som finns med i gärningsbeskrivningen. Även den bevisning som kommer att åberopas samt vad varje bevis ska styrka tas upp här. I förekommande fall tas även skadeståndsanspråk upp. Åklagaren lämnar även in förundersökningsprotokollet. Alla handlingar delges den tilltalade som sedan föreläggs av tingsrätten att ange de bevis som hon eller han vill åberopa samt vad som ska styrkas med dessa.

När det handlar om unga som begår brott är bedömningen att det är av särskild vikt att det inte går alltför lång tid mellan brott och reaktion. Därför finns särskilda regler som domstolen ska ta hänsyn till när den planerar tid för förhandling.¹⁴⁵ Har den tilltalade inte fyllt 18 år då åtalet väcks, och är det föreskrivet mer än sex månaders fängelse för det åtalade brottet, ska förhandlingen hållas inom två veckor från att åtalet väcktes. Har den tilltalade inte fyllt 21 år ska målet behandlas skyndsamt. Normalt sett ska den unge närvara vid förhandlingen och kan kallas vid vite, vilket innebär att hon eller han utdöms att betala en summa vid frånvaro utan godtagbara skäl. Ett exempel på skäl som godtas är sjukdom.¹⁴⁶ Även vårdnadshavaren ska underrättas om åtalet och tidpunkten för huvudförhandlingen om den tilltalade är under 18 år, om det inte finns särskilda skäl mot detta. Det kan till exempel finnas förhållanden i hemmet som gör att underrättelsen leder till bestraffning.¹⁴⁷ Likaså ska vårdnadshavaren, eller den som har det faktiska ansvaret för vård och fostran, höras och därmed kallas till huvudförhandlingen om det är fråga om brott som kan leda till fängelse. Även detta gäller om det inte finns särskilda skäl mot det. Särskilda regler gäller för domstolens sammansättning i ungdomsmålen. Har den tilltalade inte fyllt 21 år ska dessa mål handläggas av sådana domare som särskilt har utsetts till det. Detta gäller även nämndemännen.

¹⁴⁵ 29 § LUL.

¹⁴⁶ Se vidare Thunved m.fl. 2007, s. 142 f.

¹⁴⁷ 26 § LUL och prop. 1994/95:12, s. 88.

På detta sätt får domarna särskild erfarenhet av ungdomsmål och det ger förutsättningar för personlig kontinuitet i de fall den unge återkommer. Är det fråga om mål mot någon under 21, och svårare straff än böter kan följa för det åtalade brottet, ska målet om det är möjligt handläggas så att det inte tilldrar sig uppmärksamhet. Rätten har också möjlighet att förordna om att förhandlingen sker inom stängda dörrar.

4.2.2 Bevisning

När åtal väckts och bevisningen ska prövas och värderas under huvudförhandlingen gäller vissa regler och principer som styr denna hantering. Vi tar nu först upp de allmänna principerna om omedelbarhet, muntlighet och koncentration. Därefter diskuterar vi principen om fri bevisföring, bevisprövning och bevisvärdering, samt avslutar med ett avsnitt om oskyldighetspresumtionen, vilken hänger samman med bevisbördan och det höga beviskravet i brottmål.

Omedelbarhetsprincipen innebär att endast det som tagits upp under huvudförhandlingen får ligga till grund för en dom i brottmål. Vid bevisprövningen får rätten endast ta hänsyn till de omständigheter som kommit fram under huvudförhandlingen. Syftet med denna regel, som är införd i 30 kap. 2 § RB, är att skapa goda förutsättningar för en värdering av hela materialet i ett sammanhang. I enlighet med omedelbarhetsprincipen får en domare inte använda sitt privata vetande som hon eller han fått utanför sin yrkesutövning.¹⁴⁸ Av 35 kap. 8 § RB följer att bevisningen ska upptas vid huvudförhandlingen, vilket är ett uttryck för principen om bevisomedelbarhet, vilken i sin tur är ett utslag av principen om det bästa bevismaterialet. Att bevisningen ska upptas vid huvudförhandlingen innebär att den ska visas för domstolen i

¹⁴⁸ Ekelöf m.fl., 2009, s. 28 f. Undantag gäller för så kallade notoriska fakta, s. 30 och 60 ff.

sitt ursprungliga skick, utan förmedling av domstolsprotokoll.¹⁴⁹ Vidare ska huvudförhandlingen vara muntlig. Tanken bakom muntlighetsprincipen är också att skapa goda förutsättningar för bevisvärderingen. Huvudregeln beträffande bevisningen är att den ska avges muntligt.¹⁵⁰ Att huvudförhandlingen ska hållas i ett sammanhang i enlighet med koncentrationsprincipen påverkar också förutsättningarna för bevisningen, som alltså bör föras fram så koncentrerat som möjligt.¹⁵¹

Som redan tagits upp är det endast den bevisning som lagts fram under huvudförhandlingen som får ligga till grund för domstolens bedömning. Hur regleras då bevisföringen, det vill säga själva förebringandet och återopandet av bevisningen?

I brottmål är det parterna som ska sörja för bevisningen.¹⁵² Utgångspunkten är att bevisföringen är fri. Det finns således inte något förbud mot någon viss typ av bevismedel. I princip är det därför möjligt att återropa varje omständighet som kan tillmätas bevisvärde i rättegången. För att ett bevismedel ska godtas av rätten krävs att det är adekvat och relevant.¹⁵³ Rätten har möjlighet att avvisa ett återoplat bevis som är utan betydelse eller uppenbart skulle bli utan verkan i enlighet med 35 kap. 7 § RB.¹⁵⁴ Att det ska vara "uppenbart" utan verkan är dock ett högt krav, vilket innebär att domstolen ibland får godta bevisning som kan antas ha ett mycket begränsat bevisvärde.¹⁵⁵ Principen om det bästa bevismaterialet innebär att det bevismedel som medför den säkraste bevisningen

¹⁴⁹ Ekelöf m.fl., 2009, s. 27f. Se även angående principen om det bästa bevismaterialet, s. 42 ff.

¹⁵⁰ Detta benämner Ekelöf bevisomedelbarheten, Ekelöf m.fl., 2009, s. 28.

¹⁵¹ Ekelöf m.fl., 2009, s. 28. Principen påverkar också förundersökningen som ska bedrivas så att det är möjligt.

¹⁵² Rätten kan själv ta in bevisning som anses nödvändig, RB 35:6, något som troligtvis är ytterst sällsynt, Brun, H., Diesen, C. & Olsson, 2000, *Bevispraxis. Bevis 5. Svensk bevispraxis 1948 – 1999*, Norstedts Juridik, s. 13.

¹⁵³ Brun m.fl., 2000, s. 14.

¹⁵⁴ Se vidare Ekelöf m.fl., 2009, s. 37 ff.

¹⁵⁵ Se vidare Brun m.fl., 2000, s. 14. Se även s. 14, not 6 om begränsningar i fråga om vissa bevismedel samt frågan om hur oegentligt åtkommen bevisning ska hanteras, s. 14 f. Se även Ekelöf m.fl., 2009, s. 35 ff.

ska användas.¹⁵⁶ Ett uttryck för denna princip är som nämnts 35 kap. 8 § RB som innebär att bevisningen ska upptas vid huvudförhandlingen.¹⁵⁷

När bevisningen har tagits upp och ska prövas samt värderas ska detta ske enligt principen om fri bevisprövning och fri bevisvärdering. Begreppet bevisprövning avser ”hela den process under överläggningen under vilken bevisningen är föremål för bedömning”.¹⁵⁸ och bevisvärdering innebär ”själva avvägningen av bevisningens styrka”.¹⁵⁹ Det finns ingen given metod för hur bevisprövningen och bevisvärderingen ska gå till väga och själva lagregleringen är allmänt hållen. Av 35 kap. 1 § framgår att

[r]ätten skall efter samvetsgrann prövning av allt, som förekommit, avgöra vad i målet är bevisat.

Av förarbetena framgår att bevisvärderingen ska vara objektiv och grundas på analys och värdering av varje enskilt bevis.¹⁶⁰ Med hjälp av erfarenhetssatser¹⁶¹ utreder domaren samband mellan olika företeelser. Detta begrepp innebär att det ska vara fråga om objektiva erfarenheter som ska utgöra referensram. Domaren bör känna till de användbara metoder för bevisprövning som finns och sträva efter att tillämpa den metod som är mest tillämplig på det aktuella området.¹⁶² I misshandelsdomen som vi diskuterade i det tredje kapitlet värderades målsägandens utsaga enligt följande:

¹⁵⁶ Ekelöf m.fl., 2009, s. 42 ff.

¹⁵⁷ Bestämmelsen är också ett uttryck för bevisomedelbarhetsprincipen, se vidare Ekelöf m.fl., s. 42 och Brun m.fl. 2000, s. 15 ff.

¹⁵⁸ Diesen, C., 1994, *Bevisprövning i brottmål*, Juristförlaget, s. 7.

¹⁵⁹ Diesen, 1994, s. 7

¹⁶⁰ Diesen, 1994, s. 8 och SOU 1938:44 s. 377 f.

¹⁶¹ Diesen, 1994 s. 8 med hänvisningar. Se om erfarenhetssatser i Ekelöf m.fl. 2009, s. 19 ff.

¹⁶² Diesen, 1994, s. 9.

M [har] på ett detaljerat sätt berättat om det inträffade. Hans berättelse har varit återhållsam och konsekvent. Det finns ingen som helst anledning att tro att M skulle lämna felaktiga uppgifter. M:s redogörelse stöds också av de återopade fotografierna och i flera avseenden även av vad T2 har berättat. Tingsrätten bedömer att M:s uppgifter är tillförlitliga och finner därmed att de skall läggas till grund för bedömningen i målet.¹⁶³

Principen angående presumptionen om den för brott misstänktes oskuld är grundläggande i västerländska straffrättssystem och finns även införd i Europakonventionen. Principen innebär att den misstänkte respektive tilltalade under hela förundersökningen och huvudförhandlingen, ska betraktas som oskyldig tills det är bevisat bortom rimligt tvivel att hon eller han är skyldig till det åtalade brottet.¹⁶⁴ För bevisningens del har oskyldighetspresumptionen betydelse för placeringen av både bevisbördan och beviskravet.

I brottmål ligger nämligen bevisbördan på åklagaren, vilket innebär att det är åklagaren som ska bevisa den tilltalades skuld. Den misstänkte har ingen skyldighet att bevisa sin oskuld och inte heller något krav att bistå rätten med viss utredning eller ange grunden för sin oskuld. Åklagaren ska bevisa det åtalade brottet, vilket inkluderar de aktuella gärningsrekvisiten, ansvarsrekvisiten samt även att motbevisa eventuella invändningar om ansvarsfrihetsgrunder.¹⁶⁵ Tanken bakom denna placering av bevisbördan är att man i en rättsstat inte accepterar felaktigt fällande domar i brottmål.¹⁶⁶

Tätt förknippat med bevisbördan följer av denna princip också det höga beviskrav som råder i brottmål. Beviskravet uttryck-

¹⁶³ NJA 2008 s. 626, s. 628

¹⁶⁴ Se vidare om oskyldighetspresumptionen, Nowak, K., 2003, *Oskyldighetspresumptionen*, Norstedts Juridik, Strandbakken, A., 2003 *Oskyldspresumtionen. "In dubio pro reo"*, Fagboksforlaget och Träskman P. O., 1987, Presumptionen om den för brott misstänktes oskyldighet. I: O. Höglund, B. Bengtsson, L. Heuman & H. Ragnemalm (red.) *Festskrift till Lars Welamson*, s. 469–486.

¹⁶⁵ Brun m.fl. 2000, s. 49 ff. Se även om den tilltalades eventuella bördor Diesen 1994, s. 66–74.

¹⁶⁶ Ekelöf m.fl., 2009, s. 150 ff.

er hur stark bevisningen ska vara för att en omständighet ska anses bevisad, vilket framgår av 35 kap. 1 § RB. Lagrummet uttrycker att bevisningen ska vara stark men inte hur stark, vilket i stället har överlämnats till rättspraxis. I princip gäller detta beviskrav för alla brott och för alla rekvisit som ingår i respektive brott.¹⁶⁷ Det beviskrav som gäller i brottmål uttrycks genom att det ska vara ställt "utom rimligt tvivel" att den tilltalade begått det brott som hon eller han åtalats för, en formulering som använts sedan fallet NJA 1980 s. 725. Uttrycket, som är hämtat från USA, förekommer även i engelsk rätt och anses ha fått sådant genomslag främst av två anledningar. För det första visar uttrycket på prövningens objektiva karaktär. Att det ska vara fråga om ett "rimligt" tvivel visar att det är fakta i målet och empirisk kunskap och inte den subjektiva övertygelsen som är det centrala. För det andra anger uttrycket en metod för bevisprövningen. Det är genom undanröjande av tvivel, alternativa förklaringsmodeller, som skulden bör fastställas.¹⁶⁸ I mål där flera är åtalade för brott är det särskilt viktigt att pröva bevisningen mot var och en av dem.

4.2.3 Dom

Ett brottmål avgörs genom en dom. I domen ska parternas yrkanden och grunderna för dessa tas upp. Vidare redovisar domstolen sina argument för sin bedömning, domskälen, och uppgifter om vad som är bevisat i målet. Utgångspunkten är att en dom avkunnas omedelbart efter att rättegången har avslutats. Det kan beslutas om anstånd om det finns starka skäl till detta, och då meddelas domen inom två veckor efter att förhandlingen avslutats. Enligt den praxis som utvecklats i domstolarna krävs inte så starka skäl för att skjuta på en dom som ordalydelsen anger.¹⁶⁹ Finns synnerliga skäl

¹⁶⁷ Se Brun m.fl., 2000, s. 76 och Ekelöf m.fl., 2009, s. 154 ff.

¹⁶⁸ Se Brun m.fl., 2000, s. 77 f. och Diesen, 1994, s. 74 ff.

¹⁶⁹ Thunved m.fl., 2007, s. 148.

kan domen meddelas ännu senare. Är den tilltalade häktad ska domen meddelas inom en vecka.

Det finns särskilda regler för mål där den tilltalade är under 21 år. Särskilt avser särregleringen fall när den åtalade fälls till ansvar. I förarbetena påpekas att domen kan förväntas göra större intryck på den unge om den avkunnas, och domaren kan också få tillfälle att förklara domens innebörd.¹⁷⁰ Det krävs då mycket starka skäl för att inte avkunna domen muntligen i samband med huvudförhandlingen.¹⁷¹ Sådana skäl kan vara att det är fråga om mål med flera tilltalade och ett stort antal yrkanden. Det påpekas i doktrinen att det i sådana fall är lämpligt att hålla ett särskilt sammanträde för att avkunna domen och inte, vilket också är möjligt, att göra domen tillgänglig på domstolens kansli genom så kallad kanslidom.¹⁷²

4.3 Uppsummering

I det här kapitlet har vi diskuterat hur domstolarna hanterar mål som rör unga som agerat i gäng. I förvaltningsdomstolarna är utredningsansvaret vidare än i de allmänna domstolarna, som hanterar brottmålen. Processerna skiljer sig också genom att brottmålsförhandlingar i princip är helt muntliga och att all bevisning måste tas upp under den muntliga förhandlingen. I förvaltningsdomstolarna är den muntliga delen mer ett komplement till det skriftliga materialet. En annan viktig skillnad är beviskravet, som är avsevärt högre i brottmålen. Vid ungdomars ageranden i gäng är det i brottmålen också väsentligt att noggrant pröva den enskilda ungdomens agerande i relation till de övriga inblandade.

¹⁷⁰ Prop. 1994/95:12, s. 90.

¹⁷¹ 30 § LUL.

¹⁷² Thunved m.fl. 2007, s. 148. Någon sådan skyldighet finns dock inte införd i lag.

5. Vård och straff

Det här kapitlet behandlar samhällsreaktionerna vård, straff och medling. Olika myndigheter ansvarar för dessa olika reaktioner. Socialnämnden har ansvar för att ungdomars vårdbehov tillgodoses. För de olika påföljder som kan bli aktuella för ungdomar som agerat i gäng svarar kriminalvården. Medlingen sker ofta genom samverkan mellan socialtjänsten och straffsystemet även om den företrädesvis verkställs inom ramen för socialtjänsten. Vid vissa tillfällen sker medlingen också parallellt med det straffrättsliga förfarandet.

5.1. Vård

5.1.1 Ungdomar och vård

En samhällsreaktion som vi beskrivit i boken är samhällsvård. För de ungdomar som anses vara i behov av vård och som ännu inte fyllt 18 år kan man se den här reaktionen främst som ett samhällsligt komplement till föräldraansvaret. Utgångspunkten är att ungdomars vårdbehov ska tillgodoses av vårdnadshavaren fram till 18 års ålder. Fram till dess är den unge omyndig och står under vårdnadshavarens ansvar. Föräldrabalken är den lag som reglerar omyndighetsåldern och vårdnadshavares skyldigheter gentemot sina barn under dessa år. Här finns bland annat den så kallade rättighetskatalogen (6 kap. 1 § FB) som uttrycker att alla "[b]arn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling". Denna rättighetskatalog ska tillgodoses genom vårdnadshavarens försorg.

Vården är alltså inget straff i formell mening och kan ibland därför också ske på frivillig väg. Som vi har konstaterat i tidigare kapitel har socialnämnden det yttersta ansvaret för ungdomar som vistas i kommunen. Detta innebär i princip att de ungdomar som inte klarar sin omsorg själva eller som inte får sin omsorg tillgodosedd av vårdnadshavaren ska kunna få hjälp av socialtjänsten på något sätt. Lagen speglar detta vittomfattande ansvar genom sin generösa tolkning av vad som avses med socialtjänst. Häri innefattas dels direkta åtgärder i syfte att bistå enskilda personer som är i en utsatt situation och i behov av social eller ekonomisk hjälp, dels indirekta åtgärder för att främja goda levnadsförhållanden i kommunen genom bland annat uppsökande verksamhet eller sociala insatser till vissa grupper såsom ungdomsverksamheten. Med vilka medel och i vilken utsträckning kommunerna i praktiken förverkligar sina ansvarsområden kan däremot variera från kommun till kommun.¹⁷³ Det finns med andra ord få likabehandlingskrav i den enskildes perspektiv i fråga om hur ansvaret fullgörs av kommunerna.¹⁷⁴ Lagen ger i stället kommunerna stort utrymme att utifrån sina egna lokala förutsättningar skapa "sin egen" socialtjänst. Ekonomiska och andra praktiska ramar påverkar också förutsättningarna i den enskilda kommunen. Vilka insatser som en kommun föreslår för att få en ungdom att komma ifrån en destruktiv utveckling där han eller hon deltagit i gängaktiviteter kan alltså skilja sig kraftigt från vad en annan kommun erbjuder.

Däremot anger lagen att vård som kan bli aktuell för ungdomar under 18 år bör vara i linje med den unges bästa. Av socialtjänstlagen framgår att barnets bästa ska beaktas i alla ärenden som på något sätt berör en ung omyndig person (1 kap. 2 §). Vad detta

¹⁷³ Strömberg, H. & Lundell, B. (2008) *Speciell förvaltningsrätt*, 17:e uppl. Liber förlag, s. 128.

¹⁷⁴ På enstaka områden kan regeringen meddela särskilda föreskrifter. Socialstyrelsen utfärdar därutöver allmänna råd för den kommunala verksamheten, och organisationen Sveriges Kommuner och Landsting utfärdar rekommendationer inom vissa områden. I fråga om beslut som kan överklagas till förvaltningsdomstolen skapas också viss praxis.

innebär är inte självklart, eftersom barnets bästa är ett begrepp vars innehåll inte är bestämt i förväg. Begreppet ska enligt förarbetena förstås kontextuellt och präglas av rådande familje- och samhällsförhållanden, vedertagen kunskap om ungas behov, och den unges egen inställning och vilja.¹⁷⁵ Som tidigare nämnts blir den unges vilja dessutom avgörande för möjligheten att företa insatser överhuvudtaget efter det att hon eller han fyllt 15 år.

Det finns flera olika typer av insatser som kan komma i fråga. Vissa har redan kort behandlats i boken och rör frivilliga insatser av olika slag, såsom kontaktperson och familjehemsplacering. Nämnas kan också beslut om förebyggande insatser med stöd av 28 § LVU, det så kallade "mellantvånget". Den hantering inom förvaltningsdomstolen som vi beskrev i förra kapitlet leder till en dom enligt LVU. Domen gäller överflyttning av omsorgen, den faktiska vårdsnaden av den unge. Man kan benämna en sådan åtgärd för en tvångsåtgärd eller en skyddsåtgärd. Vilket man använder beror främst på hur man ser på insatsen, som ett tvång eller som ett skydd. Här kan givetvis synsätten variera mellan de olika inblandade. Medan socialarbetaren sannolikt ser en insats med stöd av LVU – till exempel en familjehemsplacering för en ungdom – som en skyddsåtgärd, är det troligt att ungdomen själv ofta ser den som ett tvångsingripande.

5.1.2 Särskilt om ungdomar som begått brott eller oönskade handlingar

Socialtjänsten gör ingen stor skillnad på ungdomar som begått brott respektive ungdomar som utfört andra oönskade handlingar. Detta beror på att det inte är handlingen i sig som är i fokus, utan den unges situation och vårdbehov sammantaget. Genom de parallella regelverk som vi beskrivit ovan har ungdomarna, något hårddraget, delats upp i dem som straffas och dem som vårdas. För

¹⁷⁵ Prop. 1996/97:124, s. 100. Jfr prop. 1997/98:7, s. 104.

de ungdomar som fått vård inom socialtjänsten finns inga andra uppdelningar mellan dem som begått brott eller andra oönskade handlingar än att de kan ha olika vårdbehov, och av den anledningen hamna på olika vårdenheter. Vad vården innebär i praktiken kan variera stort. Den kan för vissa ungdomar begränsa sig till ett nytt boende i en annan miljö, eventuellt med ny skola och nya vänner. För andra ungdomar kan det tillkomma särskilda vårdinsatser.

Som vi påpekat i tidigare kapitel är utgångspunkten att hålla ungdomarna borta från kriminalvården i så stor utsträckning som möjligt. Vård inom socialtjänsten betraktas som bättre för den unge. Dels ger det möjlighet till rehabilitering och en ”andra chans” i en förhoppningsvis trygg och bra miljö för ungdomen. Dels bedöms det finnas mindre risk att den unge hamnar i sådana destruktiva miljöer som kan förekomma i samband med påföljder inom kriminalvården. Ett beslut om LVU-vård innebär att socialnämnden ges befogenhet att tillgodose den unges behov enligt en individuellt utformad vårdplan. I första hand placeras den unge på ett familjehem, ett hem för vård eller boende eller på ett hem för ungdomar med behov av särskilt noggrann tillsyn, ett så kallat 12 §-hem. Det finns härutöver även möjligheter att låta den unge vårdas i hemmet eller vara på resa under en period.

En familjehemsplacering sker i ett vanligt hem, som fått ett uppdrag att vårda ungdomen mot viss ersättning. Andra placeringar sker i hem för vård eller boende (HVB) som är hem i institutionaliserad form. Utformning, storlek och vårdinriktning varierar stort, och en betydande del sker i privata former. Det finns härutöver särskilda statliga ungdomshem, vilka handhas av en särskild myndighet, Statens institutionsstyrelse, SiS. Det är dessa som går under beteckningen 12 §-hem. I de sistnämnda hemmen finns möjligheter till särskilda tvångsbefogenheter, såsom beslut om vård i enskildhet eller avskiljning. Ungdomar som anses ha behov av särskilt noggrann tillsyn placeras på dessa hem. Till exempel kan ungdomar som begått brottsliga eller på annat sätt utför destruktiva handlingar placeras här. Av de totalt cirka 20 000 barn och ungdomar

som varje år placeras utanför hemmet hamnar cirka 1 000 ungdomar på någon av dessa hem. Medelåldern är 16 år och det är främst ungdomar med beteendeproblem som placeras här.¹⁷⁶ Oavsett var ungdomen placeras är målsättningen med vården att hon eller han ska kunna återvända till sitt eget hem. Därför ska socialnämnden följa upp vården och var sjätte månad överväga eller ompröva om den fortfarande behövs eller ska upphöra.

Även om vård anses bättre än straff för den unge uppvisar forskningen en splittrad bild i fråga om vilka positiva effekter som en vårdplacering egentligen har för den enskilde. Över huvud taget är kunskaperna om effekterna av socialtjänstens olika insatser tämligen bristfälliga.¹⁷⁷ I flera rapporter som utkommit under de senaste åren riktar de unga kritik mot vissa delar av vården, exempelvis de begränsade möjligheterna att påverka sin situation.¹⁷⁸

5.2 Straff

5.2.1 Allmänt om påföljder

Förutom de två olika straffen böter och fängelse finns flera påföljder som av olika skäl ska väljas i stället för fängelse, till exempel villkorlig dom, skyddstillsyn eller någon av dessa i förening med samhällstjänst.¹⁷⁹ En påföljd kan beskrivas som samhällets tydligaste och mest ingripande reaktion på ett oönskat beteende

¹⁷⁶ <http://www.stat-inst.se/om-sis/verksamhet/vard-av-unga/2010-11-21>.

¹⁷⁷ Andershed, H., Andershed, A.-K. & Söderholm Carpelan, K., 2010, *Ungdomar som begår brott. Vilka insatser fungerar?* Gothia förlag, s. 15.

¹⁷⁸ Se bl.a. Socialstyrelsen och länsstyrelserna, Hem för vård eller boende för barn och unga. Lägesavstämning från en nationell tillsyn 2006-2007, 2008; Andenaes, A. & Skollerud, K. H., 2002, Flytting i offentlig regi. I: E. Backe-Hansen (red.) *Barn utenfor hjemmet. Flytting i barnevernets regi*, Oslo, Gyldendal Norsk forlag AS, s. 23-43. Det finns flera pågående utredningsarbeten som rör dessa frågor. År 2006 fick Göran Johansson i uppdrag att leda den statliga Utredningen om vanvård i den sociala barnavården (S 2006:05), en utredning som ska vara klar i september 2011. I en utredning av Barnombudsmannen, som sker på uppdrag av regeringen och ska vara färdig 2011, undersöks vilka erfarenheter barn och unga har av vård i familjehem och hem för vård eller boende, så kallade HVB-hem.

¹⁷⁹ Se Jareborg, N. & Zila, J., 2007, *Straffrättens påföljdslära*, Norstedts Juridik 2:a upplagan, s. 28-61.

från medborgarnas sida. Genom att tilldöma en person en påföljd markerar samhället, både gentemot den som utfört handlingen och gentemot övriga samhällsmedborgare, att det aktuella beteendet inte är önskvärt. Det är centralt för rättssäkerheten att den utdömda påföljden står i proportion till det brott som har begåtts och den dömdes skuld. När domstolen väljer påföljd tar den hänsyn till brottets art, det vill säga brottstypens allvar i sig, brottets straffvärde och den dömdes tidigare brottslighet. Strängt taget är det alltså själva gärningen och gärningspersonen som vägs in i denna bedömning. Vid straffmätningen, när domstolen bestämmer straffets omfång, längden på straffet eller böternas storlek, finns ytterligare faktorer som kan höja och sänka straffet. Av dessa är som nämnts den unges ålder en omständighet som verkar i straffsänkande riktning.¹⁸⁰

Utgångspunkten vid bedömningen av påföljder för ungdomar är att hänsyn ska tas till den unges ålder, exempelvis krävs mycket starka skäl för att sätta personer under 18 år i fängelse. Unga människor befinner sig i utveckling från barndom till vuxenliv och förväntas inte helt ha utvecklat sin ansvarsförmåga. Hon eller han antas inte på samma sätt kunna sätta dig in i andras lidande och anses heller inte ha samma förmåga till självkontroll.¹⁸¹ Unga människor anses också ha svårare än vuxna att stå emot gruppträck.¹⁸² Det sistnämnda är särskilt intressant för ungdomar som agerar i gäng. Vi ska nu se närmare på de särskilda regler som tar hänsyn till den unges ålder, i samband med val av påföljd och bedömningen av straffets längd.

5.2.2 Ungdomar och påföljder

Från ungdomens perspektiv är sannolikt straffet, påföljden, den verkligt ingripande reaktionen från straffsystemets sida. Polisutredning, åtal och rättegång är nog så ingripande åtgärder, men om denna

¹⁸⁰ För val av påföljd och straffmätning, se Jareborg & Zila, 2007, s. 97-145.

¹⁸¹ Jareborg & Zila, 2007, s. 147.

¹⁸² Jareborg & Zila, 2007, s. 147.

process leder till en friande dom är det inte lika kännbart för den unge som en fällande dom med efterföljande påföljd.

Vi har redan varit inne på att straffsystemet på olika sätt tar särskild hänsyn till att ungdomar förväntas ha bristande mogenhet och insikt. När det gäller val av påföljd och bestämmande av straffets längd, den så kallade straffmätningen, är detta särskilt tydligt. Fängelse bör till exempel undvikas för en person som är under 21 år. Det krävs synnerliga skäl för att sätta en person under 18 år i fängelse och särskilda skäl för den som är mellan 18 och 21.¹⁸³ När man ska bestämma straffets längd ges också mer eller mindre schematiskt så kallad ungdomsrabatt i förhållande till en vuxen persons straff för motsvarande gärning.¹⁸⁴ Det finns även särskilda påföljder som är riktade specifikt till ungdomar.

I princip är det som nämnts två faktorer som är avgörande för vilken påföljd som ska utdömas när ett brott är begånget. Förutom handlingen i sig, förbrytelsen, är det personliga omständigheter hos den som utfört brottet, förbrytaren. När det gäller sådana omständigheter som kan hänföras till ungdom handlar de flesta av dessa om förbrytaren, personen som utfört gärningen.

Som nämnts ovan i kapitel två har samhället ett ansvar för att barn och unga får goda uppväxtförhållanden och får det stöd och den hjälp de behöver från samhällets sida. Utgångspunkten är att unga personer som begår brott ska hållas utanför kriminalvården och att huvudansvaret för dessa ungdomar bör ligga hos socialtjänsten. Det finns flera skäl till detta. Barn och ungdomar som begår brott är ofta socialt utsatta och ungdomar är människor som fortfarande utvecklas. Det är större chans att stöd- och hjälpinsatser bryter en ogynnsam utveckling än andra åtgärder från samhällets sida och det anses finnas lång erfaren-

¹⁸³ Se vidare Thunved m.fl., 2007, s. 160 ff.

¹⁸⁴ Detta framgår av 29 kap. 7 § BrB, se vidare i Jareborg & Zila, 2007, s. 149 f. med hänvisning till relevanta rättsfall.

het och hög kompetens i frågor som rör arbete med unga inom socialtjänsten.¹⁸⁵

Därför finns de särskilda ungdomspåföljderna, ungdomsvård, ungdomstjänst och slutna ungdomsvård som endast kan komma i fråga för ungdomar, främst för dem mellan 15 och 18 år. Ungdomspåföljderna räknas som så kallade överlämnandepåföljder. Det innebär att det inte är kriminalvården utan något annat samhällsorgan som ansvarar för verkställigheten. Ungdomsvården innebär att den unge blir föremål för behandling enligt någon av vårdlagarna socialtjänstlagen eller LVU, medan ungdomstjänsten består av någon form av oavlönat arbete eller utbildning. Den slutna ungdomsvården är en frihetsberövande påföljd för ungdomar eftersom fängelsemiljön inte har ansetts lämplig för denna åldergrupp.

Ungdomspåföljderna blir i princip aktuella för dem som inte fyllt 21 år om det begångna brottet är så allvarligt att ett ringa bötesstraff inte anses vara tillräckligt och det inte finns skäl för fängelse. Detta förutsätter också att övriga förutsättningar är uppfyllda.¹⁸⁶

5.2.3 Ungdomsvård

Syftet med vården och åtgärden i fråga är att motverka en ogynnsam utveckling hos ungdomen.¹⁸⁷ För att påföljden ska bli aktuell måste det finnas ett vårdbehov som innebär att det ska finnas risk för fortsatt brottslighet hos den unge och att åtgärderna behövs för att den unge ska få ett socialt väl fungerande liv. Om det finns ett mindre vårdbehov, som till exempel kan tillgodoses inom ramen för påföljden ungdomstjänst, bör inte vårdbehovet anses tillräckligt.¹⁸⁸ Föreligger förutsättningar för insatser enligt LVU, de fall som rör den unges eget beteende, bör vårdbehovet vara uppfyllt. Det kan då röra sig om att

¹⁸⁵ Thunved m.fl., 2007, s. 164.

¹⁸⁶ Enligt prop. 2005/06:165 ingripanden mot unga lagöverträdare, s. 132, bör ungdomstjänst komma i fråga när alternativet är ett bötesstraff på minst 60 dagsböter.

¹⁸⁷ Thunved m.fl., 2007, s. 165.

¹⁸⁸ Thunved m.fl., 2007, s. 165.

den unge har missbruksproblem eller är aktiv i brottslighet.¹⁸⁹ För att kunna döma till ungdomsvård krävs också att den planerade vården står i proportion till brottslighetens straffvärde och art samt tidigare begångna brott av den unge.¹⁹⁰ Är det fråga om begränsade insatser bör man till exempel använda påföljden endast om det är fråga om relativt lindrig brottslighet. Om insatserna i stället är mer ingripande och den unge ska placeras i familjehem eller hem för vård eller boende, kan ungdomsvården användas även vid mer allvarlig brottslighet. Ju yngre den tilltalade är, desto större är möjligheten att använda ungdomsvård även vid allvarlig brottslighet. Domstolen kan endast döma till ungdomsvård om det finns ett yttrande från socialnämnden. Av yttrandet ska tidigare vidtagna åtgärder och planerade insatser framgå.¹⁹¹

Mot ungdomsvården har riktats kritik som inneburit att den ansetts ineffektiv och att det varit svårt att få en uppfattning om påföljdens verkliga innehåll. Socialtjänsten tar nämligen inte självständig hänsyn till brottet när den bestämmer vilka åtgärder som ska komma i fråga. I stället utgår man från den unges personliga förhållanden och behovet av insatser vid den aktuella tidpunkten. Domstolen kan därför ha svårt att förutse vilka åtgärder och insatser som kommer att vidtas.¹⁹² Om det är fråga om ungdomar som utfört brott i gäng kan en viktig fråga vara att ungdomen kommer bort från det destruktiva gänget. Även tidigare har tanken varit att denna påföljdsform ska reserveras för de unga som har ett vårdbehov. Dessa krav har skärpts sedan 2007, och numera omfattar denna påföljd enligt 32 kap. 1 § BrB unga människor som är under 21 och har ett särskilt behov av vård eller annan åtgärd enligt socialtjänstlagen eller LVU, förutsatt att sådan vård eller åtgärd kan erbjudas den unge.

¹⁸⁹ Se vidare om LVU och beteendefallen i kapitel två ovan.

¹⁹⁰ Thunved m.fl., 2007, s. 165 f.

¹⁹¹ Är det fråga om vård enligt SoL handlar det om ett ungdomskontrakt och vid vård enligt LVU rör det sig om en vårdplan, Thunved m.fl., 2007, s. 166.

¹⁹² Thunved m.fl., 2007, s. 164.

5.2.4 Ungdomstjänst

Tidigare utgjorde ungdomstjänsten enbart en tilläggsåtgärd till påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten, motsvarande nuvarande påföljden ungdomsvård.¹⁹³ Men sedan 2007 är detta en ny och självständig påföljd, som består av att en ungdom som inte fyllt 21 år under en viss angiven tid blir ålagd att utföra oavlönat arbete eller delta i någon annan särskilt anordnad verksamhet. Ungdomstjänsten kan också innebära att den dömda ska delta i olika former av program eller utbildning i angelägna frågor. Påföljden är ett komplement till ungdomsvården för de unga som saknar eller har ett begränsat behov av vård. Utan att förutsätta ett vårdbehov ska den vara väl anpassad för ungdomar och ge en tydligt och direkt konsekvens. Kommunerna har ett ansvar för att ungdomstjänstplatser ordnas för den som döms till detta, antingen i den egna kommunen eller i samarbete med andra kommuner. Ungdomstjänsten ska kunna verkställas så snart det kan ske.¹⁹⁴ En snabb verkställighet tydliggör för den unge att det är fråga om en reaktion på brottet och anses även ha en pedagogisk funktion. När domstolen bestämmer påföljd behöver den inte veta det faktiska innehållet.

Ungdomstjänsten kan ha ett varierat innehåll. Det viktiga är att den består av arbetsuppgifter som är meningsfulla för den unge. Upplägget ska vara strukturerat och anpassat till den unges individuella förhållanden. Socialnämnden är därför skyldig att upprätta en arbetsplan för hur ungdomstjänsten ska utföras.¹⁹⁵ Arbetet får inte uppfattas enbart som en bestraffning. Påföljdens trovärdighet är beroende av att innehållet i arbetet håller hög kvalitet. Verksamheter som kan bli aktuella är olika kommunala sådana, ideella föreningar, trossamfund och andra liknande instanser som inte har kommersiella intressen. Den typ av brott som föranlett påföljden bör beaktas vid placeringen av den unge. Man bör vara restriktiv till

¹⁹³ Avsnittet om ungdomstjänst bygger på Thunved m.fl., 2007, s. 169-177 samt Jareborg & Zila, 2007, s. 151 f.

¹⁹⁴ Se 5 kap. 1 b § SoL.

¹⁹⁵ Se 5 kap. 1 b § SoL.

placering av unga inom vård eller omsorg, särskilt av barn och äldre. För att den unge ska få stöd och vägledning på arbetsplatsen ska socialnämnden utse en handledare för den unge.¹⁹⁶ Eftersom ungdomstjänsten ska ha en gränssättande och delvis vägledande roll får den förutom arbetet även innehålla delar som innebär klargörande av villkoren för tjänsten samt ger den unge utrymme att reflektera över sin livssituation och diskutera det aktuella brottet. Slutligen bör ungdomstjänsten innehålla ett avslutande samtal mellan socialtjänstens representant, den unge, vårdnadshavaren, om möjligt och någon från arbetsplatsen.

Liksom ungdomsvården bygger ungdomstjänsten på den unges medverkan. Det krävs att den unge samtycker till påföljden men också att hon eller han har kunskap om vad ungdomstjänst innebär och dess roll i påföljdssystemet. För att kunna döma till ungdomstjänst måste domstolen ha kännedom om den unges samtycke. Domstolen ska också göra en bedömning av om den unges möjligheter att fullfölja aktuella uppgifter. Det finns nämligen ett krav på att påföljden endast kan utdömas om den är lämplig med hänsyn till den unges person och övriga omständigheter, det vill säga andra omständigheter än sådana som kan hänföras till brottsligheten.¹⁹⁷ Ungdomstjänsten kan i viss utsträckning ersätta böter, dock bör den inte väljas i stället för penningböter eller de lägsta dagsbottsstraffen.¹⁹⁸ Om valet står mellan böter och ungdomstjänst bör ungdomstjänst väljas. Endast om det inte finns anledning att välja ungdomsvård bör domstolen välja böter i dessa fall. Övre gränsen för ungdomstjänst anses vanligtvis vara brottslighet som motiverar ett straff på omkring sex månaders fängelse.¹⁹⁹ När brottsligheten är allvarligare finns det ofta skäl för att döma till ungdomsvård i förening med ungdomstjänst. Om det i ett enskilt fall inte finns vårdbe-

¹⁹⁶ Detta framgår av 5 kap. 1 b § SoL.

¹⁹⁷ Se 32 kap. 2 § 1 st. BrB.

¹⁹⁸ Se 32 kap. 2 § 3 st. BrB. Enligt prop. 2005/06:165, s. 132, bör som nämnts ungdomstjänst komma i fråga när alternativet är ett bötesstraff på minst 60 dagsböter.

¹⁹⁹ Jareborg & Zila, 2007, s. 151 med tillhörande referenser.

hov eller skäl för frihetsberövande påföljd kan villkorlig dom eller skyddstillsyn komma i fråga.²⁰⁰ De unga lagöverträdare som har behov av insatser från socialtjänstens sida bör i första hand få det behovet tillgodosett. Därför är utgångspunkten att ungdomsvård bör väljas om valet står mellan denna påföljd och ungdomstjänst. Endast om det inte finns anledning att välja ungdomsvård bör domstolen välja ungdomstjänst. I förarbetena påpekas det att ungdomstjänst ofta är en lämpligare påföljd än villkorlig dom för ungdomar under 18 år.²⁰¹ Detta eftersom ungdomstjänsten som nämnts innehåller pedagogiska och vägledande inslag. Om valet står mellan villkorlig dom och ungdomstjänst bör därför ungdomstjänst väljas. Det kan dock finnas skäl att välja villkorlig dom i fall när det handlar om högre straffvärden och ungdomstjänsten då inte blir tillräckligt ingripande. Även i de fall då brottets art talar för ett kortare fängelsestraff bör det finnas relativt stora möjligheter för domstolen att välja ungdomstjänst. Även i dessa fall bör dock ungdomsvård väljas om det finns förutsättningar för det. Även när den unge har återfallit i brott bör domstolen kunna välja ungdomstjänst. Den som är över 18 år får dömas till ungdomstjänst endast om det finns särskilda skäl för det.²⁰² Sådana skäl kan vara att den unge begått brottet före 18 års ålder och påföljden bestäms kort efter att hon eller han fyllt 18 år.²⁰³

5.2.5 Sluten ungdomsvård

Som nämnts vid ett flertal tillfällen är utgångspunkten att fängelse ska undvikas för unga lagöverträdare.²⁰⁴ Tanken bakom detta är

²⁰⁰ Se om dessa påföljder i Jareborg & Zila, 2007, s. 42-47.

²⁰¹ Se prop. 2005/06:165, s. 76.

²⁰² Här kan man enligt prop. 2005/06:165, s. 131 f. som utgångspunkt för bedömningen ha den respektivit som tidigare gällde för att döma någon över 18 år till vård inom socialtjänsten i förening med ungdomstjänst.

²⁰³ Hur ungdomsvård kan förenas med ungdomstjänst eller böter, hur dessa olika påföljder förhåller sig till nya påföljder och hur de kan undanröjas m.m. tas upp i Thunved m.fl., 2007, s. 175-184.

²⁰⁴ Se bl.a. 30 kap. 5 § BrB.

dels att det inte anses rimligt att straffa unga som begått brott lika hårt som vuxna och dels vetskapen om att det innebär vissa risker att sätta unga människor i fängelse.²⁰⁵ Det anses dock finnas tillfällena när unga begår så allvarliga brott att samhället måste kunna reagera med ett frihetsberövande och välja en påföljd som på ett rimligt sätt avskräcker från brott, markerar grundläggande gränser samt motsvarar samhällets krav på rättvisa inom rättsskipningen. Trots att det är fråga om mycket unga personer anser alltså lagstiftaren att straffsystemet inte helt kan vara utan frihetsberövande påföljder. Eftersom fängelserna anses vara en olämplig miljö för barn och ungdomar har den slutna ungdomsvården införts. Ovan har vi diskuterat den restriktivitet som gäller för att döma ungdomar under 18 år till fängelse. Samma restriktivitet ska gälla vid frihetsberövande genom slutna ungdomsvård.²⁰⁶ Den slutna ungdomsvården ersätter i princip fängelse som påföljd för de unga lagöverträdarna. Tiden kan bestämmas till lägst fjorton dagar och högst fyra år. Om domstolen kommer fram till att någon som inte fyllt 18 år bör dömas till fängelse ska den enligt huvudregeln bestämma påföljden till ungdomsvård.²⁰⁷ Ett skäl mot att döma till slutna ungdomsvård är att domstolen kommer fram till att brottets straffvärde motsvarar ett frihetsberövande som överstiger fyra år.²⁰⁸

5.3 Medling

Trots att kategoriseringarna ibland är missvisande kan de reaktioner vi diskuterat ovan beskrivas som antingen vård eller straff. Detta gäller inte medlingen, den reaktion på brott som vi tar upp i

²⁰⁵ Detta avsnitt bygger på Thunved m.fl., 2007, s. 184-188 samt Jareborg & Zila, 2007, s. 152 f.

²⁰⁶ I förarbetena till införandet av reglerna om slutna ungdomsvård påpekas att reformen inte var avsedd att medföra någon praxisändring avseende möjligheterna att frihetsberöva ungdomar som begått brott före 18 års ålder, se prop. 1997/98:96, s. 160. Se även NJA 2001 s. 225.

²⁰⁷ Detta följer av 32 kap. 5 § BrB. Undantag kan göras, med hänsyn till den tilltalades ålder eller annan omständighet, se vidare Thunved m.fl., 2007, s. 186.

²⁰⁸ Se ytterligare om skäl för att besluta om slutna ungdomsvård, uppgifter om ungdomar som dömts till slutna ungdomsvård samt verkställighet av slutna ungdomsvård i Thunved m.fl., 2007, s. 187-199.

detta avsnitt. Medlingen, som innebär att gärningspersonen och brottsoffret möts inför en opartisk medlare och samtalar om det aktuella brottet, överbryggar de social- och straffrättsliga fälten. Att ungdomar har möjlighet att delta i medling med brottsoffer är för det första inte en tvingande reaktion, sett från den unges perspektiv. För det andra sker den ofta genom samverkan mellan socialtjänsten och straffsystemet även om medlingen företrädesvis verkställs inom ramen för socialtjänsten. Vid vissa tillfällen sker medlingen också parallellt med det straffrättsliga förfarandet.

Det övergripande syftet med medlingen är att minska de negativa följderna av det begångna brottet. Gärningspersonen ska genom medlingen få ökad insikt i brottets konsekvenser. Hon eller han ska få möjlighet att berätta varför gärningen begicks, ge sin syn på situationen och be om ursäkt.²⁰⁹ Brottsoffret å sin sida ska få möjligheter att bearbeta och berätta hur hon eller han upplevt brottet och dess följder samt framställa önskemål om gottgörelse.²¹⁰ Förutom skadestånd kan det här vara fråga om ursäkter eller återlämnande av föremål.²¹¹ Men det finns inte någon rätt att få denna fråga behandlad vid medlingsmötet. En undersökning som brottsförebyggande rådet (Brå) utfört visar att de flesta brottsoffer och gärningspersoner upplevt medlingen positivt. Detta gäller särskilt om den utsatta varit en privatperson.²¹² Medlingen kan också innebära att rättsväsendet avlastas samt verka brottsförebyggande genom att minska risken för att gärningspersonen återfaller i brott.²¹³

Den lagreglering som finns omfattar den medling som anordnas av stat eller kommun med anledning av brott och syftar till att medlingen sker på ett rättssäkert sätt.²¹⁴ En första förutsättning

²⁰⁹ Thunved m.fl., 2007, s. 54.

²¹⁰ Thunved m.fl., 2007, s. 52.

²¹¹ Se vidare i Thunved m.fl., 2007, s. 61 f. om avtal om gottgörelse.

²¹² Thunved m.fl., 2007, s. 52 med hänvisning till Brå-rapport 1999:14.

²¹³ Thunved m.fl. 2007, s. 52 f.

²¹⁴ Se lagen (2002:445) om medling med anledning av brott (medlingslagen).

för att medling ska komma till stånd är att den unge har begått ett brott. Brottet måste också vara erkänt, och medlingen ska vara frivillig från både förövarens och brottsoffrets sida. Stor hänsyn måste tas till den unges ålder och förmåga att framföra sin vilja. Särskilt när det gäller brottsoffret finns ett starkt krav på att medlingen är frivillig. Det finns inga egentliga åldersgränser för medlingen. Är den unge under 15 år är det socialtjänstens uppgift att vidta lämpliga åtgärder och då kan medling användas. En förutsättning för att använda medling i dessa fall är att barnet uppnått sådan ålder och mognad att hon eller han förstår innebörden av medlingen. Är det fråga om barn under 12 år krävs att det finns synnerliga skäl för att medling ska ske. Det skulle kunna vara fråga om att även brottsoffret är ett barn och parterna har en konfliktfylld relation som behöver lösas, exempelvis i skolan.

Medlaren ska vara en ”kompetent och rättrådig person” och det är medlarens personliga egenskaper, utbildning och erfarenheter som ska avgöra vem som utses till medlare. Det är centralt att medlaren är opartisk och bevakar att båda parter intressen tillgodoses. Båda parter ska kunna komma till tals och ge sin syn på den aktuella händelsen. Det betonas dock att medlaren särskilt ska uppmärksamma att inte brottsoffret utsätts för någon ytterligare kränkning. Medlaren har också tystnadsplikt som finns särskilt reglerad i lag.²¹⁵

Medlingen ska endast ske om man med hänsyn till samtliga omständigheter kan konstatera att det är lämpligt. Det ska göras en allsidig bedömning i varje enskilt fall. Parterna och deras relationer till varandra har särskilt stor betydelse för denna bedömning. Inga brott är uteslutna från medling, men det påpekas i litteraturen att vid exempelvis sexualbrott och våld mot kvinnor i nära relationer kan medling vara direkt olämplig.²¹⁶

I många fall är det mest ändamålsenligt att medlingen sker så snart som möjligt efter det att brottet har begåtts. Men det kan

²¹⁵ Thunved m.fl. 2007, s. 54 f.

²¹⁶ Thunved m.fl. 2007, s. 56.

också finnas skäl som talar emot att medling sker i direkt anslutning till brottet. I litteraturen nämns om exempel på sådana fall att brottsoffret kan behöva tid för att kunna avgöra om hon eller han verkligen vill delta i medlingen. Så kan vara fallet särskilt vid allvarliga och integritetskränkande brott.²¹⁷ I de fall medlingen sker innan rättsprocessen är det särskilt viktigt att den sker skyndsamt. Det är också av stor vikt att medlaren samråder med polis och åklagare så att inte medlingsförfarandet stör eller påverkar en pågående förundersökning. Det finns särskilt reglerat att medlaren ska ta kontakt med förundersökningsledaren i de fall medlingen ska ske innan förundersökningen har avslutats.²¹⁸ Är det fråga om våld i nära relationer eller mycket unga brottsoffer kan det vara olämpligt att gärningspersonen träffar brottsoffret före avslutad förundersökning, även om brottet är erkänt. Detsamma kan gälla vid mycket komplicerade utredningar med flera gärningspersoner som har agerat i gäng och har större eller mindre del i de aktuella gärningarna. Om utredningen befinner sig i ett känsligt läge är det heller inte lämpligt att parterna träffas för medling så länge förundersökningen pågår. Det kan också finnas skäl att avvakta med medling även sedan förundersökning avslutats men målet inte är rättsligt avgjort, för att rättegången inte ska äventyras.²¹⁹ I sådana fall ska därför medlaren samråda med åklagaren.

Det är viktigt att de parter som ska delta i medlingen informeras om vad medlingen och själva förfarandet innebär. Detta brukar ske vid så kallade förmöten då parterna får möjlighet att ställa frågor. Medlaren kan då också bygga upp ett förtroende, vilket är särskilt viktigt när brottsoffret är en privatperson eller i fall då det är fråga om ett allvarligt brott.

När gärningspersonen är underårig ska vårdnadshavaren ges möjlighet att medverka vid medlingsmötet om det inte finns sär-

²¹⁷ Thunved m.fl. 2007, s. 57.

²¹⁸ Se 6 § medlingslagen.

²¹⁹ Thunved m.fl., 2007, s. 58.

skilda skäl mot det. Vid bedömningen av om sådana skäl finns bör liknande hänsyn tas som vid bedömningen av om vårdnadshavare ska underrättas och kallas till polisförhör, vilket diskuterats ovan. Här kan det till exempel vara fråga om att föräldern är inblandad i händelsen eller har svårt att acceptera att den unge tagit på sig ett ansvar.²²⁰

5.4 Uppsummering

I det här kapitlet har vi behandlat samhällsreaktionerna vård och straff. Det finns traditionellt sett en tydlig uppdelning mellan dessa reaktioner, i förhållande till ungdomar som begår brott eller andra destruktiva beteenden. Man kan till och med hävda att de länge betraktats som varande varandras motsatser. Det har då också framställts som att vårdformen är en positiv samhällsinsats för att stärka individen, medan straffet är en repressiv reaktion från samhället mot ett oönskat beteende. Socialnämnden utför här vården och kriminalvården straffet. Genom förändrad lagstiftning, främst genom påföljderna ungdomsvård och slutna ungdomsvård, har vård och straff integrerats för de ungdomar som får dessa påföljder. Vi vill betona att det även finns andra samband mellan de två verkställighetsformerna. Detta blir tydligt i fråga om vård inom socialtjänsten på institutioner för ungdomar som inte dömts till en straffpåföljd. Lagens repressiva karaktär riskerar att skapa förutsättningar för straffliknande inslag även inom ramen för ungdomarnas vård. Vi har också diskuterat medling, en reaktion som överbryggar de social- och straffrättsliga fälten. Det övergripande syftet med medlingen är att minska de negativa följderna av det begångna brottet. Samtliga dessa reaktioner kan bli aktuella för ungdomar som utför brottsliga eller andra destruktiva handlingar i gäng.

²²⁰ Det finns även andra personer som kan närvara om det bedöms vara lämpligt och förenligt med medlingens syfte, se 8 § i medlingslagen. Se vidare om den fortsatta utvecklingen av medlingsverksamheten, Thunved m.fl., 2007, s. 61 ff.

Riccardomålet

A. Läs igenom rättsfallet.

B. Diskutera i gruppen vad domstolen kommer fram till i detta mål. Ta även upp hur domstolens resonemang och slutsatser skulle kunna se ut om de inblandade vore yngre eller äldre.

C. Diskutera sedan vilka socialrättsliga åtgärder som skulle kunna bli aktuella för de ungdomar som är inblandade i målet. Ta även upp vilka åtgärder inom socialtjänsten som skulle kunna bli aktuella om de inblandade vore yngre eller äldre.

D. Diskutera likheter och skillnader mellan de social- och straffrättsliga reaktioner som aktualiseras i detta fall, sett utifrån den enskilda ungdomens perspektiv.

SVEA HOVRÄTT
DOM

Avdelning 10
2008-04-29

Rotel 1007
Stockholm

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Stockholms tingsrätts dom den 7 januari 2008 i mål nr B 20371-07,
se bilaga A

PARTER (antal tilltalade 5)

Klagande och motpart (Åklagare)

Å

City åklagarkammare i Stockholm

Klagande och motpart (Målsägande)

1. M1

2. M2

3. M3

4. M4

Ombud M1-M5

Motpart (Målsägande)

M5

Ombud M1-M5

Klagande och motpart (Tilltalad)

T1

Ombud och offentlig försvarare: Ombud T1

SAKEN

Mord m.m.

HOVRÄTTENS DOMSLUT

1. Hovrätten ändrar tingsrättens dom endast på så sätt att tiden för sluten ungdomsvård bestäms till ett år.
2. Ombud M1-M5 tillerkänns ersättning av allmänna medel med 115 891 kr, varav 84 318 kr för arbete, 7 595 kr för tidsspillan, 800 kr för utlägg och 23 178 kr för mervärdesskatt. Denna kostnad ska stanna på staten.
3. Ombud T1 tillerkänns ersättning av allmänna medel med 130 856 kr, varav 102 695 kr för arbete, 1 990 kr för tidsspillan och 26 171 kr för mervärdesskatt. Denna kostnad ska stanna på staten.
4. Hovrätten upphäver tingsrättens sekretessförordnande i den del som avser obduktionsprotokollet. Vad tingsrätten i övrigt förordnat om sekretess ska bestå.
5. Vad tingsrätten förordnat om beslag ska bestå.

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Stockholms tingsrätts dom den 7 januari 2008 i mål nr B 20371-07,
se bilaga A

PARTER (antal tilltalade 5)

Klagande och motpart (Åklagare)

Å

City åklagarkammare i Stockholm

Klagande och motpart (Målsägande)

1. M1

2. M2

3. M3

4. M4

Ombud M1-M5

Motpart (Målsägande)

M5

Ombud M1-M5

Klagande och motpart (Tilltalad)

T2

Ombud och offentlig försvarare: Ombud T2

SAKEN

Mord m.m.

HOVRÄTTENS DOMSLUT

1. Hovrätten ändrar tingsrättens dom endast på så sätt att tiden för sluten ungdomsvård bestäms till ett år.
2. Ombud T2 tillerkänns ersättning av allmänna medel med 132 352 kr, varav 101 614 kr för arbete, 3 980 kr för tidsspillan, 360 kr för utlägg och 26 398 kr för mervärdesskatt. Denna kostnad ska stanna på staten.
3. Beträffande ersättning till Ombud M1-M5, se domslutet för T1.
4. Vad tingsrätten förordnat om beslag och sekretess ska bestå.
5. Sekretessen enligt 7 kap 22 § sekretesslagen (1980:100) för uppgifterna i socialtjänstens yttrande, hovrättens aktbil. 127, ska bestå.

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Stockholms tingsrätts dom den 7 januari 2008 i mål nr B 20371-07,
se bilaga A

PARTER (antal tilltalade 5)

Klagande och motpart (Åklagare)

Å

City åklagarkammare i Stockholm

Klagande och motpart (Målsägande)

1. M1

2. M2

3. M3

4. M4

Ombud M1-M5

Motpart (Målsägande)

M5

Ombud M1-M5

Klagande och motpart (Tilltalad)

T3

Ombud och offentlig försvarare: Ombud T3

SAKEN

Mord m.m.

HOVRÄTTENS DOMSLUT

1. Hovrätten ändrar tingsrättens dom endast på så sätt att tiden för sluten ungdomsvård bestäms till ett år.
2. Ombud T3 tillerkänns ersättning av allmänna medel med 169 865 kr, varav 105 938 kr för arbete, 27 860 kr för tidsspillan, 2 094 kr för utlägg och 33 973 kr för mervärdesskatt. Denna kostnad ska stanna på staten.
3. Beträffande ersättning till Ombud M1-M5, se domslutet för T1.
4. Vad tingsrätten förordnat om sekretess ska bestå.

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Stockholms tingsrätts dom den 7 januari 2008 i mål nr B 20371-07, se bilaga A

PARTER (antal tilltalade 5)

Klagande (Åklagare)

Å

City åklagarkammare i Stockholm

Klagande och motpart (Målsägande)

1. M1
2. M2
3. M3
4. M4
5. M5

Ombud M1-M5

Motpart (Tilltalad)

T4

Ombud T4

SAKEN

Mord m.m.

HOVRÄTTENS DOMSLUT

1. Hovrätten fastställer tingsrättens dom.
2. Ombud T4 tillerkänns ersättning av allmänna medel med 144 884 kr, varav 112 424 kr för arbete, 3 483 för tidsspillan och 28 977 kr för mervärdesskatt. Denna kostnad ska stanna på staten.
3. Beträffande ersättning till ombud M1-M5, se domslutet för T1.
4. Vad tingsrätten förordnat om sekretess ska bestå.

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Stockholms tingsrätts dom den 7 januari 2008 i mål nr B 20371-07,
se bilaga A

PARTER (antal tilltalade 5)

Motpart (Åklagare)

Å

City åklagarkammare i Stockholm

Klagande (Tilltalad)

T5

Ombud och offentlig försvarare: Ombud T5

SAKEN

Anstiftan av misshandel

HOVRÄTTENS DOMSLUT

1. Med ändring av tingsrättens dom ogillar hovrätten åtalet, upphäver påföljdsbestämningen samt befriar T5 från skyldigheten att betala avgift till brottsofferfonden.
2. Ombud T5 tillerkänns ersättning av allmänna medel med 92 185 kr, varav 70 265 kr för arbete, 3 483 kr för tidsspillan och 8 437 kr för mervärdesskatt. Denna kostnad ska stanna på staten.
3. Beträffande ersättning till ombud M1-M5, se domslutet för T1.
4. Vad tingsrätten förordnat om sekretess ska bestå.
5. Sekretessen enligt 7 kap 22 § sekretesslagen (1980:100) för uppgifterna i socialtjänstens yttrande, hovrättens aktebil. 127, ska bestå.

YRKANDEN I HOVRÄTTEN

Åklagaren har yrkat att hovrätten dömer T1, T2, T3 och T4 för mord eller i vart fall dråp i enlighet med åtalet samt att påföljden i sådant fall bestäms till sluten ungdomsvård i mer än 3 år.

Åklagaren har, beträffande T4, i andra hand yrkat att han döms för grov misshandel och vållande till annans död, grovt brott, i enlighet med åtalet.

M1-M4, som biträtt åtalet även i hovrätten, har yrkat fullt bifall till sina vid tingsrätten framställda skadeståndsyrkanden.

M5, som biträtt åtalet även i hovrätten, har yrkat att T4 förpliktas att solidariskt med T1, T2 och T3 betala ersättning för begravningskostnader med 86 743 kr, jämte ränta på beloppet enligt 6 § räntelagen från den 7 januari 2008 till dess betalning sker.

T1 har yrkat att åtalet ogillas och att han befrias från skyldigheten att utge skadestånd.

T2 har yrkat att åtalet ogillas. I andra hand har han yrkat att han döms till en icke frihetsberövande påföljd eller – i vart fall – att den av tingsrätten fastställda tiden för den slutna ungdomsvården sätts ned. Han har vidare yrkat att han befrias från skyldigheten att betala skadestånd.

T3 har yrkat att åtalet ogillas och att han befrias från skyldigheten att utge skadestånd.

T5 har yrkat att åtalet ogillas.

Parterna har bestritt varandras ändringsyrkanden.

Åklagaren har beträffande åtalet för anstiftan av misshandel (åtalspunkt 2) justerat åtalet genom att i ett alternativt tillägg till gärningsbeskrivningen påstå att T5 ”förmått T1 till misshandel av B genom slag mot ansiktet”.

T1, T2, T3 och T4 har haft samma inställning i fråga om det yrkade skadeståndets skälighet som vid tingsrätten.

UTREDNINGEN I HOVRÄTTEN

T1, T2, T3, T4 och T5 har hörts på nytt i hovrätten. Förnyade förhör har också hållits med V1, V2, V3, V4, V5, V6, V7, V8, V9, V10, V11, V12, V13, V14 och V15. Förhöret vid tingsrätten med V16 har spelats upp. Som nytt vittne i hovrätten har V17 hörts.

Hovrätten har tagit del av i huvudsak samma skriftliga bevisning som den som företeddes vid tingsrätten. Parterna har i hovrätten hänfört sig

till och återopat uppgifter som lämnats vid förhör under förundersökningen.

Hovrätten har hållit syn på brottsplatsen.

De berättelser som de i målet hörda personerna lämnat i hovrätten har i huvudsak varit i överensstämmelse med vad som antecknats i tingsrättens dom med bland annat följande tillägg, justeringar och ändringar.

T1: Utanför festlokalen stod B och flinade provocerande mot honom. B kallade honom för "bög" och sa "är du arg för att din flickvän träffar mig mer än dig?". B sa även "kom igen" flera gånger. Han kände sig hotad eftersom B höll i en flaska. Han slog därför till B med ett knytnävs slag i ansiktet varpå B slog honom i huvudet med flaskan. Han fick senare syn på B vid hörnet av Garvargatan / Kungsholms hamnplan. Han gick dit och utdelade ett knytnävs slag eftersom han ville ge igen för det slag han fått utanför festlokalen. Något senare såg han att B sprang nedför Kungsholms hamnplan. Han sprang efter B eftersom han inte tyckte att han gett igen tillräckligt. Han var så arg att han inte kunde kontrollera sin ilska. Samtidigt var han rädd eftersom han inte visste om B hade kvar glasflaskan. Han fällde B till marken och sparkade honom i bröstet. Han har svårt att tro att han träffade Bs hals eller huvud. Efter det att han utdelat sparken kom ytterligare två personer fram och sparkade B. Han är ganska säker på att en av dessa personer var T2.

T2: Han är helt säker på att T1 slog V1 avsiktligt. Han minns inte vad han sa till V7 när han kom tillbaka till festlokalen men han bad henne inte ge honom ett alibi. Eftersom han "brukar få skit för att vara på fel plats vid fel tillfälle" ville han inte prata med polisen. Han pratade inte med V15 i festlokalen.

V3: Han vet inte varför han inte nämnde T4 som en av gärningsmännen i det första polisförhöret. T5 är den av de tilltalade som han känner bäst.

V7: Efter det att B blivit misshandlad kom T2 tillbaka till festlokalen. Hon vet inte om T2 uttryckligen bad henne ge honom ett alibi eller om hon bara fick den uppfattningen.

V9: När polisen kom till festlokalen gömde sig T2 i en städskrub. Hon har inte berättat detta tidigare eftersom ingen frågat. T2 sa också att han inte hade gjort något.

V11: Han är ganska säker på att han, sedan polisen satt upp avspärrningar, såg T4 vid den plats där B blev misshandlad.

V13: Det var tre personer som sprang efter B nedför Kungsholms hamnplan. Idag minns han endast att en person sparkade B. Om han i polisförhör sagt att det var två till fem personer som sparkade så stämmer nog det eftersom han då mindes bättre.

V14: Hon minns inte längre om hon sett någon sparka B eftersom hon försökt förtränga händelsen. Om hon i polisförhör uppgett att det stod cirka fyra personer runt B och att T1 sparkade B i huvudet så stämmer nog den uppgiften.

V15: Han såg ingenting av misshandeln av B. Han befann sig i festlokalen hela tiden. Allt det han sagt i förhör och vid tingsrätten är oriktigt. Den historia han diktat ihop kommer från vad han hört av flera olika personer, bland annat från V3 och V4 samt från vad han läst i tidningarna. Han vet inte varför han ljugit. Ingen har hotat honom. Han fick höra av V9 att B hade blivit slagen. Senare kom T2 till festlokalen och sa att det var Leo och Sammy som hade gjort det.

HOVRÄTTENS DOMSKÄL

Skuldfrågorna

Åtalet för mord alt. grov misshandel och vållande till annans död, grovt brott

Inledningsvis kan konstateras att det av utredningen framkommit att misshandeln av B ägde rum sent på natten när det var mörkt ute, att det var mycket folk i rörelse vid platsen, att många av förhörspersonerna var mer eller mindre berusade och att slutet av händelseutvecklingen – den misshandel som orsakade Bs död – gick mycket snabbt. Det har vidare framkommit att flera av vittnena har personliga relationer till varandra samt med de tilltalade och/eller med B. Det finns mot denna bakgrund anledning att bedöma flera av utsagorna med viss försiktighet.

Utredningen i hovrätten föranleder ingen annan bedömning än den tingsrätten gjort i fråga om det inledande händelseförloppet utanför entrén till festlokalen och vid hörnet Garvargatan/Kungsholms hamnplan.

T1 och T2 har vidgått att de jagade B från hörnet vid Garvargatan och nedför Kungsholms hamnplan medan T3 hävdar att han stannade vid den plats där V1 blev liggande. T3s påstående motsägs dock av vad V3 och V4 uppgett, vars uppgifter härom det på grund av de skäl tingsrätten angett finns stark anledning att fästa tilltro till. Vidare har såväl V3 som V4 tidigt i utredningen lämnat ett väl överensstämmande signalement på T3. Ingen av de i målet hörda personerna har kunnat verifiera T3s påstående om att han stannade vid V1, inte ens hans vän T5 som befann sig vid den platsen. Hovrätten finner således, i likhet med tingsrätten, att det är utrett att T3 var tillsammans med T1 och T2 när B fälldes till marken.

Av obduktionsutlåtandet framgår att en stor mängd skador dokumenterats på Bs kropp. Vissa av skadorna kan ha uppstått i samband med att B fick motta slag, och eventuellt även sparkar, vid entrén till festlokalen samt vid hörnet Garvargatan/Kungsholmshamnplan. Mot bakgrund av V12 redogörelse för sina iakttagelser samt av vad som framkommit om de inledande händelserna, måste emellertid de flesta av de redovisade skadorna ha uppstått i samband med den avslutande misshandeln på Kungsholms hamnplan.

Frågan är då vilka som deltog i misshandeln av B och på vilket sätt de deltagit.

T1 har erkänt att han utdelat en spark som träffat B i bröstet. Mot T1s uppgift om att han, efter att ha utdelat sparken, behärskade sig och lämnade platsen, talar bland annat de uppgifter som V10 och V3 lämnat, nämligen att samtliga gärningsmän utdelade flera sparkar. V10 framstår som den av förhörspersonerna som har haft bäst förutsättningar att göra iakttagelser av händelsen. T1s uppgifter motsägs också av att det inte påträffats någon skada på Bs bröst. Även om V12 i hovrätten uppgett att tjocka kläder kan dämpa effekten av en spark, framstår det som osannolikt att den spark T1 har erkänt inte skulle ha orsakat någon skada alls på B, särskilt som B var förhållandevis lätt klädd. Vidare talar de uppgifter som T2 lämnat samt de uppgifter som finns redovisade från polisförhör med T5 och V14 emot T1s påstående om att den erkända sparken träffade i bröstet, låt vara att det finns anledning att bedöma T2s uppgifter med försiktighet. Mot bakgrund av det ovan anförda finner hovrätten att T1 är övertygad om att ha utdelat mer än en spark mot B. Hovrätten delar således tingsrättens bedömning och finner att åtalet mot T1 är styrkt.

T1s nödvärnsinvändning kan på grund av de skäl tingsrätten angett lämnas utan avseende.

Vad gäller T2s deltagande i misshandeln av B finns det en rad omständigheter som är besvärande för honom. Såväl T1 som T4 har utpekat T2 som delaktig, även om T4s uppgifter är synnerligen vaga. Eftersom det även här är frågan om uppgifter som lämnats av medtälade finns det dock anledning att bedöma uppgifterna med mycket stor försiktighet. T2s uttalanden till V3 efter misshandeln och likaså hans agerande mot V4 talar för att han deltog i misshandeln. Vidare är T2s agerande i festlokalen efter misshandeln, på det sätt V14 och V9 beskrivit, mycket besvärande för honom.

Avgörande för åtalet mot såväl T2 som T3 är dock de uppgifter som V10 och V3 lämnat. V10 har iakttagit att tre personer jagade B nedför Kungsholms hamnplan. Hovrätten har redan konstaterat ovan att det var T1, T2 och T3 som jagade B. V10 har vidare uppgett att de tre efterföljande, omedelbart efter att B fälldes till marken, utdelade ett flertal sparkar mot den liggande B. V10s berättelse vinner stöd av det som V3 uppgett. Genom deras vittnesmål finner hovrätten – i likhet med tingsrätten – det ställt utom rimligt tvivel att såväl T2 som T3 deltog i misshandeln av B.

Åklagaren har gjort gällande att även T4 deltog i misshandeln. Bevisningen mot T4 består i princip enbart av de uppgifter V3 lämnat. V3s utpekande av T4 som en av gärningsmännen är förhållandevis vagt. Det är vidare anmärkningsvärt att han inte i det inledande polisförhöret angav T4, särskilt mot bakgrund av att T5 är den av de tilltalade som V3 känner bäst. V3s uppgifter i den delen stöds inte av utredningen i övrigt. Bland annat har V10 inte iakttagit någon fjärde gärningsman, vilket i och för sig skulle kunna förklaras av att han lämnade sitt fönster för ett kort ögonblick. Inte heller T4s agerande före eller efter misshandeln talar för att han skulle vara inblandad i misshandeln. Det förekommer förvisso uppgifter om att han utanför festlokalen uppmanade T1 att misshandla B men det finns även uppgifter om att han försökte avstyra bräket. De uttalanden som T4 gjorde till V9 efter misshandeln framstår i och för sig som egendomliga, men detta kan inte ensamt eller mot bakgrund av utredningen i övrigt anses tala för att han deltog i misshandeln av B. Vid en sammantagen bedömning finner hovrätten att den förebringade utredningen inte är tillräcklig för att åtalet ska anses styrkt. Tingsrättens ogillande dom mot T4 ska således fastställas.

Sammanfattningsvis delar hovrätten tingsrättens bedömning att det är styrkt att T1, T2 och T3 deltagit i misshandeln av B. Eftersom det är utrett att de gemensamt jagat och misshandlat B får de anses ha agerat tillsammans och i samförstånd. Som tingsrätten konstaterat saknar det betydelse vem av dem som utdelade den eller de dödande sparkarna.

Frågan blir slutligen hur det dödliga våld som de tilltalade utövade mot B ska rubriceras. Vad som förekommit i hovrätten föranleder i denna del ingen annan bedömning än den tingsrätten gjort. Även hovrätten finner således att T1, T2, T3 ska dömas för grov misshandel och vållande till annans död, grovt brott.

Åtalet för anstiftan av misshandel (T5)

Genom de uppgifter V14, V4 och V6 lämnat finner hovrätten, liksom tingsrätten, att det är utrett att T5 vid entrén till festlokalen uttalat sig på det sätt åklagaren påstått. T5s uttalanden måste dock sättas i sitt sammanhang. De ägde rum i samband med att T1 och B var inblandade i en slagväxling vid festlokalens entré. T2 befann sig då inne i festlokalen och T3 var – såvitt framkommit – inte direkt inblandad i det bråket. Mot den bakgrunden framstår det som uppenbart att T5s uttalanden enbart kan ha varit riktade till T1 och inte till T2 och T3. T5 kan därför inte anses ha anstiftat T2 och T3 till den misshandel de en stund senare deltog i på Kungsholms hamnplan.

Frågan är då om T5 kan anses ha anstiftat T1 att misshandla B.

Av 23 kap. 4 § brottsbalken följer att den som förmår annan till utförandet av ett brott, och denne inte är att anse som gärningsman, döms för anstiftan av brottet. Att anstifta någon att göra något är att förmå denne att utföra en gärning, alltså att genom psykisk påverkan orsaka den andres gärning. För anstiftans ansvar krävs att anstiftaren antingen bestämt den andre till dennes gärning eller åtminstone förstärkt eller vidmakthållit hans beslut att företa gärningen i fall där han annars inte skulle ha företagit denna. Anstiftansbegreppet förutsätter således att den anstiftade inte hade företagit gärningen utan anstiftarens agerande. (se Holmqvist m.fl., Brottsbalken – en kommentar, suppl.17, s. 23:51-52).

Av utredningen har framkommit att det var en tumultartad situation utanför entrén till festlokalen, att många personer befann sig på platsen och att ljudnivån var mycket hög – så hög att ett flertal vittnen inte ens uppfattat att B slog sönder en glasflaska. Av utredningen har vidare fram-

kommit att T5 befann sig vid utkanten av lekplatsen när han gjorde uttalandena, alltså förhållandevis långt från den plats där T1 och B samtidigt befann sig. Av de personer som hörts i målet och som vid den aktuella tidpunkten befann sig vid entrén till festlokalen är det endast tre som hört T5 göra uttalandena. Gemensamt för dessa personer är att de då stod mycket nära, i vissa fall bredvid, T5. Utredningen visar inte om T1 hört eller uppfattat det T5 ropade till honom. T1 har själv uppgett att han följde efter B, först till hörnet vid Garvargatan och sedan nedför Kungsholms hamnplan, för att han ville ge igen för det slag han fått motta från B utanför festlokalen och att han var så arg att han inte kunde kontrollera sin ilska. Det finns inget som tyder på att T5s uttalanden förmått T1 att utföra gärningarna eller att uttalandena förstärkt eller vidmakthållit hans beslut att företa dem. Det är således inte visat att T1 misshandlat B på grund av eller med stöd av T5s uttalanden. Under dessa förhållanden kan T5 inte fällas till ansvar för anstiftan av T1s brott. Åtalet ska därför ogillas.

Åtalet för misshandel (T1)

Hovrätten delar tingsrättens bedömning att T1 utdelat ett slag mot V1. Omständigheterna är sådana att det är uppenbart att det var frågan om ett medvetet slag. Tingsrättens dom i den delen ska således fastställas.

Påföljd

T1, T2 och T3 döms för grov misshandel och vållande till annans död, grovt brott. T1 döms även för ytterligare en misshandel. Det är emellertid de förstnämnda brotten som är avgörande för påföljden. Åldersskillnaden de dömda emellan är obetydlig och de bär enligt hovrättens bedömning samma gärningsmannansvar.

Den misshandel som B utsatts för är mycket allvarlig och har medfört att han avlidit. Straffvärdet ligger därför enligt hovrättens mening på den övre delen av den tillämpliga straffskalan. Straffvärdet för den samlade brottsligheten bedöms vara fängelse sex år.

T1, T2 och T3 var 16 år gamla när de begick gärningarna. Om någon begått brott innan han fyllt 21 år ska hans ungdom, enligt 29 kap. 7 § brottsbalken, beaktas särskilt vid straffmätningen. Straffnedsättningen enligt denna bestämmelse ska vara större ju yngre lagöverträdaren är. Enligt fast praxis ska ett fängelsestraff för en sextonåring ska sättas ned till om-

kring en fjärdedel av vad som skulle ha dömts ut för en vuxen person. I detta fall innebär det att straffet, om fängelse hade valts som påföljd, skulle ha bestämts till ett år och sex månader.

På grund av det höga straffvärdet föreligger synnerliga skäl att döma till fängelse. Har någon begått brott före fyllda 18 år och om rätten finner att påföljden bör bestämmas till fängelse, ska påföljden enligt 32 kap. 5 § brottsbalken i stället som regel bestämmas till sluten ungdomsvård under viss tid. Enligt hovrätten bör påföljden för T1, T2 och T3 bestämmas till sluten ungdomsvård i stället för fängelse.

Vid bestämmande av tiden för ungdomsvård ska beaktas att den dömda inte blir villkorligt frigiven efter att ha avtjänat två tredjedelar av straffet. Den tid som det faktiska frihetsberövandet pågår ska inte vara längre vid sluten ungdomsvård än vad som varit fallet om den unge dömts till ett fängelsestraff. Detta framhålls särskilt i förarbetena till bestämmelsen om sluten ungdomsvård (se NJA II 1998 s. 441). Mot denna bakgrund ska tiden för sluten ungdomsvård för T1, T2 och T3 bestämmas till ett år. Tingsrättens dom ska således ändras i enlighet härmed.

Övriga frågor

Hovrätten delar tingsrättens bedömning i skadestandsfrågorna. Tingsrättens dom i den delen ska således stå fast.

Skälen för tingsrättens beslut om beslag kvarstår.

Såvitt framgår av tingsrättens protokoll föredrogs inte obduktionsprotokollet inom stängda dörrar. Under dessa förhållanden saknas förutsättningar att belägga obduktionsprotokollet med sekretess. Skälen för tingsrättens sekretessförordnande i övrigt kvarstår. De yttranden från socialnämnden som getts in i hovrätten bör också sekretessbeläggas.

Källförteckning

Litteratur

- Andenaes, A. & Skollerud, K. H., 2002, Flytting i offentlig regi. I: E. Backe-Hansen (red.) *Barn utenfor hjemmet. Flytting i barnevernets regi*, Gyldendal Norsk forlag AS.
- Andershed, K., Andershed, A.-K. och Söderholm Carpelan, K., 2010, *Ungdomar som begår brott – vilka insatser fungerar?*, Gothia förlag.
- Andersson, U., 2009, Vara till salu. Utsatthet vid människohandel – individer, strukturer och diskurser. I: *Tidskrift för Genusvetenskap* nr 4.
- Andersson, U., 2004, *Hans (ord) eller hennes? En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp*, Bokbox Förlag.
- Asp, P., Ulväng, M. & Jareborg, N., 2010 *Kriminalrättens grunder*, Iustus Förlag.
- Berggren, H., 1995, *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900–1939*, Tidens förlag.
- Bjurström, E., 1980, *Generationsupprottet. Ungdomskulturer, ungdomsrörelser och tonårsmarknad från 50-tal till 80-tal Stockholm*, Wahlström & Widstrand.
- Björk, M., 2009, *Gängbekämpning – om polisinsatser mot organiserad brottslighet*, Gleerups.
- Brun, H., Diesen, C., & Olsson, T., 2000, *Bevispraxis. Bevis 5. Svensk bevispraxis 1948–1999*, Norstedts Juridik.
- Bursik R. J. & Grasmick, H. G., 1993, *Neighborhoods and crime: The dimension of effective community control*, Lexington Books.
- Diesen, C., 1994, *Bevisprövning i brottmål*, Juristförlaget.
- Duffy, M. P., 2004, Introduction: A Global Overview of the Issues of and Responses to Teen Gangs. I: M. P. Duffy & S. E. Gillig (ed.), *Teen Gangs. A Global View*, Greenwood Press.
- Ekelöf, P. O., Edelstam, H. & Heuman, L., 2009, *Rättsgång IV*, Norstedts Juridik, 7:e uppl.

- Esbensen, F. A., Huizinga, D. & Weiher, A. W., 1993, Gang and non-gang youth: Differences in explanatory variables, I: *Journal of Contemporary Criminal Justice* 9, s. 94–116.
- Estrada F. & Flyghed J., 2007 (red.) *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, Studentlitteratur, 2:a uppl.
- Estrada, F., 2007, Ungdomsbrottslighetens utveckling, omfattning och struktur. I: F. Estrada & J. Flyghed (red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, Studentlitteratur, 2:a uppl.
- Fagan, J., 1989, The social organization of drug use and drug dealing among urban gangs, I: *Criminology* 27, s. 633–669.
- Fornäs, J., Lindberg, U. & Sernhede, O., 1984, *Ungdomskultur: Identitet - motstånd*, Akademilitteratur.
- Hauge, R., 1971, *Kriminalitet som ungdomsfenomen*, Bokförlaget Aldus/Bonniers.
- Howell, J. C., 1998, Youth Gangs. An Overview. I: *Juvenile Justice Bulletin* (U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention).
- Huff, R. C., 1992, The new youth gang: Social Policy and malignant neglect, I: I. M. Schwartz (ed.) *Juvenile Justice and public policy: Towards a national agenda*, Lexington Books.
- Hörnqvist, M., 1994, Att bli vuxen i olika generationer. I: J. Fritzell & O. Lundberg (red.) *Vardagens villkor: Levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*, s. 184–214, Brombergs.
- James, A. & Prout, A., 1997, *Constructing and Reconstructing Childhood*, Falmer Press.
- Jareborg, N. & Zila, J., 2007, *Straffrättens påföljdslära*, Norstedts Juridik, 2:a uppl.
- Klein, M. W., 2004, Groups, Gangs and Cohesiveness. I: J. Schneider & N. Tilley (eds.), *Gangs*, Ashgate.
- Klein, M. W., 2007, *Chasing after street gangs. A forty-year journey*, Pearson Education Inc.
- Lalander, P. & Johansson, T., 2000, *Ungdomsgrupper i teori och praktik*, Studentlitteratur.
- Lalander, P., 2009, *Respekt. Gatukultur, ny etnicitet och droger*, Liber.
- Lalander, P. & Johansson, T., 2007, *Ungdomsgrupper i teori och praktik*, Studentlitteratur.

- Lindgren, S., 2009, Dagens ungdom? I: S. Lindgren (red.)
Ungdomskulturer, Gleerups.
- Mattsson, T., 2002, *Barnet och rättsprocessen. Rättssäkerhet, integritet och autonomi i samband med beslut om tvångsvård*, Juristförlaget i Lund.
- Mattsson, T., 2006, *Barnet som subjekt och aktör. En rättslig studie om barn i familjehem*, Iustus förlag.
- Mattsson, T., 2008, *Ungas delaktighet. Exemplet institutionsvård*, Sis Forskningsrapport 2.
- Mattsson, T., 2008, Rättighetssubjekt eller omsorgsobjekt – hand i hand eller stick i stäv? Exemplet barn i institutionsvård, *Retfärd* nr 31 s. 58–80.
- Merton, R. K., 1938, 'Social Structure and Anomie'. I: J. Schneider & N. Tilley (eds.), 2004, *Gangs*, Ashgate.
- Moore, J. P., 1991, *Going down to the barrio: Homeboys and homegirls in change*, Temple University Press.
- Nilsson, A., 2007, Begränsade möjligheter eller bristande kontroll? Uppväxtförhållanden och frihetsstraff. I: F. Estrada & J. Flyghed (red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, Studentlitteratur, 2:a uppl.
- Nowak, K., 2003, *Oskyldighetspresumtionen*, Norstedts Juridik.
- Ohlsson, L. B. & Swärd, H., 1994, *Ungdom som samhällsproblem*, Studentlitteratur.
- Pearson, G., 1983, *Hooligan. A History of Respectable Fears*, Macmillan.
- Sarnecki, J., 1981, *Ungdomsbrottslighet. Omfattning, karaktär, orsaker och samhällsreaktion*, Liber.
- Sarnecki, J., 1983, *Brottsliga ungdomsgäng*, Liber/Allmänna förlaget.
- Sarnecki, J., 2007, Nätverk eller gäng? Medbrottslingsskap hos ungdomar. I: F. Estrada & J. Flyghed (red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, Studentlitteratur, 2:a uppl.
- Shaw, C. R., 1966/1930, *The Jack-Roller*, The University of Chicago Press.
- Strandbakken, A., 2003, *Uskyldspresumtionen. "In dubio pro reo"*, Fagboksforlaget.
- Strömberg, H. & Lundell, B., 2008, *Speciell förvaltningsrätt*, Liber 17:e uppl.
- Svensson, K., 1998, *Straff eller behandling – om statens strategier mot gränsöverskridande ungdom under 1900-talet*, Meddelanden från Socialhögskolan 1998:1, Lunds universitet.

- Tham, H., 1995, Från behandling till straffvärde. Kriminalpolitik i en förändrad välfärdsstat. I: D. Victor (red.) *Varning för straff. Om vådan av den nyttiga straffrätten*, Fritzes.
- Thunved, A., Clevesköld L. & Thunved, B., 2007, *Sambället och de unga lagöverträdarna*, Norstedts Juridik, 3:e uppl.
- Trascher, F. M., 1927, *The Gang. A Study of 133 Gangs in Chicago*, The University of Chicago Press.
- Trondman, M., 1994, *Bilden av en klassresa: sexton arbetarklassbarn på väg till och i högskolan*, Carlsson.
- Träskman, P. O., 1987, Presumtionen om den för brott misstänktes oskyldighet. I: O. Höglund, B. Bengtsson, L. Heuman & H. Ragnemalm (red.) *Festskrift till Lars Welamson*, Norstedts Förlag.
- Yablonski, L., 1959, 'The delinquent gang as a Near-group'. I: J. Schneider & N. Tilley (eds.), 2004, *Gangs*, Ashgate.

Förförbeten

- Ds 1996:59 Allas vårt ansvar
- SOU 1938:44 Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk
- SOU 1996:115 Barnkonventionen och utlänningslagen
- SOU 2009:68 Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU)
- SOU 2010:15 Kriminella grupperingar – motverka rekrytering och underlätta avhopp
- SOSFS 1997:115 Allmänna råd. Tillämpningen av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
- Prop. 1971:30 med förslag till lag om allmänna förvaltningsdomstolar
- Prop. 1979/80:1 om socialtjänsten, del A
- Prop. 1983/84:111 med förslag till polislag m.m.
- Prop. 1987/88: 135 om åtgärder mot unga lagöverträdare
- Prop. 1989/90:28 om vård i vissa fall av barn och ungdomar
- Prop. 1994/95:12 Handläggning av ungdomsmål
- Prop. 1994/95: 224 Barns rätt att komma till tals
- Prop. 1996/97:124 Ändring i socialtjänstlagen
- Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge
- Prop. 1997/98:96 Vissa reformer av påföljdssystemet
- Prop. 2005/06:165 Ingripanden mot unga lagöverträdare

Prop. 2009/10:105 Barn under 15 år som misstänks för brott

Rättsfall

NJA 1978 s. 471

NJA 1980 s. 725

NJA 1985 s. 56

NJA 2002 s. 449

NJA 2004 s. 176

NJA 2005 s. 732

NJA 2008 s. 626

NJA 2009 s. 149

Svea hovrätts dom 2008-04-29 i mål B 418-08

RÅ83 2:52

RÅ84 2:31

RÅ 2000 ref. 33

RÅ 2010 ref. 24

JO 1999/2000 s. 264

Övriga källor

Maria Ungdoms akutverksamhet, [http://www.mariaungdom.nu/
http://ungdomar.se/about_us.php](http://www.mariaungdom.nu/http://ungdomar.se/about_us.php)

Rikskriminalpolisen, Kriminalunderrättelsetjänsten, Analysroteln,
Organiserad brottslighet i Sverige, Rapport 2005:2b

<http://www.stat-inst.se/om-sis/verksamhet/vard-av-unga>

Brå-rapport 1999:14

Brå 2008:11 Barn som begått brott. Socialtjänstens och polisens åtgärder
SIS-rapporten, 2/2010, Återfall i brott bland ungdomar dömda till
fängelse respektive sluten ungdomsvård

Socialstyrelsen och länsstyrelserna, Hem för vård eller boende för barn
och unga. Lägesavstämning från en nationell tillsyn 2006–2007, 2008

UNGDOMAR I GÄNG

Ungdomar, gäng och brottslighet nämns ofta tillsammans. Det är teman som återkommer såväl i kriminalpolitiska diskussioner som i massmediala debatter. Denna bok behandlar social- och straffrättsliga reaktioner på oönskade beteenden, utförda av ungdomar i gäng eller i gängliknande situationer. Syftet med boken är att beskriva olika reaktioner från samhället – inom ramen för socialtjänsten eller straffsystemet. Dessa centrala delar av samhällsapparaten har stora maktbefogenheter – skyldigheter och möjligheter – att agera gentemot ungdomars beteenden. Inom socialtjänsten består reaktionerna i första hand av någon form av vård, i syfte att förhindra att den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för skada, medan det inom straffsystemet handlar om någon form av straff för de brottsliga handlingar som utförts. Dessa reaktioner skiljer sig alltså åt i grunden. Men för den unge kan de i många fall vara lika kraftfulla och ingripande, och på så sätt likna varandra.

Boken vänder sig till studenter, yrkesverksamma och andra intresserade. För användning i undervisning där dessa frågor behandlas, till exempel vid kriminologprogrammet, finns även rättsfall och frågor som en avslutning.

Ulrika Andersson är universitetslektor i straffrätt och hennes forskning rör våld mot utsatta grupper. *Titti Mattsson* är docent i socialrätt och har skrivit flera böcker om den sociala barn- och ungdomsvården. Båda författarna är verksamma vid juridiska fakulteten vid Lunds universitet.

Liber

www.liber.se

Best.nr 47-09547-6
Tryck.nr 47-09547-6-00

9 789147 095476